

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
DAVLAT VA HUQUQ INSTITUTI

MUNIS
World Bank
Projects

***NOGIRONLIK: JAMIYAT VA HUQUQ
ILMIY JURNAL***

TOSHKENT - 2025

NOGIRONLIK: JAMIYAT VA HUQUQ

ILMIY JURNAL

1-SON

Tahririyat kengashi raisi:

Akmal SAIDOV –

O'zbekiston Respublikasi

Fanlar akademiyasi akademigi

Bosh muharrir:

Murodjon TURG'UNOV –

Davlat va huquq instituti direktori

Xalqaro tahririyat kengashi a'zolari:

Taliya XABRIEVA

(Rossiya Federatsiyasi)

Aslan ABASHIDZE

(Rossiya Federatsiyasi)

Rustam O'RINBOEV

Shvesiya Qirolligi

Magomed GULUZADE

Ozarbayjon Respublikasi

Adel ABDULLIN

Rossiya Federatsiyasi

Nikita MOLCHAKOV

Rossiya Federatsiyasi

Ubaydulla MINGBOEV

O'zbekiston

Qalandar ABDURAXMONOV

O'zbekiston

Bahrom ABDUHALIMOV

O'zbekiston

Rustam XATAMOV

O'zbekiston

Murodjon Turg'unov. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi

Konvensiyaning o'ziga xos xususiyatlari.....3

Luqmonjon Isoqov. "Marokashda nogironligi bo'lgan

immigrantlar: Rabot shahri va viloyati misolida"

nomli asarga ayrim chizgilar.....8

Mirodiljon Baratov. Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda nogironligi

bo'lgan shaxslar huquqlari himoyasi.....13

Aziz Abdullayev. Nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat mashg'ulotlarida

kamsitishni taqiqlash.....21

Umida Sharahmetova. Voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilishning

huquqiy kafolatlari.....26

Зарифа Кабирова. Смешанное обучение для всех:

технологии в инклюзивном образовании.....33

Ongrabay Utegenov. Persons with disabilities: rights,

social-philosophical aspects, and inclusive education.....37

Saodat Gulyamova. The Work Productivity and Activity

Impairment (WPAI) Instrument and Employees with Disabilities:

A Systematic Literature Review43

Shuhrat Hikmatov. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishda

prokuror nazorati: milliy amaliyot va xorijiy tajriba.....55

Abdumannop Tulyaganov, Sardor Tursunboev,

Arslon O'ngboev. Ijtimoiy davlat g'oyasi hamda nogironligi

bo'lgan shaxslar huquqlarining kafolatlari.....61

Sardor Djalilov. Rights of persons with disabilities:

a national legal analysis.....66

Yulduz Rahmatova. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini

himoya qilishda Amerika Qo'Shma Shtatlari tajribasi.....73

Ibratjon Aliev, Nomonjon Sultonov, Boxodir Karimov, Zokir Mirzajonov,

Sherzod Karimov. Исследование радиационной стойкости кремниевых

фотоэлементов для систем энергоснабжения медицинской электроники

для людей с ограниченными возможностями в условиях воздействия

ионизирующего излучения.....77

Tillabek Xujanov. Yangi O'zbekiston qonunchiligida

nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim olishga bo'lgan huquqi

kafolatlari.....83

Maftuna Xudayberdieva. Инклюзиуа и право: гарантии длуа лиц с

ограниченными возможностями в Узбекистане.....86

Marjona Nosirova. The Importance of the World Health Organization

in protecting the rights of people with disabilities.....92

Jasurbek Begatov. Mehnat munosabatlari sohasida nogironligi bo'lgan

shaxslarni huquqlarini muhofaza qilishning tashkiliy- huquqiy asoslari.....96

Laylo Nurullayeva. Har kim uchun teng imkoniyatlar:

inklyuziv jamiyat va ijtimoiy adolat.....101

Turg'unpo'lat Jovlijev. Nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasi va

uning huquqda tutgan o'rni va roli.....106

Saidakmal Mamasoliyev. Nogironlar huquqlari: qonunchilik

transformatsiyasi.....114

MUASSIS:

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
DAVLAT VA HUQUQ INSTITUTI

HAMMUASSISLAR:

MUNIS
World Bank
Projects

TOSHKENT DAVLAT
YURIDIK UNIVERSITETI

НОГИРОНЛАР ҲУҚУҚЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Муроджон Тургунов
Давлат ва ҳуқуқ институти
директори

АННОТАТСИЯ

Ушбу мақолада БМТнинг 2006 йилда қабул қилинган “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция”си ногоиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини халқаро миқёсда таъминловчи асосий ҳуқуқий ҳужжат сифатида илмий-таҳлилий нуқтаи назардан ўрганилади. Тадқиқотда Конвенциянинг ҳуқуқий табиати, унинг халқаро инсон ҳуқуқлари тизимидаги ўрни, шунингдек, ногоиронликни тиббий моделдан ижтимоий-моделга ўтказган ҳуқуқий инқилобий аҳамияти асослаб берилган. Мақолада Конвенцияда белгиланган давлатлар зиммасидаги ҳуқуқий мажбуриятлар – камситишнинг ҳар қандай шаклини таъқиқлаш, тенглик ва табиий ҳуқуқларни қафолатлаш, адлия, таълим, инфратузилма, соғлиқни сақлаш, ахборот ва меҳнат муносабатларида ногоиронларнинг тўлақонли иштирокини таъминлаш каби йўналишлар чуқур таҳлил этилган.

Калит сўзлар: БМТ Конвенцияси, тенглик принципи, инсон ҳуқуқлари, инклюзив таълим, миллий институтлар, ҳуқуқий қафолатлар, давлат ҳисобдорлиги.

ОСОБЕННОСТИ КОНВЕНЦИИ О ПРАВАХ ИНВАЛИДОВ

Муроджон Тургунов
Институт государства и права
директор

АННОТАТСИЯ

В данной статье с научно-аналитической точки зрения рассматривается Конвенция ООН о правах инвалидов, принятая в 2006 году, как основной правовой документ, обеспечивающий права и свободы лиц с инвалидностью на международном уровне. В исследовании обоснованы правовая природа Конвенции, ее место в международной системе прав человека, а также революционное правовое значение перехода от медицинской модели инвалидности к социальной модели. В статье подробно анализируются правовые обязательства государств, закрепленные в Конвенции, такие как запрет любых форм дискриминации, гарантии равенства и естественных прав, а также обеспечение полноценного участия лиц с инвалидностью в сферах правосудия, образования, инфраструктуры, здравоохранения, информации и трудовых отношений.

Ключевые слова: Конвенция ООН, принцип равенства, права человека, инклюзивное образование, национальные институты, правовые гарантии, государственная подотчетность.

FEATURES OF THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Murodjon Turgunov
Institute of State and Law
director

ABSTRACT

This article examines, from a scientific and analytical perspective, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted in 2006, as the primary legal document safeguarding the rights and freedoms of persons with disabilities at the international level. The study substantiates the legal nature of the Convention, its place in the international human rights system, and the revolutionary legal significance of the shift from a medical model of disability to a social model. The article provides a detailed analysis of the legal obligations of states enshrined in the Convention, such as the prohibition of all forms of discrimination, guarantees of equality and inalienable rights, as well as ensuring the full participation of persons with disabilities in the areas of justice, education, infrastructure, healthcare, information, and labor relations.

Keywords: UN Convention, principle of equality, human rights, inclusive education, national institutions, legal guarantees, state accountability.

Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш масаласи XXI асрда халқаро ҳуқуқнинг энг долзарб йўналишларидан

бирига айланди. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон тизимида аввалдан мавжуд бўлган қонунчилик базага қарамасдан, ногоирон шахслар амалда тенгликка эришиши учун махсус халқаро ҳуқуқий

хужжатнинг зарурлиги аниқ бўлди. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини халқаро даражада ҳимоя қилиш соҳасида БМТнинг 2006 йил 13 декабрда қабул қилинган “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция”си жаҳон ҳуқуқий амалиётида туб бурилиш ясаган ҳужжат ҳисобланади. Эътибор беринг, БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси инсон ҳуқуқлари тўғрисида XXI асрда қабул қилинган биринчи шартномадир[1.]. Мазкур Конвенция инсон ҳуқуқлари таълимотини замонавий босқичга олиб чиққан илғор халқаро нормаларни ўз ичига олган бўлиб, ногиронликка нисбатан анъанавий тиббий ёндашувдан воз кечиб, уни ижтимоий-ҳуқуқий категория сифатида талкин этиши билан ўзига хосдир.

Конвенцияда ногирон шахс жамиятдаги пассив ижтимоий ёрдам объекти эмас, балки “қадр-қиммат, тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга тўлақонли фуқаро” сифатида тан олинади. Унинг ҳуқуқлари ҳимояси хайрия ёки ижтимоий нафақаларга эмас, балки ҳуқуқий кафолатлар, жавобгарлик механизмлари ва давлатнинг аниқ мажбуриятларига асосланади. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ҳисоб-китобларига кўра, дунё аҳолисининг 15 фоизини ногиронлиги бўлган шахслар ташкил қилади, бугунги кунда уларнинг сони 1 миллиардга етган[2.]. Шу боис Конвенция халқаро инсон ҳуқуқлари тизимининг янги стандартларини белгилаб, ногиронликни бартараф этиш эмас, балки жамиятдаги тўсиқларни йўқ қилишни асосий ҳуқуқий ва ижтимоий вазифа сифатида белгилайди.

Конвенциянинг яна бир муҳим жиҳати – инсон ҳаётининг барча йўналишларини қамраб олишидир. Унда таълим, инсон кадр-қиммати, эркин ҳаракатланиш, соғлиқни сақлаш, меҳнат муносабатлари, сиёсий иштирок, ахборотга кириш, адлия тизимида тенг муносабат, инфратузилма стандарти, маданий ҳаёт ва спорт каби соҳалар миқёсида ҳуқуқларни мустаҳкамловчи муфассал меъёрлар жой олган. Бунда “универсал дизайн”, “оқилона мослаштириш”, “барьерсиз муҳит”, “инклюзив таълим” каби ҳуқуқий атамалар Конвенциянинг фундаментал норматив асосларини ташкил этиб, ногиронликни барча соҳаларда ҳисобга олишни таъминлайди[3.].

Шунингдек, Конвенция нафақат ҳуқуқий нормаларни белгилаб қўяди, балки уларнинг бажарилишини таъминловчи механизмни ҳам яратади. Яъни, Ногиронлар ҳуқуқлари қўмитаси орқали давлатлардан мунтазам ҳисобот талаб этилади, миллий мониторинг институтлари шакллантирилади ва инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳисобдорлик, очиклик ва демократик назорат таъминлари мустаҳкамланади.

Умуман олганда, Конвенция ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда халқаро ҳуқуқнинг энг илғор босқичини ифода этувчи, инсон кадрини улуғловчи ва жамиятни барча учун очик, инклюзив ва тенг имкониятли тизимга айлантиришни кўзда тутувчи универсал ҳужжат сифатида аҳамият касб этади.

Конвенциянинг энг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, у ногиронликни анъанавий тиббий моделдан воз кечиб, ижтимоий-ҳуқуқий категория сифатида талкин этди. Тиббий модел инсон саломатлигидаги чекловларни ногиронлик манбаи сифатида изоҳлаган бўлса, Конвенция жамиятдаги инфратузилмавий, ҳуқуқий, маданий ва ахборот тўсиқларини ногиронликни келтириб чиқарадиган асосий омил сифатида эътироф этди. Демак, ногиронлиги бўлган шахслар муаммоларининг манбаи инсоннинг ўзи эмас, балки жамиятнинг уларга нисбатан мослашмаганлиги, неғизланган тасаввурлар ва ҳуқуқий механизмларнинг самарасизлигидир. Бу ёндашув инсон ҳуқуқлари таълимотини янада демократик, инклюзив ва тенгликка қаратилган принциплар асосида ривожлантирди.

Шу муносабат билан Конвенцияда ногиронлар ҳуқуқларининг амалий кафолатларини таъминлайдиган бир қатор асосий принциплар мустаҳкамланган. Жумладан, инсон кадрининг дахлсизлиги, камситишни таъқиқлаш, тенг имкониятлар, жамият ҳаётида фаол иштирок этиш, ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкам ҳимояга эга бўлиш шулар жумласидандир.

Конвенциянинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, у фақат умумий ҳуқуқий нормаларни белгилантириб қолмастан, давлат зиммасига аниқ, ҳуқуқий мажбуриятлар юклайди. Давлатлардан қуйидагилар талаб этилади:

- барча соҳаларда ногиронларни камситишнинг ҳар қандай шаклини таъқиқлаш;
- инфратузилмани “барьерсиз муҳит” стандартларига мослаштириш;
- “оқилона мослаштириш” (реасонабле ассомодатион) механизмларини қонун даражасида жорий этиш;
- инклюзив таълим тизимини босқичма-босқич татбиқ этиш;
- сиёсий, маданий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда ногиронларнинг тўсиқсиз иштирокини таъминлаш;
- адлия ва давлат хизматларига тенг киришни кафолатлаш шулар жумласидандир[4.].

Шунингдек, Конвенция халқаро ҳисобдорлик ва очиклик механизмлари билан ҳам ажралиб туради. Унга кўра, давлатлар ўз мажбуриятларининг бажарилиши юзасидан

БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари қўмитасига мунтазам равишда ҳисобот топширади ва қўмитадан тавсиялар олади. Шу билан бирга, ҳар бир давлатда мустақил миллий мониторинг институтларини ташкил этиш талаби ҳам белгиланган. Мазкур механизм инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳуқуқий назоратнинг мукамал тизимини вужудга келтиради.

Умуман олганда, “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” инсон кадрини улуғловчи, ногиронликка муносабатни тубдан ўзгартирган, ҳуқуқий таълимотни инклюзив ва тенгликка қаратилган йўналишда ривожлантирган, жамиятни барча учун очиқ ва тенг имкониятли муҳитга айлантиришни мақсад қилган универсал халқаро ҳуқуқий ҳужжат сифатида алоҳида аҳамиятга эгадир.

Конвенциянинг мақсади дунёдаги энг кўп сонли озчиликка – ҳозирда дунёда бир миллиарддан ортиқ ногиронлар яшайди – инсониятнинг қолган қисми билан бир хил ҳуқуқ ва имкониятларни кафолатлашдан иборат. Халқаро ҳамжамият адолатсизлик ва камситишларга, ногиронлиги бўлган фуқаролар ҳуқуқларининг бузилишига барҳам бериш мақсадида давлатлар ихтиёрига самарали халқаро-ҳуқуқий ҳужжатни тақдим этиш учун бирлашди.

Конвенцияни имзолаган мамлакатлар амал қилиши лозим бўлган асосий тамойиллар:

- инсонга хос бўлган кадр-қимматни, унинг мустақиллигини, шахсий эркинлигини, шу жумладан ўз танловини амалга ошириш ҳуқуқини ҳурмат қилиш, камситишнинг йўқлиги;

- жамият ҳаётига, унинг сиёсий, иқтисодий, маданий ва ижтимоий фаолиятига тўлиқ ва самарали жалб этиш ҳамда қўшиш;

- ногиронларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳурмат қилиш, уларни инсон хилма-хиллигининг таркибий қисми ва инсониятнинг бир бўлаги сифатида қабул қилиш;

- соғлиқни сақлашда, таълим олишда, ахборотдан фойдаланишда, сиёсий ва ижтимоий ҳаётда, меҳнатда, дам олишда, маданий ҳаётда иштирок этишда, оила қуришда, тўлақонли ҳаёт кечиришда имкониятлар тенглиги;

- ногиронларнинг ўз ҳуқуқларидан фойдаланишига тўсқинлик қилувчи тўсиқларни бартараф этиш сифатида қулайлик тамойили[5].

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” мавжуд халқаро шартномалар, хусусан, “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (ФСХХП)” [6.], “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (ИИМХП)” [7.], “Ирқий камситишнинг барча шаклларида барҳам бериш тўғрисидаги конвенция (ИКББК)” [8.], “Аёлларга нисбатан камситишнинг барча

шаклларида қарши конвенция (АКҚК) [9.]” ва “Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (БХТК) [10.]” кабилар асосида ишлаб чиқилган. Дастлабки икки шартнома “Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро билл” [11.] деб аталадиган ҳужжатга тегишли бўлиб, инсон ҳуқуқларининг бутун дунёда тан олинган асосий рўйхатини ташкил этса, кейингилари маълум гуруҳларга қаратилган ва турли ҳуқуқий хусусиятларга эга. 2002 ва 2006 йиллар оралиғида “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” бўйича музокаралар олиб борилганда, унинг ҳуқуқий хусусияти иккала моделнинг уйғунлашуви бўлиши кераклиги ҳақида дастлабки келишув мавжуд эди. Шу боис, “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” иштирокчи давлатлардан инфратузилма, халқаро ҳамкорлик ва фавқулодда вазиятлар, инклюзив таълим ва бандлик, яшаш шароитлари, ҳаракатчанлик ва кундалик ҳаётда қарор қабул қилиш каби жамоат ва шахсий ҳаётнинг кўплаб соҳаларида ижобий чоралар қўришни талаб қилади. Бироқ, шубҳасиз, Конвенциянинг асосини тенглик ва камситишга қарши кураш ташкил этади. Ҳар бир мазмунли модда тенглик ёки камситишга қарши ҳаволани ўз ичига олади, энг кўп учрайдиган ибора “бошқалар билан тенг асосда”дир деб номланиши алоҳида аҳамиятга эгадир. Бундан ташқари, айнан тенглик ва камситмаслик ҳуқуқи билан боғлиқ иккита алоҳида модда мавжуд. Шунингдек, тенглик ва камситиш тушунчалари муқаддимада, Конвенциянинг умумий тамойилларида ва таърифлар моддасида ҳам учрайди. Конвенцияда тенглик ва камситишга йўл қўймасликка кучли урғу берилишининг камида иккита сабаби бор.

Биринчидан, “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” ногиронлиги бўлган шахслар учун янги инсон ҳуқуқлари ёки махсус ҳуқуқларни яратмаслиги, балки уларнинг ҳуқуқларини ҳар бир аъзо давлатда умумий аҳоли билан тенг равишда таъминлаш мақсад қилиб олинган.

Иккинчидан, камситишга йўл қўймаслик ва тенгликка эътибор қаратиш тиббий моделдан ижтимоий моделга ўтишни акс эттиради. Ногиронликни ижтимоий ҳодиса сифатида тан олиш, унинг ижтимоий шаклланишига ҳисса қўшадиган омилларга эътиборни қаратади. Камситиш, шубҳасиз, бу борадаги асосий омиллардан биридир.

“Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” фақатгина камситмаслик ва тенглик тамойилларини қабул қилиш ва уларни ногиронлик контекстига мослаштириш билан чекланиб қолмади. У инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуққа янги тенглик ва камситмаслик тушунчаларини ҳамда камситишнинг янги таърифини киритди. Бундан ташқари, тенглик ва камситиш муқаддимада ([12],

преамбула, пара. (а), (с), (е), (h) (f), (к), (р), (г) ва (й)), Конвенциянинг умумий принципларида ([13], Арт. 3 (б), (э) ва (г)) ва таърифлаш моддасида ([14], Арт. Конвенцияда тенглик ва камситишга йўл қўймасликка кучли урғу берилишининг камида иккита сабаби бор. “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” ногиронлиги бўлган шахслар учун янги инсон ҳуқуқлари ёки махсус ҳуқуқларни яратмаслиги кераклиги тўғрисида консенсус мавжуд эди ва шунинг учун ҳар бир аъзо давлатда ногиронлиги бўлган шахсларнинг инсон ҳуқуқларини умумий аҳоли билан тенг равишда таъминлаш мақсади эди.

Учинчидан, дискриминацияга йўл қўймаслик ва тенгликка ўтиш тиббий моделнинг ижтимоий моделдан устунлигини акс эттиради. Ногиронликни ижтимоий тузилма сифатида тан олиш бизнинг дунёмиздаги ногиронликнинг ижтимоий тузилишига ҳисса қўшадиган элементларга эътибор қаратади. Дискриминация бу борадаги асосий омиллардан бири, албатта. Бироқ, “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” камситмаслик ва тенглик тамойилларини қабул қилиш ва уларни ногиронлик билан боғлаш билан чекланиб қолмади.

ХУЛОСА

БМТнинг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция”си ногиронликка нисбатан анъанавий тиббий ёндашувдан воз кечиб, инсон ҳуқуқларига асосланган янги халқаро ҳуқуқий стандартни шакллантирди. Конвенцияда ногиронлик жамиятдаги ҳуқуқий ва ижтимоий барьерлар натижаси сифатида талқин қилиниб, давлатлар зиммасига камситишни бартараф этиш, тенг ҳуқуқ ва имкониятлар яратиш, инклюзив сиёсат юритиш, универсал дизайн ва оқилона мослаштиришни таъминлаш мажбурияти юкланди. Конвенция ногирон шахсларни тўлақонли ҳуқуқий субъект сифатида тан олиб, уларнинг таълим, меҳнат, сиёсий иштирок, ижтимоий ҳимоя ва шахсий мустақилликка оид ҳуқуқларини халқаро стандарт даражасида кафолатлайди. Таъкидлаш жоизки, “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция” нафақат ҳуқуқий ҳужжат, балки давлат сиёсатини, қонунчилик тизимини ва ижтимоий муносабатларни ўзгартиришга қодир амалиётга йўналтирилган универсал механизм сифатида аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Акмал САИДОВ. Ўзбекистон ва ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция // <http://pravacheloveka.uz/uz/news/ozbekiston-va-nogironlar-huquqlari-togrisidagi-konvensiya>
2. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти // статистик маълумотлар баъзаси. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>

Интернет манбалари

1. United Nations. “Convention on the Rights of Persons with Disabilities.” United Nations Treaties Series. 2008, vol. 2515, p. 3. Available online: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%202515/v2515.pdf>
2. Alison Kafer. Feminist, Queer, Crip. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2013. [Google Scholar]
3. Barbara Altmann. “Disability Definitions, Models, Classification Schemes, and Application.” In Handbook of Disability Studies. Thousand Oaks: Sage Publication, 2001, pp. 97–122. [Google Scholar]
4. Quinn, G., & Flynn, E. (2012). “Transatlantic Dialogue on Disability Rights: Moving Toward a More Holistic Approach” European Yearbook of Disability Law, Vol. 4.
5. United Nations (2008). “Implementation Handbook for the Convention on the Rights of Persons with Disabilities” Geneva.
6. United Nations. “International Covenant on Civil and Political Rights.” United Nations Treaties Series. 1976, vol. 999, p. 171. Available online: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (accessed on 19 August 2016).
7. United Nations. “International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights.” United Nations Treaties Series. 1966, vol. 993, p. 3. Available online: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> (accessed on 19 August 2016).
8. United Nations. “Convention on the Elimination of all Form of Racial Discrimination.” United Nations Treaties Series. 1965, vol. 160, p. 195. Available online: <http://www.un-documents.net/icerd.htm> (accessed on 19 August 2016).
9. United Nations General Assembly. “Convention on the Elimination of All Forms Elimination of Discrimination against Women.” United Nations Treaties Series. 1979, vol. 1249, p. 13. Available online: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3970.html> (accessed on 19 August 2016).
10. United Nations. “Convention on the Rights of the Child.” United Nations Treaties Series. 1999, vol. 1577, p. 3. Available online: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201577/v1577.pdf> (accessed on 19 August 2016).
11. Together with the Universal Declaration of Human Rights of 1948
12. United Nations. “Convention on the Rights of Persons with Disabilities.” United Nations Treaties Series. 2008, vol. 2515, p. 3. Available online: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%202515/v2515.pdf> (accessed on 19 August 2016).
13. Stefan Trömel. “A Personal Perspective on the Drafting History of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities.” In European Yearbook of Disability Law. Edited by Gerard Quinn and Lisa Waddington. Antwerpen: Intesentia, 2009, pp. 115–38. [Google Scholar]
14. Gerard Quinn, and Theresia Degener. Human Rights and Disability. New York and Geneva: United Nations, 2002, p. 14. [Google Scholar]
15. Rannveig Traustadottir. “Disability Studies, the Social Model and Legal Developments.” In The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Edited by Oddný Mjöll Arnadóttir and Gerard Quinn. Leiden: Martinus Nijhoff, 2009, pp. 3–16. [Google Scholar]

“МАРОКАШДА НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ИММИГРАНТЛАР: РАБОТ ШАХРИ ВА ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА” НОМЛИ АСАРГА АЙРИМ ЧИЗГИЛАР

ИСОҚОВ Лукмонжон Холбоевич,

*Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси
Халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафедраси бошлиғи,
юримдик фанлар доктори, профессор*

АННОТАЦИЯ:

Ушбу мақола Ҳадича Элмадмаднинг Марокашдаги ногиронлиги бўлган иммигрантлар ҳақидаги илмий ишини чуқур таҳлил қилади, Работ шаҳри ва минтақаси мисолида миграция ва ногиронлик ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ёритади. Муаллиф олима билан шахсий танишувдан келиб чиқиб, унинг халқаро ҳуқуқ, инсон ҳуқуқлари ва миграция соҳасидаги ҳиссасини таъкидлайди. Тадқиқот эмпирик маълумотлар (сўровлар, интервьюлар, дала ишлари) асосида ногиронлиги бўлган мигрантларнинг ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий муаммоларини, шунингдек, сиёсий тавсияларни кўриб чиқади. Асосий эътибор қўшалок заифлик, интеграция тўсиқлари ва инклюзив сиёсат заруратига қаратилган.

Калит сўзлар: ногиронлик, миграция, иммигрантлар, Марокаш, Работ минтақаси, инсон ҳуқуқлари, ижтимоий интеграция, ҳуқуқий ҳимоя, эмпирик тадқиқот, сиёсий тавсиялар.

НЕСКОЛЬКО СТРОК О РАБОТЕ «ИММИГРАНТЫ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В МАРОККО: НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА РАБАТ И ЕГО РЕГИОНА»

ИСОҚОВ Лукмонжон Холбоевич,

*Начальник кафедры международного права и защиты прав человека
Правоохранительной академии Республики Узбекистан,
доктор юридических наук, профессор*

АННОТАЦИЯ:

Эта статья глубоко анализирует научную работу Хадиджи Эльмадмад о иммигрантах с инвалидностью в Марокко, на примере города Рабат и его региона, освещая взаимосвязь между миграцией и инвалидностью. Автор, исходя из личного знакомства с ученой, подчеркивает ее вклад в международное право, права человека и миграцию. Исследование на основе эмпирических данных (опросы, интервью, полевые работы) рассматривает социальные, экономические и правовые проблемы мигрантов с инвалидностью, а также политические рекомендации. Основное внимание уделяется двойной уязвимости, барьерам интеграции и необходимости инклюзивной политики.

Ключевые слова: инвалидность, миграция, иммигранты, Марокко, регион Рабат, права человека, социальная интеграция, правовая защита, эмпирическое исследование, политические рекомендации.

SOME LINES ON THE WORK “IMMIGRANTS WITH DISABILITIES IN MOROCCO: THE CASE OF THE CITY OF RABAT AND ITS REGION”

ISOKOV Lukhmonjon Kholboevich,

*Head of the Department of International Law and Human Rights Protection,
Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Law, Professor*

ANNOTATION:

This article provides a deep analysis of Khadija Elmadmad's scholarly work on disabled immigrants in Morocco, using the case of Rabat city and its region to explore the intersection of migration and disability. Drawing from the author's personal encounter with the scholar, it highlights her contributions to international law, human rights, and migration. The study, based on empirical data (surveys, interviews, field research), examines the social, economic, and legal challenges faced by disabled migrants, along with policy recommendations. Key focus is on double vulnerability, integration barriers, and the need for inclusive policies.

Keywords: disability, migration, immigrants, Morocco, Rabat region, human rights, social integration, legal protection, empirical research, policy recommendations.

Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси томонидан ўтказилган халқаро илмий-амалий конференцияда камина таниқли олима, Ғарбий Европада, хусусан, франкофон мамлакатларда замонавий миграция

ҳуқуқининг асосчиларидан бири Ҳадича Элмадмад билан шахсан танишишга муяссар бўлдим.

Ҳадича Элмадмад халқаро ҳуқуқ, инсон ҳуқуқлари, мигрантлар ва қочкинлар ҳуқуқи соҳасида мутахассисликка эга, кенг халқаро таърибага эга академик ва ҳуқуқшунос бўлиб, ўз

илмий ва амалий фаолияти орқали миграция ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ҳамда тинчлик ва музокара усулларини ривожлантиришда халқаро даражада катта ҳисса қўшган шахс ҳисобланади. Унинг фаолияти таълим, илм-фан, ҳуқуқий маслаҳат, халқаро ва минтақавий ташкилотларда экспертлик ҳамда медиация ва тинчлик жараёнларида иштирок этиш каби бир қатор йўналишларни қамраб олади.

Хусусан, Элмадмаднинг фаолияти миграция, қочкинлар ҳуқуқи, аёл ва болалар ҳуқуқлари, инсон ҳуқуқлари, халқаро гуманитар ҳуқуқ, маданий ва трансмиллий таҳлиллар, илмий тадқиқот усуллари ҳамда медиация соҳаларини бирлаштириб, уларни ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ривожлантиришга қаратилган. Унинг илмий ишлари, нашрлари ва халқаро ҳамкорликлари миграция ва инсон ҳуқуқлари соҳасида қонунчиликни такомиллаштириш, ҳуқуқий маданиятни ошириш ва қочкинлар ва мигрантларнинг ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилишга хизмат қилади.

Шу билан бирга, унинг фаолияти замонавий халқаро стандартлар ва миллий ҳуқуқий мажмуалар орасида интеграцияни таъминлаш, аёллар ва заиф гуруҳлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва маданий муносабатларнинг турли жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда ҳуқуқий ва медиация амалиётини ривожлантиришга қаратилганлигини кўрсатади.

Профессор Элмадмад каминанинг айрим илмий ишларимни, жумладан, “Миграция ва ногиронликнинг ҳуқуқий нисбати”¹ номли мақоламни инглиз тилига таржима қилиш орқадли танишганлигини билиб, фахрландим. Фурсатдан фойдаланган ҳолда, олима ўзининг янги чиққан тадқиқот натижаларини ўзининг дастхати билан тўхфа қилди. Ушбу илмий изланишлар билан яқиндан танишиб чиқиб, куйидаги фикр-мулоҳазаларим билан ўртоқлашишга қарор қилдим.

Ҳадича Элмадмаднинг тадқиқоти² Марокашдаги ногиронлиги бўлган мигрантлар масаласини аниқ ва тизимли тарзда ўрганишга бағишланган бўлиб, тадқиқотда асосий эътибор Работ шахри ва унинг атроф ҳудудларида яшовчи ногиронлиги бўлган мигрантлар аҳволига қаратилган бўлиб, муаллиф бу фойдаланувчи гуруҳнинг ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий шароитларини тадқиқот объект сифатида белгилайди. Тадқиқот долзарблиги Марокашда миграция жараёни йилдан-йилга ўсиб бораётган бир пайтда, ногиронлиги бўлган шахсларнинг интеграция масалалари

кўпчилик илмий тадқиқотларда назардан четда қолаётганлиги билан изоҳланади.

Ушбу тадқиқот ижтимоий-ҳуқуқий хусусиятга эга бўлиб, илмий адабиётда нисбатан кам ёритилган мавзудир. Ушбу тоифа мигрантлари илмий тадқиқотларнинг «унитилганлари» сифатида баҳоланади, айрим маъноларда эса миграция ва соғлиқни сақлашга доир амалий сиёсатларда четда қолдирилган («left behind») гуруҳлар қаторига киради.

Мазкур тадқиқотнинг мақсади ногиронлиги бўлган мигрантларнинг Рабат ва атроф ҳудудлардаги турмуш шароитини аниқлаш, уларнинг ижтимоий хизматларга, тиббий ёрдам ва таълим имкониятларидан фойдалана олишларини таҳлил қилиш ҳамда мавжуд давлат ва маҳаллий сиёсий механизмларни баҳолаш ҳисобланади. Шунингдек, муаллиф тадқиқотда келтирилган статистик маълумотлар асосида ногиронлиги бўлган мигрантлар орасидаги ижтимоий тенгсизлик ва қонуний ҳимоянинг етишмаслиги масаласини илмий жиҳатдан очиб беради.

Тадқиқот предмети сифатида муаллиф ногиронлик ҳолати ва миграция ҳолатини биргаликда ўрганади, бу эса тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамиятини оширади. Мақолада келтирилган рақамлар, масалан, Работ шахридаги ногиронлиги бўлган мигрантлар сони ва уларнинг ижтимоий хизматлардан фойдалан олиш имкониятлари билан боғлиқ статистика тадқиқотнинг эмпирик асосини ташкил этади. Шу орқали муаллиф ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамиятдаги интеграция даражаси ва турли тоифадаги ижтимоий хавфлар орасидаги боғлиқликни кўрсатади.

Маълумки, Работ-Сале-Кенитра минтақаси Марокашдаги иккинчи йирик агломерация бўлиб, Касабланкадан кейинги ўринни эгаллайди. У учта префектура ва тўртта провинциядан ташкил топган (Работ префектураси, Сале префектураси, Схирати-Темара префектураси, Сиди Касем провинцияси, Сиди Слимани провинцияси, Кенитра провинцияси ва Хемиссет провинцияси).

Соғлиқ билан боғлиқ муаммолар мигрант шахсларнинг заифлигини кескин оширади ва уларнинг ҳуқуқий ҳамда ижтимоий ҳимояси учун жиддий қийинчиликлар туғдиради. Айниқса, мазкур шахслар ногиронлик ҳолатида бўлсалар, ушбу муаммолар янада кучаяди.

Муаллифнинг таъкидлашича, Мигрантлар турли тоифаларга бўлинади ва улар турлича ҳуқуқий мақомга эга. Жумладан:

¹ Исоков Л.Х. Миграция ва ногиронликнинг ҳуқуқий нисбати // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 2 (2024). – 92-101-бетлар.

² Elmadmad, K. (2024). Les immigrés en situation de handicap au Maroc : le cas de la ville de Rabat et sa région. Dans S. Iorio & M. Tofani (dir.), Éthique globale : collaboration pour la santé et les réfugiés à travers la Méditerranée (pp. 35-76).

ўз ватанидаги ҳудудни тарк этувчи эмигрантлар;

фуқаролиги бўлмаган мамлакатда жойлашувчи иммигрантлар;

ўз хоҳиши билан ватанини тарк этувчи ихтиёрий мигрантлар;

мажбурий равишда ўз ҳудудини ёки мамлакатини тарк этувчи ва бошқа ерда ҳимоя ва паноҳ изловчи мажбурий мигрантлар;

ҳалқаро чегараларни ҳужжатлар билан кесиб ўтувчи қонуний мақомдаги мигрантлар;

ҳужжатсиз ёки сохталаштирилган ҳужжатлар билан ҳаракатланувчи қонуний мақомсиз мигрантлар ва ҳ.к.

Геостратегик жойлашуви, яъни Африка, Европа ва Араб дунёси чорраҳасида жойлашгани туфайли, Марокаш ҳар доим турли миграция жараёнларининг маркази ва барча тоифадаги мигрантларнинг манзили бўлиб келган. Марокашда ногиронлиги бўлган шахслар расман 6% дан ортиқ деб баҳоланади. Аммо бошқа манбалар бу кўрсаткични 9,5% деб белгилайди.

Марокашдаги миграция жараёни вақт ўтиши билан ривожланиб, мамлакат тарихи давомида ўзгариб борган. Ҳозирги кунда мамлакатда истиқомат қилаётган мигрантларнинг аниқ статистик кўрсаткичлари мавжуд эмас. Бироқ ишончли маълумотларга кўра, Марокашда 2013–2014 ва 2016–2017 йилларда амалга оширилган қонунийлаштириш кампаниялари доирасида тахминан 50 минг нафар ноқонуний мақомда бўлган мигрант расмий тарзда рўйхатдан ўтказилган. Ушбу кампаниялар Марокашнинг «Миллий миграция ва бошпана сиёсати» (NPMIA) қабул қилинганидан сўнг ташкил этилган.

Ногиронлиги бўлган мигрантлар икки қарра ёки қўшалоқ хавф остида бўлиб, улар ҳам мигрант, ҳам ногиронлиги бўлган шахсдир. Улар махсус ҳимоя чораларидан деярли фойдаланмайди ва «ҳеч кимнинг эътиборида бўлмаган» тоифага айланиб қолмоқдалар. Улар учун махсус ишлаб чиқилган дастурлар амалий жиҳатдан мавжуд эмас, ҳолбуки уларда бошқаларга нисбатан алоҳида ҳуқуқлар бўлиши керак. Ногиронлиги бўлган мигрантларнинг ҳуқуқлари инсон ҳуқуқларининг бир қисми ҳисобланади. Инсон ҳуқуқларига асосланган ёндашувга кўра, Марокашнинг халқаро мажбуриятларига мувофиқ, мамлакат ҳудудида яшовчи ҳар қандай шахс, унинг ҳуқуқий мақоми ёки маъмурий ҳолатидан қатъи назар (фуқаро, чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахс, қонуний ёки ноқонуний мигрант), муайян асосий ҳуқуқлар билан таъминланиши шарт.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги мигрантларни тиббий хизматландан фойдалан олиш имкониятини

енгиллаштириш ва уларга тўсқинлик қилаётган асосий тўсиқларни аниқлашга қаратилган бир қатор дастурларни амалга ошириб келмоқда. 2021–2025 йилларга мўлжалланган «Саломатлик ва миграция» миллий стратегияси мамлакатнинг миграция соҳасидаги сиёсатини, халқаро мажбуриятларини ва мигрантлар соғлиғини муҳофаза қилишга қаратилган амалий дастурларни батафсил ёритади. Бироқ мазкур чора-тадбирлар умумий хусусиятга эга бўлиб, ногирон мигрантларга махсус равишда йўналтирилган ёки уларга хос бўлган дастурларни ўз ичига олмайди.

Шу билан бирга, тадқиқот узоқ муддатли сиёсий ва ижтимоий режалаштиришда фойдаланиш мумкин бўлган аниқ ва амалий тавсияларни ҳам ўз ичига олади. Ушбу илмий ишнинг аҳамияти шу билан изоҳланадики, у ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижтимоий хизматларни такомиллаштириш ва миграция сиёсатида инклюзия принципларини жорий қилишга қаратилган тадқиқотлар орасида устувор ўрин эгаллайди.

Ҳадича Элмадмаднинг тадқиқоти Марокашдаги ногиронлиги бўлган мигрантлар масаласини ўрганишда илмий-назарий усуллардан кенг фойдаланади. Муаллиф биринчи навбатда ногиронлик ва миграция тушунчаларини белгилаб, уларнинг ўзаро муносабатини тушунтиришга уринган. Бу борадаги назарий ёндашувлар ногиронлиги бўлган шахслар ҳаётидаги ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий механизмларни таҳлил қилиш учун фундамент вазифасини бажаради.

Элмадмаднинг тадқиқотида Марокашдаги мигрантлар, айниқса ногиронлиги бўлган шахслар ҳаёти ҳақидаги илмий ёзувлар ва статистик таҳлиллар алоҳида аҳамиятга эга. Мақолада муаллиф Марокашдаги тадқиқотлар доирасида Работ ва унинг атроф ҳудудларидаги эмпирик маълумотларни тақдим этади, шунингдек, ногиронлиги бўлган мигрантларнинг ижтимоий интеграция даражаси ва мавжуд давлат дастурлари орасидаги боғлиқликни аниқлайди. Мақолада келтирилган рақамлар ва аниқ фактлар, масалан, ногиронлиги бўлган мигрантлар орасида тиббий ёрдамга ва таълим имкониятларидан фойдалан олиш даражаси тадқиқотнинг назарий базасини мустаҳкамлайди.

Шу билан бирга, муаллиф тадқиқотда илмий адабиётни синтез қилиш орқали ногиронлиги бўлган мигрантлар ҳаётидаги ижтимоий тенгсизлик масаласини ҳам кенг қамровли таҳлил қилади. Элмадмаднинг фикрича, мавжуд тадқиқотлар кўпинча ногиронлиги бўлган шахсларнинг миграция жараёнидаги муаммоларини чеклаб кўрсатади ва уларнинг интеграция жараёнидаги тўсиқларини тўлиқ ёритмайди. Шу боис, муаллифнинг иши фақат эмпирик маълумотлар билан чекланмай, балки

назарий жиҳатдан ҳам янги ёндашувларни таклиф этади.

Муаллифнинг назарий ёндашуви асосан икки устувор йўналишга таянган: биринчи навбатда, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ижтимоий ҳимоя ва ҳуқуқий механизмлар орқали интеграциясини таҳлил қилиш; иккинчи навбатда, Марокашдаги маҳаллий ва миллий сиёсий дастурлар билан боғлиқ барча механизмларни ўрганиш. Бу ёндашув тадқиқотга амалиёт билан узвий боғлиқлик ва илмий асослиликини таъминлайди.

Шу тариқа, Элмадмаднинг тадқиқот ишидаги теория ва адабиёт шарҳи ногиронлиги бўлган мигрантлар масаласини кенг қамровли таҳлил қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу қисм тадқиқотнинг илмий янгилик даражасини ҳамда Марокашдаги ногиронлиги бўлган мигрантлар ҳаётини тушуниш учун зарур назарий воситаларни тақдим этади.

Ҳадича Элмадмад тадқиқотида методологик ёндашув аниқ ва тўлиқ баён қилинган бўлиб, у эмпирик ва сифатли таҳлил усуллари уйғунлаштириш орқали Марокашдаги ногиронлиги бўлган мигрантлар ҳаётини кенг қамровли таҳлил қилиш имконини беради. Мақолада таъкидланишича, тадқиқот асосан Работ ва унинг атроф ҳудудларида амалга оширилган эмпирик сўров ва кузатувларга таянади. Бу жойлардаги ногиронлиги бўлган мигрантларнинг ижтимоий интеграция ва ҳуқуқий имкониятлари таҳлил қилиниши тадқиқотнинг асосий мақсади билан узвий боғланган.

Муаллиф эмпирик маълумотларни йиғишда анкеталар, интервьюлар ва дала тадқиқотларининг бошқа усуллари билан фойдаланган. Анкеталар орқали ногиронлиги бўлган мигрантларнинг соҳа бўйича ҳуқуқий, иқтисодий ва ижтимоий ҳолати аниқланади, интервьюлар эса уларнинг шахсий тажрибалари ва интеграция жараёнидаги тўсиқларни чуқурроқ тушуниш имконини беради. Дала тадқиқоти эса тадқиқотни контекстга боғлаб, эмпирик маълумотларнинг аниқ ва ишончли бўлишини таъминлайди.

Масалан, тадқиқотнинг илк босқичи 2023 йил 11 февраль куни мигрантлар саломатлиги бўйича ўтказилган хабардорлик семинарида иштирок этиш билан бошланди. Ушбу семинар «Қандли диабет ва юрак-қон томир касалликлари ўртасидаги боғлиқлик» мавзусига бағишланган бўлиб, уни Работдаги Конголик мигрантлар ассоциацияси — DICOMA ташкил этган. Семинар Марокашдаги мигрантлар билан ишловчи «Orient-Occident» жамғармаси биноларида ўтказилди. Марказий маърузачи — Работда фаолият юритувчи конголик кардиолог доктор Жозеф Тиенда бўлди. Семинар якунида мигрантлар ўртасида диабет бўйича

скрининг ҳам ўтказилган. Ушбу тадбир Работ ва минтақа мигрантлари билан танишиш, уларнинг ҳуқуқий мақоми, ижтимоий ва иқтисодий ҳолатини билиш, шунингдек миграция ва ногиронлик масалалари билан шуғулланувчи ННТ ва халқаро ташкилотлар билан алоқа ўрнатиш учун муҳим имконият бўлди. Шунингдек, ногиронлиги бўлган бир қатор субсахро мигрантлари билан Вашингтон гуруҳи саволномаси асосида суҳбатлар ўтказилган.

Жумладан, Вашингтон гуруҳи саволномасидан фойдаланган ҳолда бир қатор ногиронлиги бўлган мигрантлар билан интервьюлар ўтказилиб, уларнинг аксарияти Камерун, Кот-д’Ивуар, Конго-Браззавиль, Конго-Киншаса, Жибути, Марказий Африка Республикаси, Нигерия, Сенегал, Судан ва Сурия каби давлатлардан бўлган. Уларнинг катта қисми (67%) ўз мамлакатларидаги можаролар ва зўравонликлар туфайли Марокашга келган қочқинлар ва бошпана изловчилардир. Қолган қисми (33%) Марокашга таҳсил олиш ёки Марокашда ёки Европада яхшироқ ҳаёт излаб келган мигрантлардир. Ёш тоифаси 14 ёшдан 64 ёшгача. Улар орасида 60% эркаклар ва 40% аёллардир.

Методологик жиҳатдан, Элмадмаднинг тадқиқоти сифатли ва миқдорий маълумотларни уйғунлаштиришга асосланади. Бу ёндашув ногиронлиги бўлган мигрантлар ҳаётини нафақат статистик рақамлар орқали, балки уларнинг ижтимоий ва шахсий ҳолатларини ҳам тушуниш имконини беради. Шунингдек, тадқиқотда фокус-гурҳлар орқали аниқланган муаммолар ва интеграция тўсиқлари таҳлил қилинади, бу эса тадқиқотнинг илмий асослилигини мустаҳкамлайди.

Бундан ташқари, аёллар, айниқса, ногирон мигрант аёллар (аёл сифатида, мигрант сифатида ва ногирон шахс сифатида) уч карра заиф тоифани ташкил этади. Камерунлик ногирон мигрант аёл Сандриннинг Кенитрадаги ҳолати ногирон мигрант аёлларнинг қай даражада оғир шароитда яшашини яққол кўрсатади. У 41 ёшда, уч фарзанднинг онаси, ногиронликка эса Жазоир-Марокаш чегарасини ноқонуний кесиб ўтиш пайтида электр токига урилиб қолгач, икки оёғининг олд қисмлари ва икки қўли бармоқлари кесиб ташланган. У жуда қийин ҳаракатланади, қайчувчилик ва баъзан ҳатто фоҳишалар орқали тирикчилик қилишга мажбур. У ўзининг марокашлик қашшоқ қўшнилари билан сахийлигини, камеруналик мигрантлар ва марокашлик хайриячилар ёрдамларини миннатдорлик билан тилга олади. Работ яқинидаги Темара шахрида яшовчи ногиронлиги бўлган суриялик боланинг ҳолати ҳам ўта ўзига хосдир. Унинг ота-онаси Марокашда қочқин мақомига эга. Отасининг маълум қилишича, бола уй шароитида бутунлай ёмон аҳволда яшайди, оила БМТнинг

Қочқинлар Олий Комиссарлиги ёрдамидан фойдаланади, аммо бу ёрдам етарли эмас. Оила Европага ёки Канадага қайта жойлаштириш бўйича ариза берган ва жавобни кутмоқда.

Шу тариқа, методология қисми тадқиқотнинг эмпирик ва назарий асосини уйғунлаштириб, ногиронлиги бўлган мигрантлар ҳаётини кенг камровда ва аниқ контекстда таҳлил қилиш имконини беради. Ушбу қисм тадқиқотнинг илмий жиҳатдан ишончли ва амалий аҳамиятга эга бўлишини таъминлайди.

Ҳадича Элмадмад ўз тадқиқотининг хулосасида Марокашдаги ногиронлиги бўлган мигрантлар ҳолатининг комплекс ва кўпқирралилигини таъкидлайди. Муаллифнинг фикрича, ногиронлик ва миграциянинг ўзаро таъсири ижтимоий тенгсизлик ва ҳуқуқий чекловларни кучайтиради.

Муаллиф шу билан бирга маҳаллий ҳукумат ва нодавлат ташкилотлар ногиронлиги бўлган мигрантлар учун махсус қўллаб-қувватлаш хизматларини ривожлантиришлари зарурлигини таъкидлайди. Бу тавсиялар ичида ҳуқуқий маслаҳат, тибий махсус хизматлар, таълим ва касбга тайёрлаш курслари, шунингдек, ижтимоий интеграцияни рағбатлантирувчи дастурлар алоҳида аҳамиятга эга. Элмадмаднинг назариясига кўра, бу каби чоралар ногиронлиги бўлган мигрантларнинг ўз ҳуқуқлари ва имкониятларидан тўлиқ фойдаланишини таъминлайди ҳамда уларнинг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётда тенг иштирокини мустаҳкамлайди.

Шу билан бирга, муаллиф тадқиқот натижалари асосида ижтимоий сиёсат соҳасида

қарор қабул қилишда эмпирик маълумотларга таянган ёндашув муҳимлигини таъкидлайди. Мақолада илова қилинган рақамлар, интервьюлар ва сўров натижалари ногиронлиги бўлган мигрантлар ҳаётининг реал муаммолари ва эҳтиёжларини очиб бериши билан аҳамиятлидир. Бу эса фақат илмий таҳлил учун эмас, балки сиёсат ва қонунчиликни такомиллаштириш учун ҳам асосий йўналишлар тақдим қилади.

Ҳадича Элмадмаднинг «Les immigrés en situation de handicap au Maroc: Le cas de la ville de Rabat et sa région» номли мақоласи ногиронлиги бўлган мигрантлар масаласини илмий ва амалий жиҳатдан чуқур таҳлил қилишда муҳим аҳамият касб этади. Мақола ҳозирги ижтимоий ва ҳуқуқий контекстда ногиронлик ва миграция ўртасидаги ўзаро боғлиқликни очиб берувчи илмий тадқиқот сифатида диққатга сазовор.

Хулоса қилиб айтганда, Ҳадича Элмадмад мақоласи ногиронлиги бўлган мигрантлар масаласини илмий асосда таҳлил қилишда муҳим аҳамиятга эга. Мақола фақат Марокаш мисоли билан чегараланиб қолмай, балки кенгроқ минтақада ногиронлиги бўлган мигрантларнинг ижтимоий интеграцияси ва ҳуқуқий муҳофазаси масаласини ўрганишда ҳам қимматли илмий манба сифатида хизмат қилади. Муаллифнинг эмпирик таҳлили, ҳуқуқий ва ижтимоий тавсиялари маҳаллий сиёсатни такомиллаштириш ва ногиронлиги бўлган мигрантларнинг ҳаётини яхшилашда амалий йўналишларни белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Исоқов Л.Х. Миграция ва ногиронликнинг ҳуқуқий нисбати // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 2 (2024). – 92-101-бетлар.
2. Elmadmad, K. (2024). Les immigrés en situation de handicap au Maroc : le cas de la ville de Rabat et sa région. Dans S. Iorio & M. Tofani (dir.), Éthique globale : collaboration pour la santé et les réfugiés à travers la Méditerranée (pp. 35-76).

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARIGA ERISHISHDA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR HUQUQLARI HIMOYASI

Mirodiljon Xomudjonovich Baratov,
O'zbekiston Fanlar akademiyasi
Davlat va huquq institute
bo'lim boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor
Elektron pochta: mirodil707@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishning o'рни va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash sohasidagi xalqaro- huquqiy asoslar, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi hamda O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan milliy normativ-huquqiy hujjatlar o'rganilgan. Maqolada O'zbekistonning ijtimoiy siyosatida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning ta'lim, mehnat, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarida to'liq ishtirokini ta'minlash yo'nalishida amalga oshirilayotgan islohotlar yoritib berilgan. Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat hayotiga integratsiya qilishda duch kelinayotgan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilish orqali inklyuziv jamiyatni shakllantirish, barqaror ijtimoiy rivojlanishga erishish va inson salohiyatidan to'liq foydalanishni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Barqaror rivojlanish maqsadlari, nogironligi bo'lgan shaxslar, inson huquqlari, inklyuziya, ijtimoiy himoya, O'zbekiston.

ЗАЩИТА ПРАВ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В ДОСТИЖЕНИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализирована роль и значение защиты прав лиц с инвалидностью в достижении Целей устойчивого развития. В исследовании рассмотрены международно-правовые основы обеспечения прав инвалидов, в частности Конвенция Организации Объединённых Наций о правах инвалидов, а также национальные нормативно-правовые акты, принятые в Республике Узбекистан. В статье освещаются реформы, проводимые в социальной политике Узбекистана, направленные на создание равных возможностей для лиц с инвалидностью и обеспечение их полного участия в системах образования, занятости, здравоохранения и социальной защиты. Кроме того, выявлены проблемы, возникающие при интеграции лиц с инвалидностью в общественную жизнь, и предложены пути их решения. Результаты исследования показывают, что защита прав инвалидов является важным условием формирования инклюзивного общества, достижения устойчивого социального развития и полного раскрытия человеческого потенциала.

Ключевые слова: Цели устойчивого развития, лица с инвалидностью, права человека, инклюзия, социальная защита, Узбекистан.

PROTECTING THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN ACHIEVING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

ANNOTATION

This article analyzes the role and significance of protecting the rights of persons with disabilities in achieving the Sustainable Development Goals. The study examines the international legal framework for ensuring the rights of persons with disabilities, particularly the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, as well as national legislative and regulatory acts adopted in the Republic of Uzbekistan. The article highlights the reforms implemented in Uzbekistan's social policy aimed at creating equal opportunities for persons with disabilities and ensuring their full participation in the systems of education, employment, healthcare, and social protection. Furthermore, the challenges faced in integrating persons with disabilities into public life are identified, and practical recommendations for overcoming them are proposed. The research findings emphasize that protecting the rights of persons with disabilities is essential for building an inclusive society, achieving sustainable social development, and fully realizing human potential.

Keywords: Sustainable Development Goals, persons with disabilities, human rights, inclusion, social protection, Uzbekistan.

Bugungi kunda va istiqbolda Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) global kun tartibining markazida turibdi va 2030-yilga qadar hech bir inson e'tibordan chetda qolmasligi tamoyiliga asoslanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar (NBS) ushbu umumiy maqsadlarga erishishda ajralmas qismidir. Ularning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotda to'liq ishtirok etishini ta'minlash inklyuziv jamiyat qurishning asosiy shartidir. Ushbu maqola BRM doirasida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi.

O'zbekiston Respublikasi BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasini (2020) ratifikatsiya qilishi bilan nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishda yangi bosqichga qadam qo'ydi. BRM kontekstida O'zbekiston o'z zimmasiga Kambag'allikka barham berish (BRM-1), Sifatli ta'lim (BRM-4), Munosib ish va iqtisodiy o'sish (BRM-8) kabi bir qator maqsadlarga erishish majburiyatini olgan.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning teng imkoniyatlardan foydalana olishi ushbu maqsadlarga erishishning asosiy katalizatori hisoblanadi. Mamlakatda "Inson qadri uchun" tamoyili amalga oshirilayotgan bir sharoitda, nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy himoyasidan faol ishtirokchiga aylanishini ta'minlash ustuvor vazifadir. Ularning ta'lim, bandlik va sog'liqni saqlash sohalarida to'siqlarga duch kelishi ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirib, BRMga erishish sur'atini sekinlashtiradi. Shu bois, mavzuning dolzarbligi huquqiy islohotlarni amaliy inklyuziya mexanizmlari bilan bog'lash zarurati bilan belgilanadi.

A.Sen o'z tadqiqotlarida inson-ning imkoniyatlari yondashuvi (The capabilities approach) nogironlik va adolat masalalarini chuqur tahlil qiladi. Uning fikricha, nogironligi bo'lgan shaxslarning farovonligi – ularning amalga oshirish imkoniyatlari bilan belgilanadi [1]. "Egalik"dan – "amalga oshirish imkoniyati"ga o'tish: A.Sen tovarlar va resurslarga (masalan, pul yoki yordamchi uskunaga) egalik qilishning o'zini farovonlik, deb bilmaydi. Aksincha, ushbu resurslar yordamida inson hayotida nimalarni qila olishi (funktsiyalar) va u o'zi uchun qadrlı bo'lgan

hayotni qanday yashay olishi (imkoniyatlar) muhim. Bu nogironligi bo'lgan shaxslar uchun nihoyatda muhim. Chunki oddiy shaxsga berilgan bir xil miqdordagi pul yoki o'quv materiallari nogironligi bo'lgan shaxs uchun aynan o'sha natijaga erishish imkoniyatini bermasligi mumkin (masalan, zinapoyali binoga kirish uchun ko'p pul ham, oddiy eshik ham yetmaydi, pandus kerak). A.Sen nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha shaxsiy xususiyatlari (nogironlik turi) va jamiyatdagi to'siqlar tufayli, resurslarni farovonlikka aylantirishda katta qiyinchiliklarga duch kelishini ko'rsatadi. Uning fikri bizni shunchaki "yordam" berishdan, balki nogironligi bo'lgan shaxslarning teng darajada "faoliyat yuritishi" uchun to'siqlarni (jismoniy, ijtimoiy, institutsional) olib tashlashga undaydi. Ushbu yondashuv Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) falsafasining markazida turadi: agar biz hech kim e'tibordan chetda qolmasin desak, nogironligi bo'lgan shaxslarning BRMni o'z hayotlarida to'liq amalga oshirish imkoniyatini yaratishimiz shart. Ya'ni, ta'lim, bandlik va sog'liqni saqlashga rasmiy ruxsat berish emas, balki ularning bu imkoniyatlardan samarali foydalana olishini ta'minlash lozim.

R.Rieser integratsiyadan inklyuzi-yaga o'tishda jamiyatning nogironlikka bo'lgan munosabatini o'zgartirish zarur-ligini ta'kidlaydi. U nogironlikning ijtimo-y modelini BRM uchun asos qilib oladi [2]. Integratsiya va inklyuziya farqi – R.Rieser aynan mana shu farqni ajratib ko'rsatgani muhim. Integratsiyada nogironligi bo'lgan shaxs mavjud tizimga moslashishga majbur bo'ladi (ya'ni, maktabga kirishi uchun qo'shimcha xizmatlar topishga harakat qiladi). Bu nogironlikning tibbiy modeliga yaqin turadi. Inklyuziyada esa, tizimning o'zi shaxsning ehtiyojiga mos ravishda o'zgaradi (ya'ni, maktab o'quvchi qabul qilingandan keyin pandus o'rnatadi, o'quv dasturini moslashtiradi). Bu nogironlikning ijtimoiy modeliga asoslanadi. R.Rieserning nogironlikning ijtimoiy modelini BRM uchun asos qilib olishi to'g'ri yondashuvdir. Ijtimoiy model nogironlikning sababini shaxsning kasalligida emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan to'siqlarda (masalan, zinapoyalar,

moslashmagan ta'lim usullari, kamsituvchi qonunlar) ko'radi. BRMning maqsadi tenglik va barqarorlik bo'lgani uchun, muammoni nogironligi bo'lgan shaxsdan olib, jamiyatning tuzilishiga yuklash (ijtimoiy model) BRM ruhiga to'liq mos keladi. O'zbekiston kabi BRMni joriy qilayotgan mamlakatlarda R.Rieserning bu chaqirig'i juda dolzarb. Nogironligi bo'lgan shaxslarni shunchaki ijtimoiy himoya obyekti deb bilishdan voz kechib, ularni jamiyatning faol, teng huquqli ishtirokchisi sifatida qabul qilish lozim. Bu nafaqat qonunlarni o'zgartirish, balki mahalliy darajadagi munosabatni, stereotiplarni va qarashlarni tubdan isloh qilishni talab qiladi.

T.Shakespeare nogironlik nazariyasiga doir tanqidiy yondashuvni rivojlantirib, huquqlar himoyasini kuchaytirishda o'z-o'zini himoya qilish harakatlarining rolini muhim, deb biladi[3]. T.Shakespeare nogironligi bo'lgan shaxslarni passiv yordam oluvchilar yoki faqatgina davlat himoyasiga muhtoj shaxslar sifatida ko'rishdan voz kechishni talab qiladi. Aksincha, ularni o'z hayotiy qarorlarini qabul qiluvchi, o'z huquqlari uchun kurashuvchi subyektlar (agentlar) sifatida tan olish kerak. Bu Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM)ning ishtirokchilik va egalik tamoyiliga to'liq mos keladi. Siyosatning legitimligi: o'z-o'zini himoya qilish harakatlari qanchalik kuchli bo'lsa, davlat tomonidan qabul qilinayotgan qonun va siyosatning nogironligi bo'lgan shaxslarning haqiqiy ehtiyojlariga mos kelishi shunchalik ta'minlanadi. Agar siyosat faqat tepadan ishlab chiqilsa, u odatda amalda samarasiz bo'lib qoladi. Shuning uchun, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarning nodavlat tashkilotlari (NNT) va jamoat birlashmalarini qo'llab-quvvatlash huquqiy himoyani kuchaytirishning asosiy strategiyasi hisoblanadi.

Harakatning transformatsion kuchi: o'z-o'zini himoya qilish nogironligi bo'lgan shaxslarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ularga o'z qadr-qimmatini anglashga yordam beradi. Bu esa, ularning jamiyatda to'liq va samarali ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan psixologik va ijtimoiy kapitalni yaratadi. T.Shakespearening fikri huquqiy himoyani shunchaki qonunlarni qabul qilish bilan cheklamasdan, balki

nogironligi bo'lgan shaxslarning o'z ovozigaga ega bo'lishi va o'z taqdirini o'zlari belgilash kuchini ta'minlash orqali demokratik inklyuziyani chuqurlashtirishga chaqiradi. BRM tasnifida bu huquqiy islohotlarning barqaror va amaliy bo'lishining kalitidir.

S.Mitra BRM va nogironlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, nogironligi bo'lgan shaxslarni iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga jalb qilish muhimligini ko'rsatadi [4]. Shahra Mitraning bu tahlili BRMga erishishning nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy zaruriyat ekanini ta'kidlashi bilan juda muhim. U nogironlik masalasini xayriya yoki ijtimoiy himoya doirasidan olib chiqib, milliy iqtisodiy strategiya darajasiga ko'taradi. Iqtisodiy mantiqiy asos: S.Mitra asosan shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslarni iqtisodiy jarayonlardan chetda qoldirish nafaqat adolatsizlik, balki milliy yalpi ichki mahsulot (YaIM) uchun katta yo'qotishdir. Ular ish bilan band bo'lsa, iste'molchi bo'ladi, soliq to'laydi va iqtisodiy yuk bo'lish o'rniga, iqtisodiy faollikka hissa qo'shadi. O'zbekiston uchun bu, ayniqsa, BRM-8 (Munosib ish va iqtisodiy o'sish) maqsadiga erishishda markaziy yondashuv bo'lishi kerak. BRMning to'liq imkoniyati: BRM "hech kimni e'tibordan chetda qoldirmaslik"ka asoslangan. Agar nogironligi bo'lgan shaxslar iqtisodiy rivojlanish jarayoniga faol jalb etilsa, bu kambag'allikni qisqartirish (BRM-1) va tengsizlikni kamaytirish (BRM-10) maqsadlariga erishishni keskin tezlashtiradi. Nogironligi bo'lgan shaxslar va ularning oilalari ko'pincha qashshoqlik darajasida yashaydi, ularning ish bilan ta'minlanishi butun oilaning iqtisodiy holatini o'zgartiradi. Inklyuzivlikka investitsiya: S.Mitraning ishi bizni inklyuziv ta'lim, qulay infratuzilma va moslashgan ish joylariga qilingan investitsiyalar shunchaki xarajat emas, balki yuqori daromad keltiruvchi sarmoya ekaniga ishonтиради. Chunki bu sarmoya jamiyatning to'liq salohiyatidan foydalanish imkonini beradi. Xulosa: S.Mitraning yondashuvi nogironlikni inson huquqlari nuqtai nazaridan himoya qilish bilan birga, iqtisodiy foydalilik nuqtai nazaridan ham muhim ekanini isbotlaydi. O'zbekistonning iqtisodiy strategiyasida nogironligi bo'lgan shaxslarning iqtisodiy

integratsiyasini ustuvor yo'nalishga aylantirish BRMga erishishning samarali va barqaror yo'li hisoblanadi.

A.Kanter BMT Konvensiyasini amalga oshirish jarayonida milliy qonunchilik va amaliyotlarni uyg'unlashtirishning ahamiyatiga urg'u beradi [5]. Kanterning bu fikri, ayniqsa, O'zbekiston kabi xalqaro shartnomalarni nisbatan yaqinda ratifikatsiya qilgan mamlakatlar uchun katta amaliy ahamiyatga ega. U huquqiy islohotlarning samaradorligini ta'minlashning asosiy shartini ko'rsatib beradi. Huquqiy bo'shliqlarni to'ldirish: Normativ-huquqiy kafolatlar tizimi kompleksi (NHKTK) global minimal standartlarni belgilaydi, biroq uni har bir mamlakatning o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga moslashtirish talab etiladi. Agar milliy qonunchilik, masalan, nogironlikning tibbiy modeliga asoslanishda davom etsa, Konvensiyaning ijtimoiy modelga asoslangan ruhi amalda ro'yobga chiqmaydi. A.Kanterning urg'usi aynan mana shu konseptual uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan. Amaliyotning muhimligi: Qonunlarni qabul qilish bir masala, lekin ularni amalga bajarish – butunlay boshqa masala. Muallif, ehtimol, ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda qonunlar mavjud bo'lsa-da, amaliyotda byurokratik to'siqlar, mablag' yetishmasligi yoki xabardorlikning pastligi sababli ularning ishlamasligini nazarda tutgandir. O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'lim, qulay infratuzilma va bandlik kvotalari kabi masalalarda qonunlar qabul qilinganidan keyin, ijro mexanizmlari va monitoring kuchaytirilishi kerak. BRM bilan aloqa: BRMga erishish uchun bu uyg'unlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Milliy qonunchilik Konvensiya tamoyillariga to'liq mos bo'lsa, BRM-10 (Tengsizlikni kamaytirish) va BRM-16 (Adolat va tinchlik) kabi maqsadlar uchun mustahkam asos yaratiladi. Qonunlar, amaliyot va BRM maqsadlari o'rtasidagi uyg'unlik davlat siyosatining izchilligini ta'minlaydi. Xulosa: A.Kanterning fikri shunchaki huquqiy bo'lish bilan kifoyalanmasdan, balki siyosatni amaliy, izchil va Konvensiya ruhiga mos tarzda amalga oshirishga da'vat etadi. O'zbekistonda BRM doirasida nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishda bu – qog'ozdagi

islohotlardan real ijtimoiy o'zgarishlarga o'tishning asosiy shartidir.

N.Groce sog'liqni saqlash sohasida nogironligi bo'lgan shaxslarning cheklolarga uchrashi BRM-3 (Yaxshi sog'liq)ga erishishga to'sqinlik qilishini isbotlaydi[6]. N.Groce'ning ishi BRMning muhim, ammo ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan jihatiga – sog'liqni saqlashda tengsizlik masalasiga urg'u beradi. Uning xulosasi nogironlikni ijtimoiy himoya doirasidan olib chiqib, umumiy sog'liqni saqlash siyosati markaziga qo'yish zarurligini ko'rsatadi. BRM-3ning inklyuzivligi: BRM-3 maqsadida "barcha yoshdagi barcha odamlar uchun sog'lom turmush tarzini ta'minlash va farovonlikni rag'batlantirish" nazarda tutilgan. N.Groce nogironligi bo'lgan shaxslar tibbiy xizmatlardan foydalanishda jismoniy (qulaylik), moliyaviy (arzonlik) va munosabatga oid (diskriminatsiya) to'siqlarga duch kelishi sababli, bu maqsadga to'liq erishib bo'lmazligini isbotlaydi. Kaskadli ta'sir (Cascade Effect): Nogironligi bo'lgan shaxslarning sifatli sog'liqni saqlash xizmatlariga cheklangan kirishi ularning hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sog'liqning yomonlashuvi ta'lim olish (BRM-4), ish bilan bandlik (BRM-8) va kambag'allikdan chiqish (BRM-1) imkoniyatlarini pasaytiradi. Shu tariqa, N.Groce BRM-3 muvaffaqiyatsizligi boshqa barcha BRMlarga xavf solishini ko'rsatadi. O'zbekiston sharoiti: O'zbekistonda tibbiyot muassasalarining qulayligi, tibbiyot xodimlarining nogironlik masalalarida inklyuziv bilim va ko'nikmalari hamda dori vositalarining arzonligi masalalarida to'siqlar mavjud. N.Groce O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimini nogironlikka sezgir tahlil asosida isloh qilish zarurligini jiddiy dalillaydi. Tibbiy xizmatlar faqat davolashga emas, balki reabilitatsiya va yordamchi texnologiyalarni o'z ichiga olgan keng qamrovli xizmatlarga yo'naltirilishi lozim. Xulosa: N.Groce'ning tahlili shuni ko'rsatadiki, BRM-3ga erishishning yagona yo'li – nogironligi bo'lgan shaxslarning sog'liqni saqlash huquqlarini ustuvor va majburiy, deb bilishdir. Sog'liqni saqlash tizimini inklyuziv qilish butun jamiyatning farovonligiga xizmat qiladi.

A.X.Saidov O'zbekistonda inson huquqlari sohasidagi islohotlar va BMT Konvensiyasining milliy qonunchilikka implementatsiyasi masalalarini yoritadi[7]. A.X.Saidovning ishi O'zbekistonda NHKTKning ratifikatsiya qilinishi bilan boshlangan huquqiy o'zgarishlar davrining asosiy xususiyatlarini nazariy jihatdan asoslab beradi. Bu ish BRM kesimida mamlakatdagi o'zgarishlarni tushunish uchun nihoyatda muhim. Huquqiy transformatsiyaning e'tirofi: A.X.Saidov O'zbekistonda "Inson qadri uchun" degan ustuvor tamoyil amalga oshirilayotgan bir sharoitda, NHKTK ratifikatsiyasi milliy qonunchilikni tibbiy modeldan ijtimoiy modelga o'tkazish uchun huquqiy zamin yaratganini ta'kidlaydi. Bu shuni anglatadiki, nogironlik masalasi endi shunchaki ijtimoiy nafaqa to'lash emas, balki to'liq huquqiy tenglikni ta'minlash masalasiga aylandi. Implementatsiyaning murakkabligi: Uning ishida Konvensiyani milliy qonunchilikka implementatsiya (joriy etish) masalalari yoritilishi dolzarbdir. Chunki xalqaro shartnomani ratifikatsiya qilishning o'zi yetarli emas. Eng katta qiyinchilik amaldagi kodekslar, qonunosti hujjatlar va jamoat amaliyotini Konvensiya ruhiga mos ravishda to'liq qayta ko'rib chiqishda yotadi. Ayniqsa, ta'lim, mehnat, sog'liqni saqlash va sud-huquq sohalarida aniq mexanizmlar va javobgarlikni belgilash talab etiladi. BRM uchun nazariy asos: A.X.Saidovning ishi BRMning

10-maqsadi (Tengsizlikni kamaytirish) va 16-maqsadi (Adolatli institutlar) uchun O'zbekistonda yaratilgan nazariy asosdir. Huquqiy islohotlar qanchalik mustahkam bo'lsa, inklyuziv ta'lim (BRM-4) yoki munosib ish (BRM-8) kabi ijtimoiy maqsadlarga erishish shunchalik osonlashadi. Xulosa: A.X.Saidovning tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishda siyosiy iroda va huquqiy bazaga ega. Endilikda ustuvor vazifa huquqiy uyg'unlikni amaliyotga to'liq tatbiq etish, ya'ni qonunlarni kundalik ijtimoiy va iqtisodiy hayotga singdirish hisoblanadi.

I.A.Karimov nogironligi bo'lgan shaxslarni kasbga yo'naltirish va bandligini ta'minlashning

ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilgan [8]. I.A.Karimovning ushbu mavzuni tahlil qilishi BRM yo'nalishida, xususan, BRM-8 (Munosib ish va iqtisodiy o'sish) maqsadiga erishish uchun juda asosiy va amaliy ahamiyatga ega. U nogironligi bo'lgan shaxslarni nafaqaxo'r emas, balki iqtisodiy resurs sifatida ko'rish muhimligini ko'rsatadi. Ijtimoiy-iqtisodiy yondashuvning muhimligi: muallifning yondashuvi masalani faqatgina ijtimoiy himoya yoki xayriya doirasida cheklamasdan, balki uni mehnat bozori va iqtisodiy samaradorlik bilan bog'laydi. Nogironligi bo'lgan shaxslarni ish bilan ta'minlash nafaqat ularning shaxsiy qadr-qimmatini oshiradi, balki davlatning ijtimoiy yordamga sarflanadigan xarajatlarini kamaytiradi va soliq tushumlarini ko'paytiradi. Bu S.Mitranning iqtisodiy inklyuziya haqidagi fikrlariga to'liq mos keladi [4]. Mexanizmlarning dolzarbligi: I.A.Karimov aynan mexanizmlarni tahlil qilgani amaliy jihatdan foydali. O'zbekiston sharoitida bu mexanizmlar quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

Kasbga moslashtirilgan ta'lim: nogironlik turiga va zamonaviy bozor talablariga mos kasb-hunar o'rgatish.

Ish joylarini moslashtirish (reasonable accommodation): ish beruvchilar uchun moliyaviy rag'batlar yaratish.

I.A.Karimovning tahlili BRMga erishishda nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy va iqtisodiy hayotga to'liq integratsiyasini ta'minlash eng samarali yo'l ekanini ko'rsatadi. Bu O'zbekiston uchun nafaqat ijtimoiy siyosat, balki strategik iqtisodiy rivojlanish masalasidir.

G.N.Yusupova inklyuziv ta'limning O'zbekiston maktablaridagi holati va uni rivojlantirish yo'llarini o'rgangan. Ta'limda qulay muhit yaratish zarurligini ilgari suradi[9]. Uning ishi BRM doirasida BRM-4 (Sifatli ta'lim) maqsadiga erishish uchun O'zbekistonda inklyuzivlikni ta'minlashda amaliy asos yaratadi. U ta'limda qulay muhit yaratish zarurligini ilgari surishi mutlaqo to'g'ri yondashuvdir.

BRM-4 bajarilishidagi markaziy nuqta: Inklyuziv ta'lim BRMning asosiy shartlaridan biridir.

Biroq ta'lim tizimini inklyuziv qilish faqat nogironligi bo'lgan bolalarni umumiy maktablarga qabul qilish bilan cheklanmaydi. G.N.Yusupova ta'kidlaganidek, qulay muhit yaratilmas ekan, ta'lim sifatli va teng bo'lmaydi. Qulay muhit deyilganda, faqat pandus va liftlar emas, balki o'quv materiallarining moslashtirilishi, o'qituvchilarning bilim darajasi va ijtimoiy munosabatlar ham tushuniladi.

Sh.R.Tursunov O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy xizmatlardan foydalanishdagi muammolar va ularning yechimlariga bag'ishlangan ilmiy ishni amalga oshirgan[10]. Sh.R.Tursunovning tadqiqoti to'g'ridan-to'g'ri Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM)ning inklyuzivlik tamoyilini amalda qo'llash masalasini ko'taradi. Ijtimoiy xizmatlardan foydalanishdagi muammolarni tahlil qilish, nogironligi bo'lgan shaxslarning hayot sifatini yaxshilash uchun eng zarur amaliy qadamlarni aniqlashga yordam beradi. Muammoning haqiqiy ko'lami: ijtimoiy xizmatlar, masalan: protezlash, reabilitatsiya, yordamchi uskunalar bilan ta'minlash yoki uyda parvarishlash xizmatlari nogironligi bo'lgan shaxslarning mustaqil hayot kechirishi uchun asosiy shart hisoblanadi. Agar Sh.R.Tursunov ta'kidlaganidek, ushbu xizmatlardan foydalanishda byurokratik to'siqlar, sifatsizlik yoki yetishmovchilik mavjud bo'lsa, bu BMT Konvensiyasining (Konvensiyaning 19-moddasi – mustaqil yashash va jamiyatga qo'shilish) buzilishiga olib keladi. BRMga Ta'siri: Ijtimoiy xizmatlarga cheklangan kirish BRM-1 (Kambag'allikka barham berish) va BRM-3 (Yaxshi sog'liq) maqsadlariga erishishni qiyinlashtiradi. Nogironligi bo'lgan shaxslar xizmatlarga o'z vaqtida ega bo'lmasa, ularning sog'lig'i yomonlashadi va ish qobiliyati pasayadi, bu esa oilani qashshoqlikka olib kelishi mumkin.

A.M.Rasulov nogironlikning huquqiy asoslarini tahlil qilib, amaliyotda uchraydigan byurokratik to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha takliflar bergan[11]. U huquqiy siyosatning eng muhim jihat – nazariyani amaliyot bilan bog'lash zaruratiga urg'u beradi. Uning tahlili shuni ko'rsatadiki, qonunlar qanchalik mukammal bo'lmasin, agar ijro jarayonida byurokratik to'siqlar

mavjud bo'lsa, huquqiy himoya o'z kuchini yo'qotadi. Huquqiy himoyaning obyekti: qonunchilikda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun yaratilgan imtiyoz va huquqlar bilan real hayotda ulardan foydalanish jarayoni o'rtasidagi tafovutni ko'rsatadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha yordam yoki xizmat olish uchun uzoq navbatlar, ortiqcha hujjatlar yig'ish, turli organlar oralab yurish kabi qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu BRM-16 (Adolatli institutlar) maqsadiga erishishga to'sqinlik qiladi. Byurokratiya – inklyuziyaning dushmani: Byurokratik to'siqlar nafaqat vaqt va resurslarni isrof qiladi, balki nogironligi bo'lgan shaxslarning qadr-qimmatiga ziyon yetkazadi hamda ularning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Misol uchun, nogironlikni tasdiqlash uchun tez-tez tibbiy ko'riklardan o'tish zaruriyati tibbiy modelning qoldig'i bo'lib, bu BMT Konvensiyasining (NHKTK) ruhiyatiga zid.

Taklif-tavsiyalar

O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish va ularning hayot darajasini yaxshilash maqsadida BRMga erishish uchun quyidagi tavsiyalar bildiriladi:

Inklyuziv budjetlash tizimini joriy etish: davlat budjetlarini (markaziy va mahalliy darajada) shakllantirish jarayonida ta'lim, sog'liqni saqlash, transport va boshqa ijtimoiy yo'nalishlardagi xarajatlar nogironligi bo'lgan shaxslarning ehtiyojlarini inobatga olgan, ya'ni nogironlikka sezgir tahlil asosida rejalashtirilishi zarur. Bunday yondashuv nogironlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, infratuzilma va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. S.Mitra[4] va Jahon banki [12] tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, nogironlikka sezgir siyosat va budjetlash mexanizmlarini qo'llash nafaqat ijtimoiy inklyuziyaning ta'minlaydi, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi.

Kompleks reabilitatsiya markazlarini rivojlantirish: nogironligi bo'lgan shaxslarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, kasbiy tayyorgarlik, ijtimoiy moslashuv va psixologik qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olgan "bir darcha" tamoyiliga asoslangan reabilitatsiya markazlarini har bir viloyatda

tashkil etish zarur. Bunday yondashuv nogiron shaxslarning sogʻligʻi va ijtimoiy hayotdagi ishtiroki oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni taʼminlaydi. N.Groce tomonidan ilgari surilgan nazariyaga koʻra, sogʻliqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarning integratsiyalashuvi inklyuziv jamiyat barpo etishning asosiy shartlaridan biridir[6].

Bandlik kvota tizimini kuchaytirish: davlat va xususiy sektor korxonalarida nogironligi boʻlgan shaxslar uchun ajratiladigan ish oʻrinlari kvotasini oshirish hamda ushbu kvotaga rioya qilmagan subyektlarga soliq imtiyozlari oʻrniga jarima va kompensatsion toʻlovlar tizimini joriy etish zarur. Bunday yondashuv nogiron shaxslarning mehnat bozoriga integratsiyasini ragʻbatlantiradi va ularning iqtisodiy faolligini oshiradi. I.A.Karimov[8] hamda C.Barnes va G.Mercer[13] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bandlikning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy integratsiya va inson qadr-qimmatini taʼminlashdagi muhim rolini asoslab beradi.

Oʻz-oʻzini himoya qilish harakatlarini qoʻllab-quvvatlash: nogironligi boʻlgan shaxslarning jamoat birlashmalari va nodavlat notijorat tashkilotlarini davlat grantlari va xalqaro donorlik mablagʻlari orqali moliyaviy qoʻllab-quvvatlash, ularning huquqiy bilimini oshirish hamda oʻz huquqlarini himoya qilish salohiyatini mustahkamlash zarur. Bunday yondashuv nogiron shaxslarning jamiyatdagi faolligini kuchaytiradi, ularni ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning teng huquqli ishtirokchisiga aylantiradi hamda inklyuziv boshqaruv tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Nogironligi boʻlgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish BRMga erishishning shunchaki ijtimoiy vazifasi emas, balki iqtisodiy va huquqiy zaruratidir. Oʻzbekistonning BMT Konvensiyasini ratifikatsiya qilishi kuchli huquqiy asos yaratdi. Endilikda ustuvor vazifa statistik tahlil[14] asosida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish, inklyuziv siyosatni moliyalashtirish va nogironligi boʻlgan shaxslarning jamiyatdagi faol ishtirokini taʼminlashdan iborat. Faqatgina shu yoʻl bilan “Hech kim

eʼtibordan chetda qolmaydi” degan BRM shiorini amalda roʻyobga chiqarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Sen. Development as freedom. Oxford University Press // <https://global.oup.com/academic/product/development-as-freedom-9780192893307?lang=en&cc=nl>
2. R.Rieser. Implementing inclusive education: A Commonwealth guide to implementing Article 24 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Commonwealth Secretariat.
3. T.Shakespeare. Disability rights and wrongs revisited. Routledge.
4. S.Mitra. Disability and the sustainable development goals: A perspective from the global South // The Review of Disability Studies. – №14 (1).
5. A.Kanter. The right to live in the community: A new perspective on the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities // Human Rights Quarterly. – №37 (1). – P.105-132.
6. N.Groce. Global goals, disability, and health: A critical analysis // The Lancet Global Health. – №5 (7). – P.658-659.
7. A.X.Saidov. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlar va O'zbekiston qonunchiligi. Yuridik fanlar axborotnomasi. – №2. – B.15-25.
8. I.A.Karimov. Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat bozoridagi o'rnini va bandligini ta'minlashning iqtisodiy mexanizmlari // Iqtisodiyot va moliya. – B.78-85.
9. G.N.Yusupova. O'zbekistonda inkluziv ta'lim: Muammolar va yechimlar // Pedagogik ta'lim. – №5. – B.60-65.
10. Sh.R.Tursunov. Ijtimoiy himoya tizimida nogironligi bo'lgan shaxslarga xizmat ko'rsatishni takomillashtirish. – №4. – B.101-110.
11. A.M.Rasulov. Nogironlik huquqining nazariy va amaliy masalalari // O'zbekiston huquqiy axborotnomasi. – №3. – B.45-50.
12. World Bank. (2011). Disability and inclusive development: A world report.
13. C.Barnes & G.Mercer. (2005). The social model of disability: Introducing the concept // Disability and Society. – №20 (3). – P.275-290.
14. Davlat statistika qo'mitasi. (2023). O'zbekiston Respublikasida nogironligi bo'lgan shaxslar statistikasi.

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNI MEHNAT MASHG'ULOTLARIDA KAMSITISHNI TAQIQLASH

Abdullayev Aziz Xamidulloyevich

“SHAROIT PLUS” nogironlar jamoat birlashmasi (Toshkent shahar),

Inklyuziv mehnat masalalari bo'yicha tadqiqotchi

Tel.: +998 93 660 19 97

Elektron pochta: aziz.abdullayev.x97@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat faoliyatida kamsitilmaslik masalalari yoritilgan. Muallif milliy va xalqaro huquqiy manbalar asosida kamsitish tushunchasini tahlil qilib, amaliy muammolarni, jumladan ish joylarida zarur sharoitlarning yaratilmasligini ko'rsatadi. Esonova Nargiza Nuriddinovnaning misolida nogironligi bo'lgan xodimlarning duch kelayotgan kamsitish holatlari tahlil qilingan. Maqolada mehnat kodeksiga alohida modda kiritish, ma'muriy va jinoyat javobgarligini belgilash, sudga murojaat qilish uchun zarur sharoitlar yaratish, monitoring tizimini kuchaytirish hamda nogironligi bo'lgan shaxslar va ularning jamoat birlashmalarining faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Tadqiqot inklyuziv mehnat muhitini shakllantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: nogironligi bo'lgan shaxslar, mehnat huquqlari, kamsitish, inklyuziv mehnat, Mehnat kodeksi, sudga murojaat, ijtimoiy himoya, ish beruvchi, bandlik, BMT konvensiyasi.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы недопущения дискриминации лиц с инвалидностью в сфере трудовой деятельности. Автор, опираясь на национальные и международные правовые источники, анализирует понятие дискриминации и выявляет практические проблемы, в частности отсутствие необходимых условий на рабочих местах. На примере Эсановой Наргизы Нуриддиновны проанализированы случаи дискриминации, с которыми сталкиваются работники с инвалидностью. В статье предлагается внести отдельную статью в Трудовой кодекс, установить административную и уголовную ответственность, создать необходимые условия для обращения в суд, усилить систему мониторинга, а также обеспечить активное участие лиц с инвалидностью и их общественных объединений. Исследование направлено на формирование инклюзивной трудовой среды.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, трудовые права, дискриминация, инклюзивный труд, трудовой кодекс, обращение в суд, социальная защита, работодатель, занятость, Конвенция ООН.

ANNOTATION

The article examines issues related to preventing discrimination against persons with disabilities in the field of employment. Relying on national and international legal sources, the author analyzes the concept of discrimination and identifies practical problems, particularly the lack of necessary working conditions in workplaces. Using the example of Nargiza Nuriddinovna Esanova, cases of discrimination faced by employees with disabilities are analyzed. The article proposes introducing a separate article into the Labor Code, establishing administrative and criminal liability, creating the necessary conditions for access to justice, strengthening the monitoring system, and ensuring the active participation of persons with disabilities and their public associations. The study is aimed at fostering an inclusive working environment.

Keywords: persons with disabilities, labor rights, discrimination, inclusive labor, Labor Code, appeal to the court, social protection, employer, employment, UN Convention.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat mashg'ulotlarida kamsitish nima?

Mehnat mashg'ulotlarida kamsitish O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 4-moddasida quyidagicha aks ettirilgan[2]: *Mehnat va mashg'ulotlar sohasida kamsitish taqiqlanadi. Jinsi, yoshi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, qarindoshlarida sudlanganlikning mavjudligi, mulkiy holati va mansab mavqeyi, yashash joyi, dinga bo'lgan munosabati, e'tiqodi, jamoat birlashmalariga mansubligi, shuningdek, xodimlarning ishchanlik sifatleri va mehnati natijalari bilan bog'liq bo'lmagan boshqa jihatlariga qarab mehnat va mashg'ulotlar sohasida biror-bir to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita cheklovlar belgilash, xuddi shuningdek, biror-bir to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita imtiyozlar berish kamsitishdir.*

O'z navbatida, nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat mashg'ulotlarida kamsitish yoki nogironlik belgisi bo'yicha diskriminatsiya qilish masalalari BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasida alohida aks ettirilgan[1]. Konvensiyaning

2-moddasida “nogironlik belgisi bo'yicha kamsitish” – maqsadi yoki natijasi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, fuqaro yoki har qanday boshqa sohada boshqalar bilan teng holda insonning barcha huquqlari va asosiy erkinliklarining e'tirof etilishi yoki amalga oshirilishini kamsitadigan yoki rad etadigan har qanday tafovut, istisno yoki cheklashni anglatadi. U kamsitishning barcha shakllarini, shu jumladan oqilona moslashtirishdan voz kechishni qamrab oladi.

Shuningdek, Konvensiyaning 27-moddasida: a) bandlikning barcha shakllarida, shu jumladan ishga qabul qilish, yollash va bandlik, ish joyini saqlab qolish, xizmat lavozimida ko'tarilish, xavfsiz va sog'lom mehnat sharoitlariga taalluqli masalalarda nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishni man etish belgilangan [1; 7].

O'zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi Qonunida ham nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha alohida normalar mavjud[3]. Masalan, bundan bir necha yil oldin I guruh nogironlikka ega shaxslarning nogironligini tasdiqlovchi hujjatlarida mehnat tavsiyalari bo'limida “ishga layoqatsiz” deb yozilar edi[5].

Nogironlarni ish bilan ta'minlashning asosiy to'siqlaridan biri – Tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari (TIEK) tomonidan berilgan nogironlik to'g'risidagi guvohnomadagi «mehnatga yaroqsiz», «nogiron» yoki «maxsus yaratilgan sharoitlarda mehnatga yaroqli» deb yozilgan kamsituvchi xulosalaridir, - deyiladi *Gazeta.uz*da chop etilgan maqolada. Tabiiyki, nogironlikni tasdiqlovchi hujjatda bu kabi tavsiyalarning qayd etilishi nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat

mashg'ulotlarida kamsitish, ularning mehnat huquqlarini cheklash hisoblanadi. Amaliyotda mazkur hujjat ortidan ish topishda qiyinchiliklarga uchragan nogironligi bo'lgan shaxslar mavjud.

Bu holat ayniqsa nogironligi bo'lgan shaxslar ish so'rab bandlik organlariga murojaat qilganlarida, bandlik xodimlari nogironligi bo'lgan ish izlovchilarga hujjatdagi yozuvni o'zgartirish yoki hujjatga qaysi ishlarni shaxs bajara olishi to'g'risida qo'shimcha ma'lumotni Tibbiy-ijtimoiy ekspert komissiyalaridan olish talabini qo'yanlar. Bundan tashqari, mustaqil ishga joylashmoqchi bo'lgan nogironligi bo'lgan shaxslar ham hujjatida “ishga layoqatsiz” yozuvi mavjudligi sababli ish beruvchi tomonidan rad javobini olgan. Bu holat nogironligi bo'lgan shaxslarning konstitutsiyaviy huquqlarining buzilishi hisoblanar edi.

Bugungi kunda ham mehnat bozorida ish beruvchilar tomonidan shaxsning nogironligi mavjudligi sababli ishga qabul qilishni rad etish, nogironligi bo'lgan xodim uchun qulay mehnat sharoitlarini yaratmaslik, nogironligi bo'lgan xodimlar uchun mehnat qonunchiligida belgilangan huquqlarni cheklash kabi bir qancha kamsituvchi holatlar mavjud[6]. Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat mashg'ulotlarida kamsitishga uchrashi aslida tizimli muammo hisoblanib, mazkur holatlarning oldini olishga nafaqat ish beruvchilar balki butun jamiyat masul hisoblanadi. Ko'plab holatlarda nogironligi bo'lgan shaxslarning uyidan ish joyigacha mustaqil harakatlanish imkoniyatlari ham cheklanmoqda shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslar mehnat mashg'ulotlarini amalga oshirish jarayonida ish joyida mustaqil harakatlanish, ish beruvchi bilan o'ziga qulay shaklda kommunikatsiyaga kirishish, va to'laqonli mehnat huquqlarini amalga oshirishda sharoitlarning yaratilmasligi ham kamsitish hisoblanadi. Nogironligi bo'lgan xodim uchun mehnat sharoitlarini yaratish ko'p jihatdan ish beruvchi tashkilotga bog'liq. Masalan Toshkent Shahar SHAROIT PLUS nogironlar jamoat birlashmasi Tomonidan 2021-yildan hozirgi kungacha www.ishplus.uz maxsus rekruting veb portali orqali ochiq mehnat bozorida nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligini ta'minlash loyihasini amalga oshirish jarayonida ish beruvchi nogironligi bo'lgan xodimi uchun mehnat sharoitlarini yaratmaganligi natijasida xodimning ishdan ketishi holatlari kuzatilgan. Masalan, Esonova Nargiza Nuriddinovna–2-guruh nogironligi bo'lgan fuqarolardan biri. U kasbi bo'yicha tikuvchi. 2022-yil 7-noyabrdan boshlab www.ishplus.uz loyihasi doirasida “GLOBAL TEXTILE GROUP” MChJda mehnat faoliyatini boshlagan. Biroq, 2022-yil 21-noyabrda o'z xohishiga ko'ra ishdan bo'shagan. Nargizaning so'zlariga ko'ra, ish joyi yaxshi tashkil etilgan bo'lib, barcha zarur sharoitlar mavjud edi. Ammo ayrim hollarda tayyor mahsulotlarni ko'tarish talab

qilinardi. Mazkur ishlarni bajarish Nargizaga ish beruvchi tomonidan xodimining nogironlik holatidan kelib chiqib zarur sharoitlarni yaratmaganligi natijasida qiyinchiliklar yuzaga keltirdi. Buning natijasida xodim o'z xohishiga ko'ra ish joyidan bo'shagan. Ish beruvchining ta'kidlashicha, Nargiza ish jarayonida bir qo'li bilan tikish jarayonida qiynalgan va ayniqsa qalin matodan tayyorlanadigan kiyimlarni tikishda yordamchi so'ragan. Biroq korxona tomonidan unga yordamchi ajratilmagan. Mazkur holatni ham nogironligi bo'lgan xodimni mehnat mashg'ulotlarida kamsitishga uchragan deb hisoblash mumkin. Bu holatda ish beruvchi muammoni nogironligi bo'lgan xodimdan deb bilmoqda. Asosiy muammo esa ish joyida zarur sharoitlarning yaratilmaganligi bilan bog'liq. Shu o'rinda etiboringizni BMT ning nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasida aks ettirilgan nogironlik tushunchasiga qaratmoqchimiz e) nogironlik – bu tadrijiy rivojlanib boruvchi tushuncha, nogironlik buzilgan salomatlik hamda munosabat va muhit to'siqlari o'zaro munosabatlari natijasi bo'lib, va bu ularning jamiyat hayotida boshqalar bilan teng va samarali ishtirok etishiga xalaqit berishini tan olib[1] Konvensiya ham nogironligi bo'lgan shaxslar uchun to'siqlar mavjudligi natijasida nogironlik holati yuzaga kelishini qayd etmoqda.

Bir jihatni alohida ta'kidlash kerakki, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qonunchilikda nazarda tutilgan alohida g'amxo'rlik kamsitish hisoblanmaydi. Bu jihat O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida: *Mehnat va mashg'ulotlar sohasida xodimlarning huquqlarini mehnatning muayyan turiga xos bo'lgan talablar yoki yuqoriroq ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan shaxslar (oilaviy vazifalarni bajarish bilan band bo'lgan shaxslar, voyaga yetmaganlar, nogironligi bo'lgan shaxslar, homilador ayollar va boshqalar) to'g'risidagi alohida g'amxo'rlik bilan bog'liq holda asoslangan tarzda farqlash, istisno etish, ularga afzallik berish, shuningdek ularni cheklash kamsitish deb hisoblanmaydi, [2]* deb belgilangan.

Mehnat mashg'ulotlarida kamsitishga uchragan nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash bilan bog'liq muammolar

Afsuski, mehnat mashg'ulotlarida nogironlik belgisi bo'yicha kamsitmaslik qonunchilikda aks ettirilgan bo'lsa-da, bu sohada kamsitilgan nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini tiklash bilan bog'liq muammolar mavjud.

Mehnat kodeksining 4-moddasida: *Mehnat va (yoki) mashg'ulotlar sohasida o'zini kamsitilgan deb hisoblagan shaxs kamsitilish fakti ustidan belgilangan tartibda shikoyat qilishi, shu jumladan kamsitishni bartaraf etish hamda o'ziga yetkazilgan moddiy zararining o'rnini qoplash va ma'naviy ziyonning kompensatsiya qilinishi to'g'risidagi*

ariza bilan sudga murojaat qilishi mumkin [2]; deb belgilangan.

Ammo nogironligi bo'lgan shaxs mehnat mashg'ulotlari sohasida kamsitilganda, ma'muriy javobgarlikning qaysi moddasi asosida kvalifikatsiya qilinishi haqida noaniqliklar mavjud. Shu kunga qadar tajribamizda o'zini mehnat mashg'ulotlarida nogironlik belgisi bo'yicha kamsitilgan deb hisoblagan nogironligi bo'lgan shaxs sudga murojaat qilib, o'z huquqlarini tiklaganligini bilmaymiz.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 51¹-moddasi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi qonunchilikni buzish" deb nomlanib, quyidagicha ifodalangan [4]. *Nogironligi bo'lgan shaxslarga binolardan, inshootlardan, transportdan, axborotdan va aloqa vositalaridan, shu jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlaridan moneliqsiz foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratish, shuningdek, mehmonxonalarning mulkdorlari tomonidan umumiy xonalar fondining kamida bitta xonasini o'rindiqli aravachadan foydalanadigan nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay tarzda jihozlash bo'yicha talablarni bajarmaganlik – mansabdor shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining o'n baravaridan o'n besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. Xuddi shunday huquqbuzarlik ma'muriy jazo chorasi qo'llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilgan bo'lsa, mansabdor shaxslarga bazaviy hisoblash miqdorining o'n besh baravaridan o'ttiz baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.*

Ushbu choralar, tabiiyki, nogironligi bo'lgan shaxslarning ko'rsatilgan huquqlari cheklanganida o'z huquqlarini tiklash imkoniyatlarini yaratadi, ammo nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat mashg'ulotlarida kamsitilganlik holatlarini oldini olishga imkon bermaydi.

Mehnat kodeksida mehnat va mashg'ulotlar sohasida kamsitish tushunchasi to'liq ochib berilgan bo'lsa-da, aynan nogironlik belgisi sababli mehnat va mashg'ulotlar sohasida kamsitilish jihatlariga alohida e'tibor berilmagan. Shu o'rinda savol paydo bo'ladi: nogironlik belgisi sababli mehnat mashg'ulotlarida kamsitishning aniq holatlari qanday? Bu jihat ham milliy qonunchilikda tartibga solinmagan.

Bu holat aynan nogironlik belgisi bo'yicha mehnat mashg'ulotlarida kamsitilishga duch kelgan shaxslarning sudga qanday tartibda asoslantirilgan holda murojaat qilishlarini savol ostida qoldirmoqda. Bundan tashqari, mehnat va mashg'ulotlarda kamsitilish darajalari ishlab chiqilmagan.

Masalan, ayollarning nogironligi bo'lgan taqdirda, ular oila a'zolari yoki vasiylari tomonidan jismoniy yoki jinsiy zo'ravonlikka nogironligi

bo'lmagan ayollarga qaraganda 1,5 – 10 baravar ko'proq duch keladilar. Nogironligi bo'lgan ayollar orasida bandlik darajasi atigi 19,6 foizni tashkil etadi [8], nogironligi bo'lgan erkaklar orasida esa bu ko'rsatkich 52,8 foizga yetadi, nogironligi bo'lmagan ayollar orasida esa 29,9 foizni tashkil etadi.

Mazkur statistika aynan nogironligi bo'lgan ayollarning mehnat mashg'ulotlarida ko'proq kamsitilishi holatlarini taqdim qilmasa ham, jamiyatda ularning to'laqonli huquqlarini ta'minlash borasida qator muammolar borligini ko'rsatmoqda. Shu ma'noda, mehnat mashg'ulotlarida kamsitish holatlarini bartaraf etish va nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat mashg'ulotlarida kamsitilganlik darajalarini yuqoridagi omillardan kelib chiqib belgilash maqsadga muvofiq bo'lar edi. Kamsitilish darajalarini qonunchilikda belgilash muhim ahamiyatga ega. Kamsitilish oqibatlari ham nogironlik holatidan shaxsning ijtimoiy himoyaga muhtojlik darajasidan kelib chiqib belgilanishi kerak.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat mashg'ulotlarida kamsitilmaslik choralari ishlab chiqish bo'yicha takliflar

1. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat mashg'ulotlarida kamsitilmaslik tushunchasini ochib beruvchi alohida modda kiritilishi kerak. Ushbu moddada nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat mashg'ulotlarida kamsitilish tushunchasi, kamsitilish turlari, kamsitilish darajalari hamda kamsitilish holatlari tushunchalari ochib berilishi va javobgarlik belgilanishi kerak.

2. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi hamda O'zbekiston Respublikasining Jinoyat javobgarligi to'g'risidagi kodeksida nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat mashg'ulotlarida kamsitilish darajalari, sabab va oqibatlarini hisobga olgan holda javobgarlikni belgilash.

3. O'zini mehnat mashg'ulotlarida kamsitilgan deb hisoblagan shaxs mustaqil ravishda sudga yoki huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilish tartiblarini belgilash va murojaat qilish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash.

4. Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat mashg'ulotlarida kamsitilishining oldini olish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi tarkibiga kiruvchi Ijtimoiy inspeksiya tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslar ishlovchi korxona va tashkilotlarda doimiy monitoringlarni tashkil etish choralari ko'rish.

5. Nogironlik belgisi bo'yicha mehnat va mashg'ulotlar sohasida kamsitishni oldini olishga qaratilgan barcha chora-tadbirlarni amalga oshirishda nogironligi bo'lgan shaxslar va ularning jamoat birlashmalarining ishtirokini ta'minlash.

Iqtibozlar/Сноски/References:

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi (Convention on the Rights of Persons with Disabilities). OHCHR // <https://www.ohchr.org>.
2. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi // Lex.uz – <https://lex.uz>.
3. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni // Lex.uz – <https://lex.uz>.
4. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi // Lex.uz – <https://lex.uz>.
5. Gazeta.uz. Nogironlikni tasdiqlovchi hujjatlardagi kamsituvchi yozuvlar haqida // <https://www.gazeta.uz>.
6. IshPlus loyihasi (Sharoit Plus nogironlar jamoat birlashmasi) // Maxsus rekruting veb-portali – <https://www.ishplus.uz>.
7. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). "Article 27 – Work and Employment" // <https://social.desa.un.org>.
8. International Disability Alliance (IDA). Article 27 CRPD: Work and Employment // <https://www.internationaldisabilityalliance.org>.

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ КАФОЛАТЛАРИ

Umida Sharahmetova

Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik huquqi kafedrası professori,
yuridik fanlar doktori
Elektron pochta: Sharahmetova74@list.ru
Tel.: +998 97 464 00 68

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada voyaga yetmaganlarning oilaviy-huquqiy maqomi, ularning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish mexanizmlari nazariy hamda amaliy jihatdan yoritilgan. Oilaviy-huquqiy munosabatlarda sub'yektlarning huquqiy layoqati, huquq va majburiyatlarning kelib chiqishi, shuningdek, davlat tomonidan taqdim etiladigan kafolatlarining ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida voyaga yetmaganlarning oilada yashash va tarbiyalanish huquqi, ota-ona mas'uliyati, vasiylik va homiylik institutlari, shuningdek, surrogat onalik va reproduktiv texnologiyalar bilan bog'liq huquqiy muammolar ko'rib chiqilgan. Amaldagi qonunchilikning ayrim bo'shliqlari hamda ularni takomillashtirish yo'nalishlari asoslab berilgan. Muallifning fikricha, voyaga yetmaganlarning huquqlarini samarali himoya qilish uchun milliy qonunchilikni xalqaro normalarga uyg'unlashtirish, oilaviy-huquqiy munosabatlarda zaif qatlamlarga alohida e'tibor qaratish zarur. Ushbu maqola oila institutini mustahkamlash va jamiyat barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, oilaviy-huquqiy munosabatlar, huquqiy layoqat, ota-ona mas'uliyati, vasiylik va homiylik, surrogat onalik, huquqlarni himoya qilish, qonunchilikni takomillashtirish, oilaviy huquqlar, ijtimoiy himoya.

ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Умида Шарахметова

Профессор кафедры гражданского права,
Ташкентский государственный юридический университет
Доктор юридических наук
E-mail: Sharahmetova74@list.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются семейно-правовой статус несовершеннолетних, их права и механизмы защиты интересов в теоретическом и практическом аспектах. Анализируется правосубъектность участников семейно-правовых отношений, возникновение прав и обязанностей, а также значение гарантий, предоставляемых государством. В ходе исследования раскрыты вопросы права несовершеннолетних на проживание и воспитание в семье, ответственность родителей, деятельность институтов опеки и попечительства, а также правовые проблемы, связанные с суррогатным материнством и репродуктивными технологиями. Обоснованы отдельные пробелы действующего законодательства и направления их совершенствования. По мнению автора, для эффективной защиты прав несовершеннолетних необходимо гармонизировать национальное законодательство с международными нормами, уделить особое внимание уязвимым категориям в семейно-правовых отношениях. Настоящая статья направлена на укрепление института семьи и обеспечение стабильности общества.

Ключевые слова: несовершеннолетние, семейно-правовые отношения, правоспособность, ответственность родителей, опека и попечительство, суррогатное материнство, защита прав, совершенствование законодательства, семейные права, социальная защита.

LEGAL GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF MINORS' RIGHTS

Umida Sharahmetova

Professor of the Department of Civil Law
Tashkent State Law University,
Doctor of Law
E-mail: Sharahmetova74@list.ru

ANNOTATION

This article examines the family-legal status of minors, their rights, and mechanisms for protecting their interests from both theoretical and practical perspectives. The analysis focuses on the legal capacity of participants in

family-legal relations, the emergence of rights and obligations, as well as the significance of state-provided guarantees. The study highlights the right of minors to live and be raised in a family, parental responsibilities, the role of guardianship and custody institutions, as well as legal issues related to surrogacy and reproductive technologies. Certain gaps in the current legislation and directions for its improvement are substantiated. According to the author, in order to ensure effective protection of minors' rights, it is necessary to harmonize national legislation with international norms and pay special attention to vulnerable groups within family-legal relations. This article aims to strengthen the institution of the family and ensure social stability.

Keywords: minors, family-legal relations, legal capacity, parental responsibility, guardianship and custody, surrogacy, protection of rights, legislative improvement, family rights, social protection.

O'zbekistonning oilaviy-huquqiy siyosatida oilani mustahkamlashga, er-xotin va ota-ona huquqiy munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan davlat-huquqiy ta'sirning ijobiy dinamikasi kuzatilmoqda, bu esa fuqarolarga oilada o'z ehtiyojlarini qondirish va avlodni davom ettirish imkonini beradi. Davlat tomonidan huquqlarni amalga oshirish va ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan tashkiliy-huquqiy kafolatlar ushbu masalalarni qayta ko'rib chiqish orqali mazmun bilan to'ldirilmoqda.

Oilaviy-huquqiy munosabatlarning sub'yektlari bo'lib, er-xotinlar, ota-onalar (ularning o'rnidagi shaxslar), oilaning boshqa a'zolari hisoblanadilar. Aynan ushbu shaxslar oila qonunchiligida belgilangan huquq va majburiyatlar bilan o'zaro bog'liq hisoblanadilar va oila a'zolaridan birining huquqi ikkinchisi uchun majburiyat vazifasini o'taydi. Yu.I.Grevsovning ta'kidlashicha, "huquqiy munosabatlar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ... ammo xulq-atvori qonun ustuvorligi ta'sirida bo'lgan shaxslarning faoliyati bilan shakllanadi"³. Shunday qilib, subyektlarning o'zlari muayyan harakatlarni amalga oshirish orqali huquqiy munosabatlarni yaratadilar, masalan, nikohga kirish orqali erkak va ayol oilaviy huquq va majburiyatlarga ega bo'ladilar, maxsus mulk rejimini yaratadilar. Oilaviy huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, oilaviy-huquqiy munosabatlarning sub'yektlari faqat fuqarolar bo'ladi: mehnatga layoqatsiz (voyaga yetmagan bolalar), nogironlar (alimentga muhtoj, ota-onalar, aka-uka, opa-singillar, homilador xotin va boshqalar) va alohida parvarishga muhtoj bo'lgan boshqa shaxslar. Oila qonunchiligida (oilaviy huquq va muomala layoqatining ta'rifi keltirilmagan).

Shu munosabat bilan, ba'zi olimlar fuqarolik huquq layoqati bilan bog'liq holda, uning inson hayotining turli davrlarida turlicha hajmi haqida fikr yuritishadi. V.A.Belovning fikricha, ba'zi huquqlarga ega bo'lish va ba'zi majburiyatlarni bajarish layoqati fuqaro uchun ma'lum yoshga yetishi bilan yuzaga keladi va ma'lum yoshga kirishi bilan, huquq layoqatining ayrim qismlari to'xtaydi⁴.

Shuningdek, oila huquqida umumiy fuqarolik qonunchiligidan tashqari, shaxsning ma'lum bir oila a'zosi sifatida alohida huquq layoqati ham mavjud bo'lgan yondashuv mavjud bo'lib, bu bunday sub'yektga oldindan belgilangan shaxslarga nisbatan muayyan huquqiy munosabatlarning ishtirokchisi bo'lish imkoniyatini beradi, shaxs qonunda belgilangan asoslar bo'yicha (nikoh, tug'ilish, otalikni belgilash va hokazo) ma'lum bir oilaga "qo'shilgan" paytdan boshlab kelib chiqadi⁵. Ko'rinib turibdiki, oila huquqida huquq layoqati doirasi turlicha. Demak, insonning huquq layoqatining elementi sifatida oilada yashash va tarbiyalash huquqi tug'ilgan paytdan boshlab paydo bo'ladi va bola 18 yoshga to'lganida tugaydi, shaxsning o'z fikrini bildirish huquqi 10 yoshda paydo bo'ladi va 14 yoshgacha mavjud bo'lib uning rozilik berish huquqi bilan almashadi va hokazo. Shuni ta'kidlash kerakki, biz muomala layoqati emas, shaxsning ma'lum yoshga yetgandan so'ng mustaqil xarakatlarni amalga oshirish imkoniyatining vujudga kelishi bilan, oilada yashash va tarbiyalanish huquqining tugashi, balki huquq layoqatining paydo bo'lishi vaqtlariga e'tibor qaratmoqdamiz.

Oilaviy huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchi shaxslarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning o'ziga xos ehtiyojlari tufayli oilaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solish aniq ijtimoiy yo'nalishga ega bo'ladi, bu yerda davlatning maqsadi kam himoyalangan subyektlarga zarur yordam ko'rsatishdir. Bundan tashqari, so'nggi paytlarda yordamchi reproduktiv texnologiyalar institutlari tobora rivojlanib bormoqda. Ushbu institutni joriy etish bo'yicha mutlaqo qarama-qarshi pozitsiyalar bildirildi, ammo A.A.Flyagin ta'kidlaganidek, "agar ijtimoiy hayot hodisasi paydo bo'lgan va kengayib borayotgan bo'lsa, huquqshunoslarning uni huquqiy tartibga solish mexanizmlarini tadqiq etib, joriy qilishdan boshqa iloji yo'q, xususan, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan huquqiy tartibga solishning eng samarali usullarini taklif qilishdan o'zga chora yo'q"⁶. Demak, oilaviy huquqiy munosabatlarni hisobga olgan holda, surrogat ona va

³ Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения. – Ленинград: ЛГУ, 1981. – С.52.

⁴ Белов В.А. Гражданское право. Т.2. Общая часть. Лица, блага, факты. – М., 2012. – С.83-85.

⁵ Мананкова Р.П. Правовой статус членов семьи по советскому законодательству. – Томск, 1991. – С.54-65.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг "Оилавий тадбиркорлик тўғрисида" 26.04.2012 йилдаги ЎРҚ-327-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 17-сон, 188-модда.

donor-ota kabi sub'yektlarga e'tibor qaratish lozim. Rossiya Federatsiyasida "Fuqarolarning sog'lig'ini saqlash asoslari to'g'risida"gi Qonuni⁷da surrogat onalik shartnomasi bo'yicha bir taraf **surrogat ona**, ikkinchi taraf **genetik ota-ona**, uchinchi taraf sifatida **tibbiyot tashkiloti** o'rtasida genetik ota-ona urug'idan sog'lom farzandni surrogat onaning tanasi a'zosida yetishtirib, dunyoga keltirishga qaratilgan kelishuvga aytiladi. Shunday qilib, surrogatlik shartnomaga asoslanadi. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi va "Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to'g'risida Qonunlarida surrogat ona tushunchasi keltirilmagan. OKning 207-moddasining oltinchi qismida nikohda bo'lgan va sun'iy homila hosil qilish yoki embrionni ko'chirishga yozma rozilik bergan shaxslarda shu usullarni qo'llashi natijasida bola tug'lsa, tug'ilish to'g'risidagi yozuvlar daftariga ular shu bolaning ota-onasi deb yoziladi. O'zaro nikohda bo'lgan va boshqa ayolga homilani rivojlantirish maqsadida embrionni ko'chirishga yozma rozilik bergan shaxslar bolani tuqqan ayolning (qondosh onaning) roziligi bilangina bolaning ota-onasi deb yozilishi mumkinligi mustahkamlangan xolos. Shu bilan birga, surrogatlik munosabatlarini huquqiy tartibga solishning yo'qligi sababli, bunday munosabatlarni tartibga solish oila huquqi va individual shartnomaviy tartibga solish tamoyillariga asoslanishi kerak. Oilaviy huquqiy munosabatlarda ob'yektlar oilaviy munosabatlar nimaga qaratilgan bo'lsa ushbu ne'matlar ob'yekt hisoblanadi. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning ob'yektlariga nomoddiy ne'matlar: er-xotin va bolalarning familiyalari, onalik, otalik, er-xotinlik, qarindoshlik va shu kabi shaxsdan begonalashtirilmaydigan nomoddiy ne'matlar kiradi.

Fuqarolik munosabatlari obyektlaridan farqli o'laroq, aksariyat hollarda pul ko'rinishida ifodalanishi (baholanishi), almashtirilishi va yo'qotilgan taqdirda – pul (zarar) summasini to'lash yo'li bilan qoplanishi, ota onaning majburiyatini bajarmasligi: g'amxo'rlik qilmasligi, bolani tarbiyalamaslik; hurmat va muhabbatning yo'qligi baholanmaydi, kompensatsiya qilinmaydi.

Obyektlarning bunday xususiyatlari oilaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solish mazmuniga, qonunda belgilangan oilaviy huquqlarini himoya qilish usullariga va oila huquqida qo'llaniladigan huquqiy javobgarlik choralariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy huquq va majburiyatlarning vujudga kelishi bo'lishi, o'zgarishi va bekor qilinishi bilan bog'liq yuridik faktlar, xususan, yuridik faktlar-hodisalar (tug'ilish, o'lim,

homiladorlik), shuningdek yuridik faktlar-holatlar (voyaga yetmaganlik, mehnatga layoqatsizlik, nikohda bo'lishlik, qarindoshlik, qaramog'ida bo'lishlik va boshqalar) ahamiyatga ega.

Huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish, o'zgartirish va bekor qilishga qaratilgan holatlar yuridik fakt hisoblar ekan, oilaviy huquqiy munosabatlar sub'yektlarining subektiv huquqi va majburiyatlarining uzoq vaqt davomida vujudga kelishi, o'zgarishi va to'xtashi, oilaviy huquqiy munosabatlar, qoida tariqasida, uzluksizligi, ularning mazmuni muayyan holatlarning boshlanishi tufayli turli xil hayot davrlarida o'zgarib turishi bilan bog'liq. Bunga misol tariqasida er va xotinning nikoh munosabatlarida bo'lishligini keltirish mumkin. Nikoh munosabatlarida vaqtning har bir daqiqasida er-xotinning vazifalari mazmuni o'zgarishi mumkin, masalan, er va xotin mehnatga qobiliyatli bo'lsa, bir biriga ta'minot berish majburiyati vujudga kelmaydi yoki xotin homilador bo'lib qolsa, yoyinki xotin homiladorlik davrida va o'rtada bola tug'ilgan kundan e'tiboran uch yil davomida, o'rtadagi nogironligi bo'lgan bolani u o'n sakkiz yoshga to'lguniga qadar parvarishlashni yoki bolalikdan I guruh nogironligi bo'lgan o'rtadagi bolani parvarishlashni amalga oshirgan, yordamga muhtoj bo'lgan er (xotin) yordam berishga qodir bo'lgan xotindan (erdan) ta'monot olish huquqi vujudga keladi.

Bu holat fuqarolik-huquqiy munosabatlar uchun xos emas, chunki fuqarolik huquqiy munosabatlarning aksariyat qismida qoida tariqasida, subyektlar o'z xohish-irodasi va erkiga ko'ra huquq va majburiyatlarga ega bo'ladilar. Oilaviy huquqiy munosabatlarning qayd etilgan xususiyatlariga qaramay, adabiyotda ta'kidlangan oilaviy huquqiy munosabatlarning individual belgilarini tanqidiy baholash mumkin. L.M.Pchelinsevaning fikricha, oilaviy huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyati ishtirokchilarni qat'iy individuallashtirish va ularning boshqa shaxslar tomonidan almashtirib bo'lmazligidir⁸. Nazarimizda, har qanday nisbiy huquqiy munosabatlarning sub'yektlari individual ravishda belgilanadi va bu ushbu munosabatlarning oilaviy-huquqiy tabiati bilan bog'liq emas, shu bilan birga, oilaviy huquqiy munosabatlar sub'yektlarining almashtirib bo'lmaydiganligi qo'shimcha asoslashga muhtoj.

Demak, o'z majburiyatlarini lozim darajada bajarmagan vasiy almashtirilishi, farzandlikka olish bekor qilinishi va ota-onalik huquqidan mahrum qilish amalga oshirilishi mumkin. Farzandlikka olish institutining o'zi ota-ona huquqiy munosabatlarida ota-

⁷ Федеральный закон «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» от 21.11.2011 N 323-ФЗ.

⁸ Пчелинцева Л.М. Семейное право России. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., Норма, 2003.

onaning funksiyalarini almashtirishni nazarda tutadi. Demak, oilaviy huquqiy munosabatlar tushunchasi umumiy nazariy ta'rifga asoslanadi. Fikrimizcha, huquqiy munosabatlar qonundagi haqiqiy munosabatlarning aksidir. Oilaviy huquqiy munosabatlarning mustaqil turini ajratish oila huquqining tarmoq sifatida mustaqilligi bilan bog'liq. Oilaviy huquqiy munosabatlar sub'yektlar o'rtasidagi yaqin munosabatlar, oilaviy aloqalar bilan tavsiflanadi.

Oilaviy huquqiy munosabatlarda obyektlar oilaviy munosabatlar nimaga qaratilgan bo'lsa ushbu ne'matlar obyekt hisoblanadi. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning obyektlariga nomoddiy ne'matlar: er-xotin va bolalarning familiyalari, onalik, otalik, er-xotinlik, qarindoshlik va shu kabi shaxsdan begonalashtirilmaydigan nomoddiy ne'matlar kiradi.

Fuqarolik munosabatlari ob'yektlaridan farqli o'laroq, aksariyat hollarda pul ko'rinishida ifodalanishi (baholanishi), almashtirilishi va yo'qotilgan taqdirda – pul (zarar) summasini to'lash yo'li bilan qoplanishi, ota onaning majburiyatini bajarmasligi: g'amxo'rlik qilmasligi, bolani tarbiyalamaslik; hurmat va muhabbatning yo'qligi baholanmaydi, kompensatsiya qilinmaydi.

Obyektlarning bunday xususiyatlari oilaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solish mazmuniga, qonunda belgilangan oilaviy huquqlarini himoya qilish usullariga va oila huquqida qo'llaniladigan huquqiy javobgarlik choralari sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy huquq va majburiyatlarning vujudga kelishi bo'lishi, o'zgarishi va bekor qilinishi bilan bog'liq yuridik faktlar, xususan, yuridik faktlar-hodisalar (tug'ilish, o'lim, homiladorlik), shuningdek yuridik faktlar-holatlar (voyaga yetmaganlik, mehnatga layoqatsizlik, nikohda bo'lishlik, qarindoshlik, qaramog'ida bo'lishlik va boshqalar.) ahamiyatga ega.

Huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish, o'zgartirish va bekor qilishga qaratilgan holatlar yuridik fakt hisoblar ekan, oilaviy huquqiy munosabatlar subyektlarining subektiv huquqi va majburiyatlarining uzoq vaqt davomida vujudga kelishi, o'zgarishi va to'xtashi, oilaviy huquqiy munosabatlar, qoida tariqasida, uzluksizligi, ularning mazmuni muayyan holatlarning boshlanishi tufayli turli xil hayot davrlarida o'zgarib turishi bilan bog'liq. Bunga misol tariqasida er va xotinning nikoh munosabatlarida bo'lishligini keltirish mumkin. Nikoh munosabatlarida vaqtning har bir daqiqasida er-xotinning vazifalari mazmuni o'zgarishi mumkin, masalan, er va xotin mehnatga qobiliyatli bo'lsa, bir biriga ta'minot berish majburiyati vujudga kelmaydi yoki xotin homilador bo'lib qolsa,

yoyinki xotin homiladorlik davrida va o'rtada bola tug'ilgan kundan e'tiboran uch yil davomida, o'rtadagi nogironligi bo'lgan bolani u o'n sakkiz yoshga to'lguniga qadar parvarishlashni yoki bolalikdan I guruh nogironligi bo'lgan o'rtadagi bolani parvarishlashni amalga oshirgan, yordamga muhtoj bo'lgan er (xotin) yordam berishga qodir bo'lgan xotindan (erdan) ta'minot olish huquqi vujudga keladi.

Bu holat fuqarolik-huquqiy munosabatlar uchun xos emas, chunki fuqarolik huquqiy munosabatlarning aksariyat qismida qoida tariqasida, sub'yektlar o'z xohish-irodasi va erkiga ko'ra huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi. Oilaviy huquqiy munosabatlarning qayd etilgan xususiyatlariga qaramay, adabiyotda ta'kidlangan oilaviy huquqiy munosabatlarning individual belgilarini tanqidiy baholash mumkin. L.M.Pchelinsevaning fikricha, oilaviy huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyati ishtirokchilarni qat'iy individuallashtirish va ularning boshqa shaxslar tomonidan almashtirib bo'lmazligidir⁹. Nazarimizda, har qanday nisbiy huquqiy munosabatlarning sub'yektlari individual ravishda belgilanadi va bu ushbu munosabatlarning oilaviy-huquqiy tabiati bilan bog'liq emas, shu bilan birga oilaviy huquqiy munosabatlar sub'yektlarining almashtirib bo'lmaydiganligi qo'shimcha asoslashga muhtoj.

Oila qonunchiligini takomillashtirish borasida er-xotinning oilani ta'minlash majburiyati, nikohdan ajralishda bolaning manfaatlarini hisobga olish, vasiylikdagi bolalar huquqlarini batafsil tartibga solish kabi masalalarni qonunchilikda yanada aniqroq belgilash maqsadga muvofiq. Bu esa oila huquqlarini himoya qilish mexanizmining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Oila qonunchiligini takomillashtirish borasidagi takliflar oila huquqlarini himoya qilish mexanizmining huquqiy asoslarini mustahkamlashga, oila a'zolarining huquq va manfaatlarini yanada samaraliroq himoya qilishga va oila institutining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan.

Oila huquqlarining shaxs bilan uzviy bog'liqligi va ularning boshqa shaxsga o'tkazilishi mumkin emasligi prinsipi oila huquqining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilanishi kerak. Ayniqsa, muomala layoqati cheklangan shaxslar va bolalarning huquqlarini amalga oshirish mexanizmini aniq belgilash, bunda ota-onalar, vasiylar va homiylarning roli va mas'uliyatini aniq ko'rsatib o'tish zarur. Bu esa o'z navbatida zaif tomonlar huquqlarining himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar huquqiy mazmun kasb etadi, agar bolalarning kelib chiqishi qonun bilan belgilangan tartibda tasdiqlangan

⁹ Пчелинцева Л.М. Семейное право России. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., Норма, 2003.

bo'lsa (OKning 11-bobi), shu jumladan prezumpsiya asosida. Ota-onalik masalasi otadan biologik kelib chiqishga asoslangan holda (o'z xohishi bilan yoki sud tartibida) yoki ota emasligi aniq bo'lgan shaxsning ota-onalik huquqlari va majburiyatlarini ixtiyoriy ravishda qabul qilish yo'li bilan belgilanadi. Ayolga nisbatan esa bolani tuqqan ayolning huquqlariga ustuvorlik beriladi (bu tibbiy hujjatlar, guvohlarning ko'rsatmalari yoki boshqa dalillar bilan tasdiqlanadi). Agar boshqa tibbiy shartnomalar mavjud bo'lsa va uning roziligi bilan, boshqa ayol ota-ona sifatida yozilishi mumkin (bunday holat OKning 207-moddasi beshinchi qismiga ko'ra ruxsat etiladi).

Shu sababli, reproduktiv texnologiyalar yordamida tug'ilgan bolalarning kelib chiqishi masalasi bahslidir. Qonun chiqaruvchi er-xotinlar tomonidan tuzilgan tibbiy shartnoma va tug'ilgan bola o'rtasida biologik qarindoshlik bo'lishi shartmi yoki yo'qligi haqida aniq ko'rsatma bermagan, biroq bu muhim holatdir¹⁰ va biologik ota-onalik munosabatlarini tarbiyaga olish uchun bolani topshirishga asoslangan "ijtimoiy ota-onalik" munosabatlaridan farqini belgilash mezonidir, deb o'ylaymiz.

Yevropa sud amaliyoti reproduktiv texnologiyalar yordamida tug'ilgan bolalarning kelib chiqishi tabiati to'g'risidagi bunday tushunchani tasdiqlaydi¹¹. Masalan, Italiyada bir-biridan kelib chiqish aniq bo'lmagan hollarda farzandlikka olish instituti qoidalarini qo'llash mumkin.

Ilmiy va amaliy qiziqishni oilaviy qonunchilikda belgilangan holatlarda va doiralarda boshqa qarindoshlar hamda boshqa shaxslarni oila a'zolariga kiritish masalalari keltirib chiqaradi. OKga ko'ra, "oddiy" oilaga kiruvchi a'zolaridan ko'ra kengroq doiradagi shaxslarning huquq va majburiyatlari amalga oshirilishi hamda himoya qilinishi nazarda tutilgan. OKda "buvi", "bobo" (124-moddada), "aka-uka va opa singillar" (125-moddada), "o'gay ota va o'gay ona" (127-moddada) "o'gay o'g'il va o'gay qiz" (128-moddada), "faktik tarbiyachilar" (126-moddada) kabi subyektlarning huquq va majburiyatlari belgilangan. Mazkur qoidalarda oilaviy huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan shaxslar doirasi aniq qilib ko'rsatilgan.

OKning 66-moddasiga ko'ra, qarindoshlar qatoridan buvilar va bobolar, aka-ukalar hamda opa-singillar va davlat tomonidan tan olingan, bir-biridan kelib chiqishni tasdiqlovchi yuridik faktlarga asoslangan qarindoshlik munosabatiga ega bo'lgan boshqa shaxslar

kiritiladi. Ular bolaga nisbatan shaxsiy nomoddiy hamda oilaviy huquqiy munosabatlarga tegishli moddiy huquqlarga ega.

Qonun chiqaruvchi "boshqa" degan tushunchaga nisbatan oila huquqi qoidalarida aniqlik kiritmagan. Boshqa shaxslar qatoriga faktik tarbiyachilar, o'gay o'g'il va qizlar, o'gay ona va otalar kiritilishi mumkin, chunki qonun chiqaruvchi ularning huquqlarini mustahkamlagan.

Faktik tarbiyachilar – bu bola bilan oilaviy munosabatlar o'rnatilgan shaxslardir. Bir tomondan, sovet ilmiy adabiyotida avval ta'kidlanganidek, "huquqiy munosabatlarning paydo bo'lishining asosi harakatlardir...". Boshqa tomondan, bolani amalda tarbiyalovchi va ta'minlovchi shaxslar vasiylik va homiylik organiga xabar berishi va "tarbiyalanuvchi bilan huquqiy munosabatlarni rasmiylashtirishlari" kerak. Faktik tarbiyalash va ta'minlash holati – bu ko'proq tegishli vasiylik va homiylik organlarining e'tiborsizligidan kelib chiqadi¹².

Bu turli sabablarga ko'ra sodir bo'lmaydi, jumladan qarindoshlarning biologik ota-onani, bola tarbiyasi va g'amxo'rliги bo'yicha o'z majburiyatlarini lozim darajada bajarmayotgan bo'lsa ham, ijtimoiy imtiyozlardan – nafaqalar, imtiyozlardan va hokazolardan mahrum qilishni istamasligi tufayli, ba'zida esa shunchaki u bilan shaxsiy munosabatlarni buzmaslik istagi tufayli, bu esa faktik tarbiyalash kabi hodisaga olib keladi.

Faktik tarbiyalashning huquqiy oqibatlari faqat faktik tarbiyachi vasiylik va homiylik organlariga murojaat qilganida yoki keyinchalik fakt sud tartibida aniqlanganda (masalan, o'z mehnatga layoqatli tarbiyalanuvchilaridan ta'minot berish to'g'risidagi sud qarori)¹³ yuzaga keladi.

Aks holda zamonaviy sharoitda bolaning huquqlarini amalga oshirish, sog'liqni saqlash, ta'lim sohasida, uning mulkiy huquqlarida manfaatlarini ifodalash mumkin emas. Qonun chiqaruvchi OKning 5-moddasida o'gay o'g'il, o'gay qiz, o'gay ona va o'gay ota kabi subyektlarni ko'rsatmaydi, lekin ularga oilaviy huquqlar beradi, shuning uchun ularni aniqlash muhimdir. Bu tushunchalarning leksik talqinidan kelib chiqib, o'gay ota – bu ona bolalarining oldingi nikohidan uning yangi eri; o'gay ona – bu otaning oldingi nikohidan uning bolalariga nisbatan yangi xotini.

O'gay qiz, o'gay o'g'il – mos ravishda er-xotindan birining tug'ishgan bo'lmagan qizi va o'g'ilidir.

¹⁰ Бабажанова Д.И. Ўзбекистон Республикасида суррогат оналикни ҳуқуқий тартибга солиш: юрид. фан. док. дис... – Тошкент: 2024. 145-б.

¹¹ Постановление ЕСПЧ от 24.01.2017 по делу «Парадизо и Кампанелли (Paradiso and Campanelli) против Италии» (жалоба № 25358 / 12) // Прецеденты ЕСПЧ. 2017. №11.

¹² Алферова О. С. Правовое положение фактических воспитателей // Семейное право на рубеже XX-XXI веков: к 20-летию

Конвенции ООН о правах ребенка: Материалы Междунар. науч. практ. конф. / Отв. ред. О.Н.Низамиева. – М., 2011.

¹³ Oilaviy hуқуқий муносабатлар ва ularning pайдо бўлиши учун, О.А.Красавчиков ёзганидек, юридик таркиб хосдир / Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве // Категории науки гражданского права. Избранные труды: в 2 т. Т.2. – М., 2005. – С.104.

Binobarin, huquq yaratuvchi yelement ota-ona va boshqa shaxs o'rtasidagi nikoh huquqiy munosabati mavjudligidir.

Mantiqan, bola ota-onasi bilan nikohni ro'yxatdan o'tkazmasdan birga yashaydigan shaxs – “boshqa shaxs” yoki faktik tarbiyachi hisoblanmaydi. U bola bilan birga yashagan va uning tarbiyasida ishtirok etgan bo'lsa ham, bunday deb tan olinishi mumkin emas, chunki bola qonuniy vakili – ota-onasiga ega bo'lgan hisoblanadi¹⁴.

Fikrimizcha, fuqaro oilaviy-huquqiy munosabatda “boshqa shaxs” bo'lib faqat sud qarori yoki davlat organlarining boshqa hujjati chiqarilgandan keyin, natijada oilaviy huquqlarning vujudga kelishi, o'zgarishi, bekor bo'lishi yuz bergandan so'ng bo'lishi mumkin.

Taqdim etilgan yondashuv Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudining sud amaliyotida o'z aksini topgan. Bir ishda biologik otaga bolani uning asosiy yashash davlatiga qaytarish va unga nisbatan vasiylik huquqi va muloqot huquqini o'rnatish to'g'risidagi talabini qondirish rad etilgan. Buning sababi ota bola onasi va bola bilan oila bo'lib yashagan besh yildan ortiq vaqt davomida bola bilan o'rnatilgan huquqiy aloqaning yo'qligi bo'ldi. Sud biologik ota bola bilan birgalikda yashash paytida o'ziga oilaviy huquq va majburiyatlarni yuklamaganligini aniqladi. Uning haqiqiy irodasi namoyon bo'lishi – o'zi uchun huquq va majburiyatlar vujudga keltirmaslikdir. Bu bir necha yil davomida uning harakatsizligida namoyon bo'ldi. Bola bilan muloqotning yo'qligi o'zi uchun biror-bir ne'mat sifatida qaralmaganligi sababli u o'z huquqi buzilgan deb hisobladi. Birgalikda yashash paytida ona yolg'iz ona sifatida nafaqa olgan, bu esa huquqni himoya qilish uchun murojaat qilgan otaning mas'uliyatli xulq-atvoridan dalolat bermaydi.

Voyaga yetgan bolalarning ota-onalari bilan vaziyat qiziqarli. OK mehnatga layoqatsiz muhtoj ota-onalarning huquqlarini himoya qiladi, ularga mehnatga layoqatli voyaga yetgan bolalardan sud tartibida aliment undirish huquqini ta'minlaydi. Mehnatga layoqatsiz va muhtoj bo'lganlarga nisbatan aliment majburiyati konsepsiyasi inqilobdan keyin vujudga kelgan.

Konstitutsiyasining yangi tahriri 76-moddasida belgilangan yondashuvni kengaytirdi, ota-onalar haqida g'amxo'rlik qilish majburiyatini mustahkamlab, bu nafaqat moddiy, balki boshqa turdagi g'amxo'rlikni ham o'z ichiga oladi, shuningdek ota-onalar doirasini OKning 122-moddasida ko'rsatilgan shaxslar bilan cheklamanmaydi. Ushbu yondashuv an'anaviy oila konsepsiyasi bilan muvofiq keladi va huquqiy oqibatlarni

aniqlash zarurati paydo bo'ladi. Xususan, voyaga yetgan bolalar tomonidan ota-onalarga beriladigan ta'minot bo'yicha kelishuvlar va oila a'zolari o'rtasidagi boshqa kelishuvlar doirasini kengaytirish mumkin, ular shaxsning bankrotligida talablar reyestriga kiritiladi.

Shunday qilib, oilaviy huquqlarni oila-huquqiy tartibga solish bilan nazarda tutilgan huquqlarga ega bo'lgan, o'rtasida qarindoshlik aloqasi, umumiy ajdod yoki davlat tomonidan (kamida bir sub'yektning) ongli irodasini bildirish asosida tan olingan qarindoshlik munosabatlari mavjud shaxslar amalga oshiradilar. Bu huquqlar huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi va ularning himoyasi davlat tomonidan kafolatlanadi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, ta'kidlash o'rinliki, amaldagi OK oilaviy huquqlarni amalga oshirish va majburiyatlar bajarishga oid aniq normalarni belgilamaydi. OKdagi huquqlarni amalga oshirish va majburiyatlarni amalga oshirish masalalari o'ta umumiy tarzda ifodalangan. Bundan farqli ravishda bir qator mamlakatlarda (masalan, Ukraina OKning 2-bobi 14-20-moddalari) “Oila huquqlarini amalga oshirish va oilaviy majburiyatlarni bajarish. Oilaviy huquqlarni himoya qilish” alohida qoidalarda nazarda tutilgan. Bu o'z navbatida oilaviy huquqlarni amalga oshirishning o'ziga xosligi hamda ularni himoya qilishning xususiyatlaridan kelib chiqadi. Fikrimizcha, OKning 2-bobini “Oila huquqlarini amalga oshirish va oilaviy majburiyatlarni bajarish. Oilaviy huquqlarni himoya qilish” deb nomlash va unda “Oila huquqlarini amalga oshirish”, “Oilaviy majburiyatlarni bajarish”, “Voyaga yetmagan ota-onalarga ota-onalik huquqlarini amalga oshirish va ota-onalik majburiyatlarini bajarishda yordam ko'rsatish”, “Vasiylik va homiylik organining shaxslarga oilaviy huquqlarini amalga oshirish va oilaviy majburiyatlarini bajarishda yordam ko'rsatishi”, “Oila huquqlari va manfaatlarini himoya qilish”, “Vasiylik va homiylik organining oila huquqlari va manfaatlarini himoya qilishda ishtirok etishi”, **“Vasiylik va homiylik organining shaxslarga oilaviy huquqlarini amalga oshirish va oilaviy majburiyatlarini bajarishda yordam ko'rsatishi”** nomli moddalar kiritilishi taklif etilmoqda.

Vasiylik va homiylik organi shaxsga o'z oilaviy huquqlarini amalga oshirish va oilaviy majburiyatlarini bajarishda ushbu Kodeks hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan hajmda va tartibda yordam ko'rsatadi.

Vasiylik va homiylik organlarining fuqarolarga oilaviy huquqlarini amalga oshirishda yordam ko'rsatish vakolatining qonuniy mustahkamlanishi fuqarolarning

¹⁴ Шунга ўхшаш, ammo айнан бир хил бўлмаган позиция Е.А.Татаринцеванинг ишида акс эттирилган. Фикримизча, бола ота-онаси билан бирга яшайдиган ҳар қандай шахс суд тартибда фактик тарбиячи деб тан олинishi мумкин эмас // Татаринцева Е.А. Субъектный состав правоотношений по фактическому

воспитанию ребенка в свете требований международных стандартов // Семейное и жилищное право. 2017. – №3. – С.18-22.

oilaviy huquqlarini himoya qilish mexanizmini takomillashtiradi. Bu esa ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar, nogironligi bo'lgan shaxslar, keksa yoshdagi fuqarolar va boshqa zaif qatlam vakillarining huquqlarini samarali ta'minlash imkonini beradi. Shuningdek, bu norma davlatning ijtimoiy siyosatini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur norma vasiylik va homiylik organlarining faoliyat doirasini aniq belgilab beradi va ularning mas'uliyatini oshiradi. Bu esa o'z navbatida fuqarolarning oilaviy huquqlarini ta'minlashda davlat organlarining ishtirokini kengaytiradi va ularning

faoliyatini tizimli ravishda tashkil etish imkonini beradi. Natijada fuqarolarning oilaviy huquqlarini himoya qilish mexanizmi yanada takomillashadi va bu sohadagi davlat xizmatlari sifati oshadi.

Normaning qonunchilikka kiritilishi xalqaro huquq normalariga muvofiq bo'lib, rivojlangan davlatlar tajribasida o'z samarasini ko'rsatgan. Bu orqali fuqarolarning oilaviy huquqlarini ta'minlashda davlat kafolatlari kuchayadi va ijtimoiy adolat tamoyili yanada mustahkamlanadi. Shu bilan birga, ushbu norma oila institutini mustahkamlashga va jamiyatda sog'lom muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения. – Л., ЛГУ, 1981. – С.52.
2. Белов В.А. Гражданское право. Т.2. Общая часть. Лица, блага, факты. – М., 2012. – С.83-85.
3. Мананкова Р.П. Правовой статус членов семьи по советскому законодательству. – Томск: 1991. – С.54- 65.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” 26.04.2012 йилдаги ЎРҚ–327-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 17-сон, 188-модда.
5. Федеральный закон «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» от 21.11.2011 N 323-ФЗ.
6. Пчелинцева Л.М. Семейное право России. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., Норма, 2003.
7. Бабажанова Д.И. Ўзбекистон Республикасида суррогат оналикни ҳуқуқий тартибга солиш: юрид. фан. док. дис. ... Тошкент: 2024. 145-б.
8. Постановление ЕСПЧ от 24.01.2017 по делу «Парадизо и Кампанелли (Paradiso and Campanelli) против Италии» (жалоба № 25358 / 12) // Прецеденты ЕСПЧ. 2017. № 11.
9. Алферова О.С. Правовое положение фактических воспитателей // Семейное право на рубеже XX-XXI веков: к 20-летию Конвенции ООН о правах ребенка: Материалы Междунар. науч._практ. конф. / Отв. ред. О.Н.Низамиева. – М., 2011.
10. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве // Категории науки гражданского права. Избранные труды: в 2 т. Т.2. – М., 2005. – С.104.
11. Татаринцева Е.А. Субъектный состав правоотношений по фактическому воспитанию ребенка в свете требований международных стандартов // Семейное и жилищное право. 2017. – №3. – С.18-22.

СМЕШАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ДЛЯ ВСЕХ: ТЕХНОЛОГИИ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Кабирова Зарифа Мукаддамовна,

Преподаватель кафедры Общая педагогика
Чирчикский государственный педагогический университет
+9989 99 316 30 77

АННОТАЦИЯ

Настоящая статья исследует потенциал смешанного обучения в качестве стратегического механизма обеспечения равной доступности и глубокой индивидуализации образовательных траекторий для студентов с особыми образовательными потребностями. Проводится анализ взаимосвязи между интеграцией онлайн- и аудиторных методов преподавания и фундаментальными принципами Универсального дизайна для обучения (UDL). Особое внимание уделяется тому, как современные BL-технологии, включая адаптивные цифровые платформы, способствуют устранению традиционных учебных барьеров. Представлены практико-ориентированные рекомендации по внедрению, учитывающие национальный образовательный контекст и исследовательский вклад педагогов Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Смешанное обучение, инклюзивное образование, Универсальный дизайн для обучения, адаптивные технологии, индивидуализация.

ABSTRACT

This paper investigates the potential of Blended Learning (BL) as a strategic mechanism to ensure equitable accessibility and profound individualization of educational paths for students with special educational needs. It analyzes the correlation between the integration of online and in-person teaching methods and the core tenets of Universal Design for Learning (UDL). Special focus is placed on how modern BL technologies, including adaptive digital platforms, contribute to the dismantling of traditional learning barriers. Practical implementation recommendations are provided, taking into account the national educational context and the research contributions of educators from the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Blended Learning (BL), inclusive education, Universal Design for Learning, adaptive technologies, individualization.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola aralash o'qitish (BL) ning maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalar uchun ta'lim yo'nalishlarining teng qulayligi va chuqur individuallashtirilishini ta'minlovchi strategik mexanizm sifatidagi salohiyatini o'rganadi. Unda onlayn va auditoriya o'qitish usullarini integratsiyalashuvi hamda Ta'lim uchun Universal Dizayn (UDL) ning asosiy tamoyillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Moslashuvchan raqamli platformalarni o'z ichiga olgan zamonaviy BL-texnologiyalarining an'anaviy o'quv to'siqlarini bartaraf etishga qanday hissa qo'shishi alohida ta'kidlangan. O'zbekiston Respublikasining milliy ta'lim konteksti va pedagog olimlarning ilmiy hissasi inobatga olingan holda amaliyotga yo'naltirilgan tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Aralash ta'lim, inklyuziv ta'lim, Ta'lim uchun Universal Dizayn, moslashuvchan texnologiyalar, individuallashtirish.

Современная педагогическая система, включая приоритеты, обозначенные в нашей стране, требует от учебных заведений решительного перехода к инклюзивному подходу, гарантирующему всем учащимся беспрепятственный доступ к образовательным ресурсам. Традиционная система зачастую сталкивается с непреодолимыми трудностями при необходимости гибкой адаптации к многообразию особых образовательных потребностей. В данном контексте смешанное обучение, представляющее собой продуманный вариант прямого аудиторного взаимодействия и возможностей цифровой среды, выступает как передовой дидактический инструмент. Эта гибридная модель предлагает действенные механизмы для персонализации учебного процесса, что составляет основу успешной интеграции. Эффективное применение смешанного формата обучения в условиях инклюзии должно опираться на концепцию Универсального дизайна для обучения (UDL). UDL – это методологическая основа, предписывающая проектирование образовательной среды с учетом максимального диапазона способностей учащихся, минимизируя потребность в последующей точечной коррекции. Технологии смешанного обучения органично реализуют триединый принцип UDL.

Смешанное обучение позволяет учителям адаптировать содержание и методы обучения под уникальные потребности каждого ученика. Использование различных форматов представления материала (видео, текстовые документы, интерактивные задания) дает возможность учащимся выбирать наиболее подходящий способ усвоения информации. Возможность обучаться в любое время и в любом месте делает смешанное обучение особенно ценным для учеников с особыми потребностями. Это позволяет им учиться в комфортной обстановке, что может снизить уровень стресса и повысить мотивацию. Внедрение технологий в образовательный процесс способствует формированию у учащихся навыков работы с

цифровыми инструментами, что является важным аспектом их подготовки к будущей жизни и профессиональной деятельностью. Платформы смешанного обучения часто включают функции для совместной работы, что способствует взаимодействию между учениками. Это создает инклюзивную атмосферу, где учащиеся могут обмениваться опытом и поддерживать друг друга. Учителя получают доступ к разнообразным ресурсам для оценки прогресса учеников, что позволяет им более эффективно отслеживать достижения каждого ребенка и адаптировать свои методы преподавания. Краткие видеоролики и интерактивные задания могут быть использованы для объяснения сложных концепций. Ученики могут изучать материал в своем темпе, что позволяет им возвращаться к трудным темам по мере необходимости. Платформы для совместного обучения (например, Google Classroom, Moodle) позволяют организовывать групповые проекты и задания, где каждый ученик может внести свой вклад в зависимости от своих возможностей. Программное обеспечение с адаптивным интерфейсом может подстраиваться под уровень знаний и навыков учащегося, предлагая персонализированные задания и тесты.

Онлайн-составляющая смешанного обучения позволяет преподавателю оперировать многообразием способов представления контента: от текстовых документов и видео с субтитрами до интерактивных симуляций. Это нивелирует барьеры для обучающихся с различными сенсорными ограничениями. В то же время, цифровые средства обучения расширяют возможности для многообразия способов выражения знаний; студенты могут представлять результаты обучения в виде мультимедийных презентаций, подкастов или графических работ, не ограничиваясь исключительно письменными формами. Наконец, гибкость, присущая смешанным-моделям (Flex, Individual Rotation), обеспечивает многообразие вовлечения, позволяя учащимся самостоятельно регулировать скорость освоения материала и

последовательность выполнения заданий, что критически важно для повышения внутренней мотивации и автономности лиц с ограниченными возможностями здоровья. Смешанное обучение предоставляет педагогическим работникам богатый инструментарий для глубокой индивидуализации и существенного повышения доступности образовательных материалов. Ключевыми здесь являются адаптивные цифровые платформы и системы управления обучением (LMS). Они не только упрощают ведение индивидуальных планов развития, но и способны автоматически дифференцировать уровень сложности заданий, обеспечивая динамическое соответствие контента текущему прогрессу обучающегося.

Более того, цифровая архитектура смешанного обучения способствует беспрепятственной интеграции ассистивных технологий. Программы речевого ввода, электронные устройства для чтения с экрана, специализированные альтернативные средства коммуникации легко интегрируются в онлайн-платформы. Таким образом, технологическая составляющая смешанного обучения выступает не просто как вспомогательный элемент, а как активный проводник, поддерживающий доступ к обучению для учащихся с ограничениями моторики или сенсорной сферы, что представляет собой значительное преимущество перед традиционным форматом.

Ученые-педагоги, в числе которых Н.О.Муслимов и Д.М.Якубов, неоднократно акцентировали внимание на том, что применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) является ключевым условием для достижения вариативности и необходимой гибкости в преподавании. Для успешного внедрения технологий смешанного обучения необходимо решить комплекс системных задач. Во-первых, приоритетом является повышение квалификации педагогов путем разработки программ, ориентированных на практическое освоение UDL-принципов и эффективных моделей смешанного обучения. Во-

вторых, требуется обеспечить надежность технической инфраструктуры и повсеместный доступ к интернету, чтобы исключить риск цифрового неравенства. В-третьих, необходимо инвестировать в создание высококачественного, локализованного и инклюзивно-адаптированного цифрового контента на государственных языках, полностью отвечающего современным образовательным стандартам.

Заключение. Смешанное обучение представляет собой не конъюнктурную тенденцию, а стратегически обоснованную необходимость для достижения прорыва в инклюзивном образовании. Оно предлагает технологические решения, обеспечивающие гибкость, дифференциацию и беспрепятственный доступ к знаниям, воплощая в жизнь принципы UDL. Только планомерная реализация этой модели, подкрепленная системной поддержкой и активным участием национального научного сообщества, позволит в нашей республике сформировать по-настоящему эффективную, справедливую и равноправную образовательную среду для каждого своего гражданина. Также смешанное обучение открывает новые горизонты для инклюзивного образования, предлагая индивидуализированный подход к обучению и создавая более гибкую образовательную среду. Важно, чтобы образовательные учреждения продолжали внедрять инновационные методы и технологии, обеспечивая доступность образования для всех учащихся. Таким образом, смешанное обучение не только способствует улучшению качества образования, но и поддерживает идеалы инклюзии, создавая условия для успешного обучения каждого ребенка.

Сноски/Иқтибослар/References:

1. Ахмедова, Н. (2020). «Роль смешанного обучения в инклюзивном образовании». Журнал образовательных технологий, 15(3), 45-52.
2. Баходирова, С. (2019). «Инновационные подходы к инклюзивному образованию в Узбекистане». Международный журнал инклюзивного образования, 23(7), 678-690.
3. Джурабеков, А. (2021). «Проблемы и возможности смешанного обучения в высшем образовании: случай Узбекистана». Центральноазиатский журнал образования, 5(1), 12-25.
4. Ходжаев, А. (2022). «Внедрение моделей смешанного обучения в инклюзивные классы». Образовательные исследования и обзоры, 17(4), 132-140.
5. Гаррисон, Д. Р., Вон, Н. Д. (2008). «Смешанное обучение в высшем образовании: рамки, принципы и рекомендации». Jossey-Bass.
6. Хэтти, Дж., Донохью, Г. (2016). «Стратегии обучения: синтез и мета-анализ влияния учебных стратегий на результаты студентов». Психология образования, 51(2), 99-122.
7. Хан, Б. Х. (2005). «Технологии в образовании: комплексный подход к интеграции технологий в школы K-12». Издательство образовательных технологий.
8. Громова, Т. В., Кузнецова, Е. В. (2020). «Смешанное обучение в условиях инклюзивного образования: проблемы и перспективы». Вестник Московского государственного областного университета, 1(2), 45-53.
9. Зимняя, И. А., Ларина, Н. А. (2019). «Инклюзивное образование: теория и практика». Москва: Издательство РУДН.
10. Петрова, Н. А., Сидорова, Е. В. (2021). «Технологии смешанного обучения в инклюзивном образовании: опыт и результаты». Психология и образование, 58(4), 112-119.

PERSONS WITH DISABILITIES: RIGHTS, SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECTS, AND INCLUSIVE EDUCATION

*Professor in Kimyo International University in Tashkent
Doctor of Science, Utegenov O. D*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini, nogironlik masalasining ijtimoiy-falsafiy kontekstlari hamda inklyuziv ta'limga oid muammolar va yechimlar tahlil qilinadi. Mavzuning dolzarbligi ta'kidlanib, nogironligi bo'lgan odamlarning huquqlarini muhofaza qiluvchi xalqaro konvensiyalar (xususan, BMTning nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi) va milliy qonunchilik tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi, uning maqsadlari va foydalari ko'rib chiqilib, mavjud muammolar va ularni yechish yo'llari ko'rsatib o'tiladi. Maqola zamonaviy ilmiy manbalar asosida yozilgan, muammolarga yechimlar va yangi g'oyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: nogironligi bo'lgan shaxslar; huquq; qonuniy manfaatlar; inklyuziv ta'lim; nogironlik ijtimoiy modeli.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются права и законные интересы лиц с инвалидностью, социально-философские аспекты проблемы и инклюзивное образование. Подчеркивается актуальность темы, анализируются международно-правовые основы прав инвалидов (в частности, Конвенция ООН) и национальное законодательство. Исследуются концепции инклюзивного образования, приводятся данные ЮНЕСКО о масштабах проблемы и выгодах инклюзии. Представлены основные проблемы инклюзивного образования и предлагаются возможные пути их решения с опорой на научные источники.

Ключевые слова: лица с инвалидностью; права; законные интересы; инклюзивное образование; социальная модель инвалидности.

ANNOTATION

This article examines the rights and legal interests of persons with disabilities, the socio-philosophical aspects of disability, and the topic of inclusive education. The relevance of the issue is emphasized, and international legal frameworks (notably the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities) and national laws protecting the rights of persons with disabilities are reviewed. The concept and objectives of inclusive education are analyzed, including UNESCO data on its necessity. Key challenges in implementing inclusive education are identified, and potential solutions are proposed based on current research. The article draws on contemporary literature, offers original insights, and presents a comprehensive analysis.

Keywords: persons with disabilities; rights; legal interests; inclusive education; social model of disability.

Introduction

Global attention to disability rights has grown significantly in recent decades. Persons with disabilities (PWDs) constitute a substantial portion of any population, and their full inclusion in society is a matter of human rights and social justice. For example, UNESCO reports that “*nearly 240 million children in the world have some form of disability*”, yet alarmingly “*around 40% of countries do not provide teacher training on inclusion*” [1]. In this context, inclusive education is recognized as essential: UNESCO emphasizes that “*inclusive education works to identify all barriers to education and remove them*” [2]. This reflects the principle that every learner has value and should not be excluded due to disability or other factors. Consequently, international agendas like the UN Sustainable Development Goals (especially SDG 4 on education) and UNESCO’s policy frameworks stress equity and inclusion as foundations of quality education [2][3].

Inclusive education is therefore not only a practical concern but a moral imperative. As the 2020 UNESCO Global Education Monitoring report declares, “*Inclusion is a moral imperative. Debating the benefits of inclusive education is akin to debating the benefits of human rights*” [3]. The report further notes that inclusion provides “*a systematic framework for removing barriers*” and upholds the principle that “*every learner matters and matters equally*” [3]. These guiding ideals underscore the urgency of addressing the rights of PWDs. In Uzbekistan, for example, the government ratified the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) in 2021 and quickly moved to develop implementation plans [4]. This created “*a remarkable opportunity for mainstreaming disability rights into national policies*” [4], indicating strong official commitment to enhancing PWDs’ rights.

Social-Philosophical Perspectives on Disability

Understanding disability involves more than medical or technical considerations; it is also a socio-philosophical issue. Traditional (medical) views consider

disability as an individual deficit or impairment. In contrast, the **social model of disability** argues that society’s structures and attitudes create disabling barriers. According to this model, “*systemic barriers, derogatory attitudes, and social exclusion*” in society make it “*difficult or impossible*” for disabled people to participate fully [5]. Thus disability is not solely an individual trait but a reflection of how environments fail to accommodate diverse needs. The social model emphasizes that society should change (for example, by providing ramps instead of forcing individuals to climb stairs [6]) rather than forcing persons with disabilities to adapt to an inaccessible world.

This perspective has important philosophical implications. It highlights values of equality, dignity, and diversity. Disability is seen as one expression of human diversity, and respecting disabled people is tied to respecting human rights. The disability rights movement has long adopted the motto “*Nothing About Us Without Us*”, encapsulating the principle that disabled persons must have a voice in decisions affecting them. As noted in disability theory, “*Equal rights are said to empower people with the ‘ability’ to make decisions and the opportunity to live life to the fullest. A related phrase often used by disability rights activists ... is ‘Nothing About Us Without Us’*” [7]. In other words, equal participation and self-determination of PWDs are fundamental.

According to proponents of the social model, the struggle for disability rights parallels other civil rights movements: it is about eliminating prejudice and ensuring equal opportunities [7]. This philosophy motivates inclusive policies: rather than segregating or pitying disabled individuals, society must remove physical, communicative, and attitudinal barriers. For example, providing sign language interpretation or braille materials and designing classrooms with wheelchair access are not charitable extras but basic rights under this view [5][6]. Recognizing these philosophical principles helps shape laws and attitudes: it shifts the goal to full social inclusion, dignity, and empowerment of PWDs.

Rights and Legal Framework

Internationally, persons with disabilities are explicitly guaranteed the same human rights and fundamental freedoms as others. The landmark **UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)** (adopted 2006) declares in Article 1 that PWDs “*have the same general human rights and fundamental freedoms*” as everyone else. In particular, Article 24 of the CRPD enshrines the right to inclusive education. It states that “*States Parties recognize the right of persons with disabilities to education. ... States Parties shall ensure an inclusive education system at all levels and lifelong learning*” [8]. The Convention further requires that persons with disabilities not be excluded from general education on the basis of disability, and that they have “*access [to] an inclusive, quality and free*” education on an equal basis with others [9]. Crucially, it obliges States to provide *reasonable accommodation* and individualized support to facilitate learning.

In short, international law clearly affirms that non-discrimination and inclusion are legal entitlements. The CRPD’s guiding principles include respect for dignity and autonomy, non-discrimination, and full participation in society. Complementary documents (such as General Comment No. 4 on inclusive education) emphasize that inclusive education is a right and a measure of equality [8][10]. The UN’s Sustainable Development Goals also reinforce that “*no one is left behind*”, explicitly referencing persons with disabilities in the pledge to achieve inclusive, equitable education. In sum, from the social-philosophical standpoint of equality, these rights rest on the idea that excluding disabled individuals would violate basic human rights values.

Nationally, many countries have been reforming laws to align with these standards. Uzbekistan, for example, passed a new Law “*On the Rights of Persons with Disabilities*” in 2021, replacing outdated provisions. The World Bank notes that following the country’s ratification of the CRPD in 2021, Uzbekistan “*swiftly embarked on devising a plan for its implementation*”, integrating disability rights into national policy [4].

Government workshops and strategies are focusing on education, employment, and accessibility. This demonstrates a legal commitment to translate the Convention’s principles into practice. In practical terms, legal interests of PWDs include not only access to education and work, but also voting rights, health care, and freedom from exploitation. Though this article focuses on education, it should be noted that inclusive education is part of a broader rights-based approach: an accessible society and economy hinge on first ensuring equal opportunity in learning.

Inclusive Education for Persons with Disabilities

Inclusive education is both a right and a goal. It means that students with disabilities learn “*within the general education system...with the necessary support*”, rather than in isolated special schools [9][10]. According to UNESCO, the Salamanca Statement (1994) and CRPD (2006) established the principle that disabled children “*should be at the school that would be attended if the child did not have a disability*” [10][8]. This approach aims to develop each person’s potential and dignity. Article 24 of the CRPD explicitly connects education with full personal development, stating that inclusive education should lead to “*the full development of human potential and sense of dignity*” [8].

As an approach, inclusive education is broad. It involves adapting curricula, teaching methods, and physical environments to meet diverse needs. It also implies training teachers to recognize and address different learning needs. UNESCO explains that inclusive education requires identifying “*all barriers to education and remove them*,” covering curriculum design, pedagogy, and school culture [2]. In practice, this might include using assistive technologies, differentiated instruction, and fostering positive peer relationships.

The benefits of inclusive education are well-documented. Research and international reports highlight that when carefully implemented, inclusive classrooms “*can deliver improvement in academic achievement, social and emotional development, self-esteem and peer acceptance*” [11]. Inclusion tends to reduce stigma and

prejudice: a mixed classroom prevents “*stigma, stereotyping, discrimination and alienation*” that may arise when disabled students are segregated [11]. Moreover, inclusion can have systemic benefits: eliminating parallel special-school systems may use resources more efficiently in the long run. Importantly, UNESCO concludes that inclusive education is not merely a tactic but a **moral imperative**. As stated, inclusion is foundational to a “*democracy based on fairness, justice and equity*” [3]. It embodies the principle that all learners deserve dignity and the opportunity to learn together, reinforcing that “*every learner matters and matters equally*” [3].

Inclusive classrooms exemplify the goal of inclusion: all students learn together. According to UNESCO, inclusive education “*works to identify all barriers to education and remove them*” [2]. In other words, the responsibility lies with schools and policymakers to adapt, so that factors like disability do not become a barrier to learning. The CRPD’s detailed provisions (such as providing Braille, sign language, individualized support and qualified teachers) are concrete expressions of this responsibility [8][9].

Challenges and Solutions

Despite clear principles and legal mandates, implementing inclusive education faces many challenges. Key problems include:

- **Inadequate teacher training:** Many educators lack preparation or confidence to teach students with diverse needs. UNESCO notes that in about 40 % of countries, teacher training on inclusion is absent [1]. Without proper training, teachers may inadvertently exclude or neglect students with disabilities.

- **Insufficient resources and accessibility:** Schools often lack physical accessibility (ramps, elevators, adapted desks) and necessary learning materials (e.g. braille books, sign language interpreters). This can make classrooms effectively inaccessible. As one study in Uzbekistan found, if children with disabilities attend regular schools, the government must “*ensure that these children are fully supported and have equitable access to the curriculum through adapted*

technologies, well trained teachers and accessible schools and classrooms” [12]. The absence of such support is a major barrier.

- **Negative attitudes and stigma:** Social and cultural stereotypes can lead to low expectations or bullying. If classmates and staff hold misconceptions (viewing disability as inability), this can exclude students informally even if not by law. The Global Report notes that inclusive education directly counters stigma and that careful inclusion “*can prevent stigma, stereotyping, discrimination and alienation*” [11], implying that without it, these problems grow.

- **Policy gaps and inconsistent implementation:** Even where inclusive laws exist, enforcement can be weak. Schools may be legally required to include disabled students but lack monitoring or accountability. The GEM report observes that many countries have policies for inclusive education on paper, yet “*governments often do not ensure implementation*”. Inconsistent funding or low prioritization hinders progress.

To address these issues, several solutions are advocated:

- **Enhanced training and capacity-building:** Governments and education authorities should ensure that all teacher education programs include content on inclusive pedagogy. Ongoing professional development can equip teachers with strategies to support diverse learners. Given the UNESCO finding of widespread training gaps [1], investing in teacher skills is fundamental.

- **Universal accessibility and support services:** Schools must be physically and pedagogically accessible. This means installing ramps and lifts; providing materials in Braille or audio; and employing sign-language interpreters or aides as needed. As the UNICEF Uzbekistan report emphasizes, providing “*adapted technologies, well-trained teachers and accessible schools*” is vital to equitable education [12]. Governments can require and fund infrastructure upgrades to remove physical barriers.

• **Inclusive policies and monitoring:** Legislation should explicitly mandate inclusion (as Uzbekistan’s new law does) and allocate budgets accordingly. Establishing clear inclusion standards, national action plans, and oversight bodies can help ensure that laws are followed. For example, Uzbekistan’s National Strategy and Action Plan, aligned with the CRPD, include disability-specific indicators to track progress [4]. Other countries can similarly develop metrics and reporting.

• **Community awareness and student engagement:** To change attitudes, public awareness campaigns and school programs can highlight the value of diversity. Programs that involve students with and without disabilities together (in sports, arts, group projects) promote mutual understanding. The principle “*Nothing About Us Without Us*” implies involving PWDs and their families in planning – their input helps shape education to be truly inclusive.

• **Individualized support measures:** Inclusion does not mean uniform teaching. Schools should use flexible teaching methods (Universal Design for Learning) and provide individualized support (e.g. tutoring, counseling). This may include special education services brought into mainstream classrooms, rather than segregating students. The CRPD specifically calls for “*individualized support measures ... in environments that maximize academic and social development*” [13]. Implementing such supports helps students succeed on equal terms.

By combining these approaches, the cycle of exclusion can be broken. Each solution targets the root of a problem: training addresses skills gaps, accessibility upgrades remove physical barriers, policies ensure commitment, and awareness tackles stigma. As UNESCO notes, “*the only way forward is to acknowledge the barriers and dismantle them*” [14]. This requires commitment from all stakeholders – governments, educators, communities, and students themselves – to realize the rights affirmed in law.

Conclusion

In conclusion, persons with disabilities must enjoy full human rights and be included in all spheres of

life. The social-philosophical shift towards viewing disability through the lens of social justice underscores that exclusion is a societal failing, not an individual inevitability [5][7]. Legally, international conventions and national laws firmly establish the rights of PWDs to education, participation, and equality [8][4]. Inclusive education is a central arena for realizing these rights. It promises wide-reaching benefits – for disabled students and society at large – by dismantling prejudice and harnessing diverse talents.

Addressing the challenges requires concrete action: educators must be trained, schools must be made accessible, and policies must be enforced. Uzbekistan’s recent reforms demonstrate how countries can reform laws and plans in line with global norms [4]. Ultimately, following the principle “*every learner matters and matters equally*” [3], inclusive education and disability rights should be at the core of sustainable development. Future research and policy work should continue to highlight successful inclusive practices and advocate for systemic change. Only by fully embedding the rights and interests of persons with disabilities in our laws, philosophies, and education systems can true inclusion be achieved.

References/Iqtiboslar/Сноски:

- UNESCO. (n.d.). *Inclusion in education: Leaving no learner behind*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/inclusion-education> [2][1]
 - UNESCO. (2025). *Education for people with disabilities and the right to difference*. UNESCO. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/educacion-personas-con-discapacidad> [10]
 - United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) and Optional Protocol*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/> (see Article 24: Education) [8]
 - World Bank. (2024). *Uzbekistan's first steps towards implementing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/brief/uzbekistan-first-steps-towards-implementing-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities> [4]
 - UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education*. Retrieved from <https://gem-report-2020.unesco.org/thematic/> (see “Inclusion is a moral imperative” and “Inclusion brings benefits” sections) [11][3]
 - UNICEF. (2019). *Legislation and Policy Review of Inclusive Education in Uzbekistan*. UNICEF Uzbekistan. (Reports that significant numbers of children with disabilities attend mainstream schools and need adapted resources) [12]
1. [1] [2] Inclusion in education | UNESCO
 2. <https://www.unesco.org/en/inclusion-education>
 3. [3] [11] [14] Inclusion and education - 2020 GEM Report
 4. <https://gem-report-2020.unesco.org/thematic/>
 5. [4] Uzbekistan's First Steps Towards Implementing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities
 6. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/brief/uzbekistan-first-steps-towards-implementing-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities>
 7. [5] [6] [7] Social model of disability - Wikipedia
 8. https://en.wikipedia.org/wiki/Social_model_of_disability
 9. [8] [9] [13] Article 24 - Education | Division for Inclusive Social Development (DISD)
 10. <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/article-24-education>
 11. [10] Education for people with disabilities and the right to difference
 12. <https://www.unesco.org/en/educacion-personas-con-discapacidad>
 13. [12] unicef.org
 14. <https://www.unicef.org/uzbekistan/media/3566/file/inclusive%20policy%20brief%20eng.pdf>

THE WORK PRODUCTIVITY AND ACTIVITY IMPAIRMENT (WPAI) INSTRUMENT AND EMPLOYEES WITH DISABILITIES: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW

Gulyamova Saodat Tolibovna

PhD in Human Development, Bukhara State University, Uzbekistan

ABSTRACT

The Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire is the most widely used instrument to quantify workplace absenteeism, presenteeism, overall productivity loss, and activity impairment outside of work among employees with disabilities. The objectives of this study are: 1) to perform a systematic review of the papers in which the WPAI questionnaire was utilised among disabled employees and caregivers; 2) to investigate whether the instrument justifies its validity and reliability among employees with other types of disabilities, except for gastroesophageal reflux, irritable bowel syndrome, asthma, dermatitis, and allergies. A total of 10 articles were identified for a systematic review. The WPAI questionnaire justifies its validity and reliability among employees with arthritis (rheumatoid arthritis, osteoarthritis, psoriatic arthritis), migraine and other headache disorders, cancer, and nocturia. It approves its validity and reliability even among caregivers looking after their spouses, siblings, and children with a schizophrenia diagnosis.

Keywords: work productivity (WP), workplace absenteeism (WA), workplace presenteeism (WP), productivity loss (PL), employees with disabilities, the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire

Introduction

In the social and behavioural sciences, several research instruments are available to measure workplace productivity-related matters, including absenteeism, presenteeism, job performance, and productivity loss. For instance, the Quality and Quantity questionnaire (Q&Q), the Productivity and Disease questionnaire (PRODISQ), the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire, the Valuation of Lost Productivity questionnaire (VOLP), the Stanford Presenteeism Scale (SPS), the Work Limitation questionnaire (WLQ), the Health and Labour questionnaire (HLQ), the Endicott Work Productivity Scale (EWPS), the Work Productivity Short Inventory (WPSI), the World Health Organisation Health and Work Performance questionnaire (WHO HPQ), the health-related Productivity questionnaire Dairy (HRPQ-D), the Well-Being Assessment for Productivity (WBA-P), and the Health and Work questionnaire (HWQ) are the widespread research instruments (Noben et al., 2014). However, most of them do not target measuring workplace productivity-related matters among employees with disabilities.

The Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire is the most used tool to measure workplace absenteeism, workplace presenteeism, overall lost productivity (encompassing both absenteeism and presenteeism), and activity impairment outside of work due to poor health conditions. It consists of six items. The first item is whether a respondent is currently employed; the second one is the number of nonworking hours/days due to weak health condition; the next item is the number of nonworking hours/days due to other reasons (except health condition); the fourth item is the number of hours

in which a respondent worked; the fifth one is the effect of a respondent's health condition on work productivity while working; and the last item is effect the respondent's daily activities. It is essential to note that the validity and reliability of the WPAI questionnaire have already been justified among employees with gastroesophageal reflux, irritable bowel syndrome, asthma, dermatitis, and allergies (Ciconelli et al., 2006).

As mentioned above, the main domains of the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) instrument are absenteeism and presenteeism. Both absenteeism and presenteeism are regarded as workplace productivity-related issues, and poor health conditions often cause both. In presenteeism, an employee is physically at work, but he/she is not able to perform his/her tasks at a required/expected level; in turn, in absenteeism, an employee is out of work (at home, at the hospital or other places), hence, no doubt, he/she cannot perform his/her job at any levels if he/she works on a non-flexible working arrangement basis.

Thus, workplace absenteeism is associated with missed working hours/days/time due to health problems or illness (Behrens et al., 2020; Ciconelli et al., 2006; Domingues et al., 2020; Nakata et al., 2018; Smith et al., 2021; Sruamsiri et al., 2018; Wong et al., 2020). In addition to missed working time, workplace absenteeism is also associated with sick leave (Sruamsiri et al., 2018).

In turn, workplace presenteeism is associated with impairment (Behrens et al., 2020; Ciconelli et al., 2006; Domingues et al., 2020; Nakata et al., 2018; Sruamsiri et al., 2018; Wong et al., 2020), reduction of effectiveness (Ciconelli et al., 2006), productivity loss (Nakata et al., 2018; Rotaru et al., 2021; Shimizu et al., 2021; Wong et al., 2020), reduced work performance

(Sruamsiri et al., 2018), reduced productivity (Behrens et al., 2020; Shimizu et al., 2021), not fully functional (Smith et al., 2021), changes in work quality compared with usual work quality (Smith et al., 2021), and more lost work than absenteeism (Shimizu et al., 2021) at work/workplace due to health issues. Gulyamova et al. (2023) pointed out that “today’s presenteeism is the consequence of tomorrow’s absenteeism”. In other words, unresolved workplace presenteeism issues can lead to increased absenteeism due to poor health conditions among employees. Both lead to the loss of workplace productivity, which negatively impacts the prosperity of an enterprise/organisation and the employee himself/herself.

The objectives of this study are 1) to perform a systematic literature review in which the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire was employed as the primary measurement tool among employees with disabilities and caregivers; 2) to investigate whether the instrument justifies its validity and reliability among employees with other types of disabilities, except for gastroesophageal reflux, irritable bowel syndrome, asthma, dermatitis, and allergies.

Methodology

Searching strategy

E-databases such as Scopus and Web of Science were selected from the Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) e-library website to search for studies that utilised the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire as a measurement tool to evaluate productivity-related matters among employees with disabilities and caregivers. There were a total of 429 and 129 articles in Scopus and Web of Science e-databases, respectively. “Productivity and disabled employees,” “employee productivity,” and “productivity and impairment” were the keywords used to find related studies.

Eligibility criteria

Study selection was based on the following eligibility criteria: (I) Original (research) studies in which the WPAI questionnaire was employed as one of the principal research instruments; (II) Full papers; (III) English-language publications; (IV) Open-access articles; (V) Non-duplicate publications; (VI) Studies published between 2005 and 2022. In other words, opinion papers, theoretical research articles, scoping reviews, literature reviews, reports, reviews based on claim databases, future articles, systematic literature reviews, reviews based on national surveys, narrative reviews, and study protocols were excluded. In addition, presentations, paper abstracts, posters, and abstracts in conference materials were also excluded.

Results

Study selection

There were 558 articles from Scopus ($n=429$) and Web of Science ($n=128$) e-databases that evaluated work productivity and productivity loss among employees with disabilities. Based on the second filter, a total of 214 articles out of 558 were identified; 52.9% were non-open-access articles ($n=182$), 20.6% - duplicate publications ($n=71$), 10.4% - non-original studies ($n=36$), 9.8% - non-English language articles ($n=34$), and the remaining 6.1% - not full papers ($n=21$). In total, 344 publications were excluded. After the final selection criterion, only 10 studies out of 214 were included since in 95.3% of the studies, the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire was not used as a measurement tool or was not the main instrument to evaluate work productivity-related matters among employees with disabilities and caregivers ($n=204$) (Figure 1).

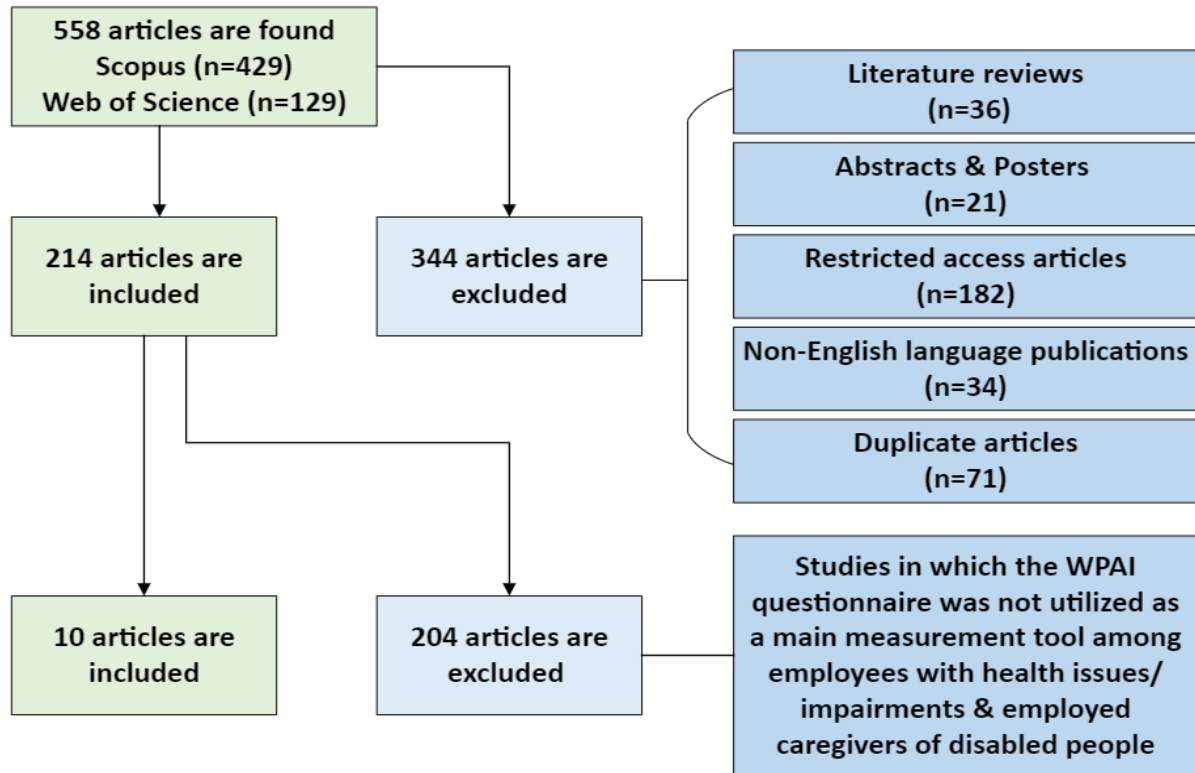

Figure-1. PRISMA flowchart

General description of the selected studies

Finally, this study included 10 original articles evaluating the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire (Table 1 presents the detailed characteristics/features of the 10 studies).

Interest in using the WPAI questionnaire to measure workplace productivity and productivity loss among employees with disabilities has increased since the pre-pandemic period. Although most (70%) of the WPAI questionnaire-focused articles were published between 2020 and 2021 (Behrens et al., 2020; Domingues et al., 2020; Hafner et al., 2020; Rotaru et al., 2021; Shimizu et al., 2021; Smith et al., 2021; Wong et al., 2020), the instrument was tested by 2020.

To measure productivity loss, the WPAI questionnaire was utilised as one of the main instruments among employees with arthritis (Behrens et al., 2020; Nakata et al., 2018; Rotaru et al., 2021), migraine and other headache disorders (Domingues et al., 2020; Shimizu et al., 2021; Wong et al., 2020), cancer (Smith et

al., 2021), musculoskeletal disease (Ciconelli et al., 2006), and nocturia (Hafner et al., 2020). It is important to mention that the WPAI questionnaire was also used to evaluate work productivity and productivity loss among caregivers with schizophrenia patients (spouses, parents, siblings) (Sruamsiri et al., 2018).

In terms of location and research design, the research was conducted in Japan (Nakata et al., 2018; Shimizu et al., 2021; Sruamsiri et al., 2018), Brazil (Ciconelli et al., 2006; Domingues et al., 2020), Malaysia (Hafner et al., 2020; Wong et al., 2020), the USA (Smith et al., 2021), Moldova (Rotaru et al., 2021), Germany (Behrens et al., 2020), Singapore (Hafner et al., 2020), the UK (Hafner et al., 2020), Sri Lanka (Hafner et al., 2020), Australia (Hafner et al., 2020), Thailand (Hafner et al., 2020), and Hong Kong (Hafner et al., 2020). The majority (80%) of studies were carried out based on a cross-sectional research design (Behrens et al., 2020; Ciconelli et al., 2006; Hafner et al., 2020; Nakata et al., 2018; Rotaru et al., 2021; Shimizu et al., 2021; Sruamsiri et al., 2018; Wong et al., 2020) (Figure 2).

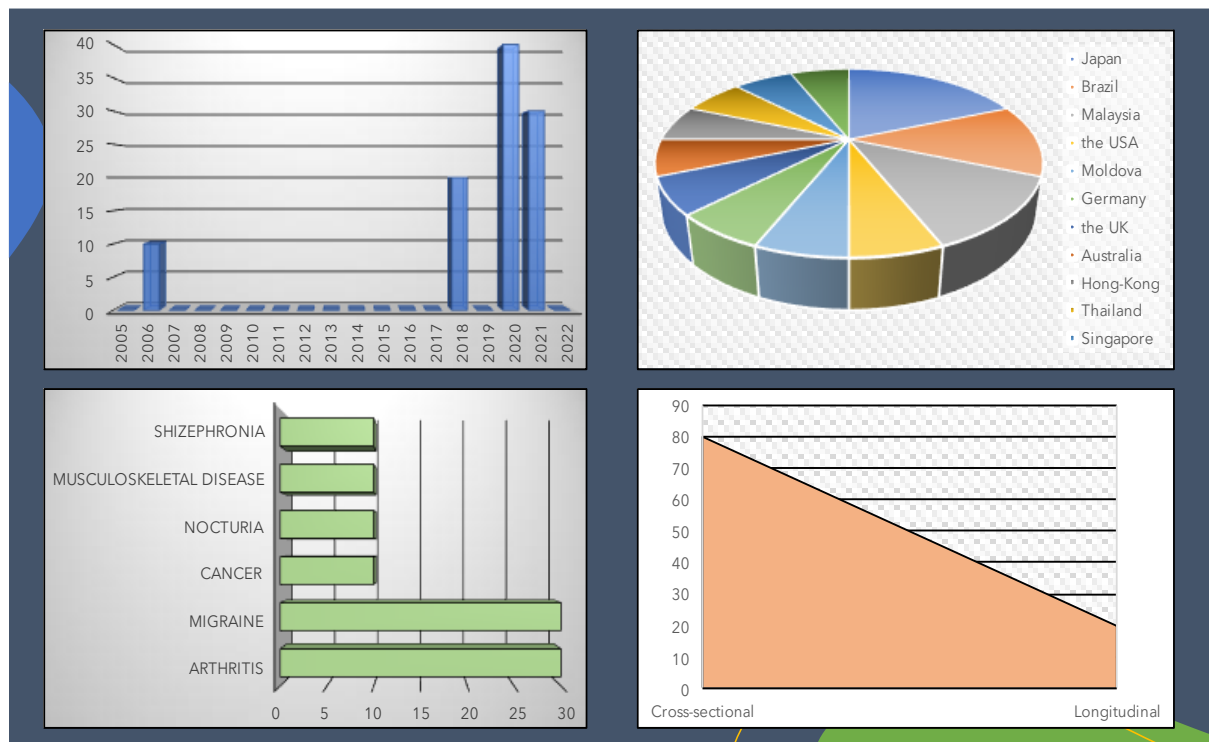

Figure-2. Studies: year, disease, location, and research design

Along with the WPAI questionnaire, several other instruments were used to measure work productivity-related matters among employees with various disabilities. These tools comprised the Rankin's scale (Rotaru et al., 2021), the migraine disability assessment score (MIDAS) questionnaire (Shimizu et al., 2021; Wong et al., 2020), the Patient Health Questionnaire-9 (PHQ-9) (Nakata et al., 2018), the Short Form-8 (SF-8) (Rotaru et al., 2021), the International Physical Activity Questionnaire (IPAQ) (Wong et al., 2020), the Short form-12 second edition (SF-12x2) (Shimizu et al., 2021), the Kessler Psychological Distress Scale (Hafner et al., 2020), the Short form-36 (SF-36) (Ciconelli et al., 2006; Nakata et al., 2018), the Disease Activity Score in Psoriatic Arthritis (DAPSA) (Rotaru et al., 2021), the "ID-Migraine" migraine screener (Domingues et al., 2020; Wong et al., 2020), the Headache Impact Test (HIT-6) (Domingues et al., 2020), the Utrecht Work Engagement Scale (UWES-9) (Hafner et al., 2020), the Disease Activity Scale (DAS28) (Behrens et al., 2020), the Health Assessment Questionnaire-Disability Index (HAQ-DI) (Behrens et al., 2020; Rotaru et al., 2021), the Pittsburgh Sleep Quality Index (PSQI) (Hafner et al., 2020), the International Classification of Headache Disorders (ICHD-3 beta) (Shimizu et al., 2021), and the Patient Global Assessment (PGA) (Rotaru et al., 2021).

Work productivity and productivity loss in the past week (seven days) among employees with arthritis, migraine and other headache disorders, cancer, and nocturia were measured in half of the studies (Behrens et al., 2020; Ciconelli et al., 2006; Nakata et al., 2018; Smith

et al., 2021; Sruamsiri et al., 2018). In a total of 10% of the studies, the past four weeks (28 days) were considered to measure/quantify productivity-based workplace issues among employees with the above-mentioned health issues (Wong et al., 2020). In the rest of the selected studies, the productivity measurement interval was not mentioned (Domingues et al., 2020; Hafner et al., 2020; Rotaru et al., 2021; Shimizu et al., 2021).

Table-1. The primary features of the selected studies

Study	Country / Conducted research date	The objective of the research	Design / Sample / Mean age / Percentage in sex / Software	Additional instruments that were used along with the WPAI questionnaire	Key Findings / Conclusions	Limitations of the study
Ciconelli et al. (2006)	Brazil N. A.	To translate, culturally adapt and evaluate the workplace performance of the psychometric properties of WPAI-G	A cross-sectional study 100 patients with musculoskeletal disease 39.2 years 82% - female SPSS (version 11.0)	Short Form-36 (SF-36) generic quality of life evaluation questionnaire	The validity and reliability of the Brazilian Portuguese version of the WPAI-GH are tested as an instrument. There is the possibility to quantify/measure the influence of health-related productivity on employees	The number of school- level participants was high
Nakata et al. (2018)	Japan 2014	To examine work impairment and osteoarthritis (OA) among employees, particularly the relationship with health status and health-related quality of life (HRQoL)	A cross-sectional study 233 employees with an osteoarthritis diagnosis N.A. in total N.A. in total SPSS (version 22.0)	36-item Short Form Survey Instrument (SF- 36v2) SF-6D The Patient Health Questionnaire-9 (PHQ- 9)	Workplace absenteeism is much less common in comparison to workplace presenteeism among employees with an osteoarthritis (OA) diagnosis	Self-reported questionnaire/data A cross-sectional study design Small sample size
Sruamsiri et al. (2018)	Japan July-August & November- December 2016	To assess the loss of workplace productivity among caregivers of schizophrenia patients.	A cross-sectional study 171 caregivers of children, siblings, or spouses 47.8 years 71% - male N. A.	-	To warrant support programmes to maintain mental and physical health, as well as careers, the burden on caregivers is too much. Those support programmes provide adequate care for patients with a schizophrenia diagnosis, and work	A cross-sectional study design Self-reported questionnaire/data A lack of control for potential confounders of long-acting injectables usage

					productivity is increased as an outcome.	As the survey was conducted online, patients who had no access to the internet did not participate in the study
						Many participants were caregivers who looked after their partners (husbands/wives)
Domingues et al. (2020)	Brazil N. A.	To examine the work impact of migraine using the Brazilian Portuguese version of the WPAI questionnaire with the aid of a smartphone app, "Dr Cefaleia"	A cross-sectional study 305 employees with headaches and migraines N. A. N. A. N. A.	"ID-Migraine" migraine screener Headache Impact Test (HIT-6)	To assess migraine-related work impact, the Brazilian-Portuguese version of the WPAI is regarded as efficient This instrument enables us to understand the nature of disease burden at a more comprehensive level	A cross-sectional study design A large and representative section of the population was not included in the study Self-reported questionnaire/data in diagnosis The clinical assessment did not confirm the questionnaire Psychiatric comorbidities, sleep disorders, and medical comorbidities as main factors were not under control
Behrens et al. (2020)	Germany N. A.	To evaluate the long-term impact of adalimumab therapy on work-related outcomes	A longitudinal study 783 employees with rheumatoid arthritis 47.9 years	Disease Activity Scale (DAS28) The Health Assessment Questionnaire-	During rheumatoid arthritis (RA) treatment, workplace absenteeism does not appear to be the work outcome most resistant to improvement. It	Self-reported questionnaire/data in work outcomes

		among employees with rheumatoid arthritis (RA)	72.3% - female. N. A.	Disability Index (HAQ- DI)	appears in workplace presenteeism	
Hafner et al. (2020)	The UK (UK's Health Workplace (BHW) Survey) Hong Kong, Malaysia, Thailand, Sri Lanka, Singapore, & Australia (AIA's Asian Healthiest Workplace (AHW) Survey) 2017-2018.	To assess the burden of nocturia by investigating associations between nocturia and workplace productivity, subjective well-being (SWB), and work engagement	A cross-sectional study 92,129 subjects 35 years (AHW) 39 years (BHW) 60% - female (AHW) 50% - female (BHW) Stata, version 16	Utrecht Work Engagement Scale (UWES-9) Kessler Psychological Distress Scale The Pittsburgh Sleep Quality Index (PSQI)	Workplace absenteeism and presenteeism are the primary reasons for high work impairment among employees with nocturnal issues	Self-reported questionnaire/data Health professionals did not clinically diagnose nocturia Health professionals did not use bladder diary to diagnose nocturia A single question was employed to measure/quantify subjective well-being In comparison to the previous studies, in this study (in both surveys), participants/patients were young people and much more tech-savvy The sleep quality was unreliable
Wong et al. (2020)	Malaysia Between April and July 2019	To determine the influence of migraines on monetary loss and workplace productivity among banking sector employees	A cross-sectional study 598 employees from multinational banks N. A. in total 71.9% - female	The International Physical Activity Questionnaire (IPAQ) "ID-Migraine" migraine screener	Workplace absenteeism is less prevalent compared to workplace presenteeism	A cross-sectional study design Causal conclusions were not reached Self-reported questionnaire/data

			SPSS, version 20.0	The Migraine Disability Assessment Score (MIDAS) questionnaire		Retrospective recall responses
						Small sample size
Smith et al. (2021)	The USA Between 2014 and 2018	To compare productivity and work outcomes, prospectively and longitudinally measured by the validated WPAI instrument in patients with oropharyngeal cancer (OPC) who received either Intensity-Modulated Proton Therapy (IMPT) or Intensity-Modulated Photon Therapy (IMRT)	A longitudinal study 147 employees with oropharyngeal cancer 59 years 88% - male SAS Enterprise Guide, version 7.11	-	It is demonstrated raising workplace and work productivity recovery trends among patients/participants randomised to IMPT with OPC receiving curative CRT	There was not detailed data about the primary causes for what study participants did (did not) return to work Patients in a single organisation/centre participated in the study Human papillomavirus (HPV) was the main cause
Shimizu et al. (2021)	Japan Between May and September 2018	To assess the impact of migraine and other headache disorders, the cost and workplace productivity losses	A cross-sectional study 2458 employees of IT companies with migraine (M), tension-type headache (TTH), migraine and tension-type headache (M/TTH), a group that does not meet the diagnostic criteria for M/TTH (HA), and a group that does not have a headache (NHA) N. A. in total N. A. in total	The International Classification of Headache Disorders (ICHD-3 beta) The 12-item short-form health survey, second edition (SF-12x2) Japanese version The Migraine Disability Assessment Score (MIDAS) questionnaire	Employer cost losses and substantial productivity are the basic causes of a high prevalence and disease burden among employees with migraines	Headache-free employees were much more interested in participating in this study because there were items for measuring the daily quality of life Migraine was not confirmed as a diagnosis by a physician

			Stata, version 15			
Rotaru et al. (2021)	The Republic of Moldova January 2016 to December 2019	To determine the social and medical status of patients with psoriatic arthritis (PsA), optimise the management of these patients and raise their QoL	A cross-sectional study 92 patients with psoriatic arthritis (PsA) 48.5 years 52.1% - male. MedCalc, version 1.2 & Excel program	The Rankin`s scale Health Assessment Questionnaire (HAQ) Short Form 8 (SF-8) Disease Activity Score in Psoriatic Arthritis (DAPSA) Patient Global Assessment (PGA)	Psychological problems and low physical functionality are the basic reasons for medium/low medical and social status among patients/participants with PsA	N. A.

Discussion & Key Findings

This paper systematically reviews the literature on the Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire as the main tool to measure/quantify workplace absenteeism, workplace presenteeism, overall productivity loss, and activity impairment outside of work among employees with rheumatoid arthritis (RA), osteoarthritis (OA), psoriatic arthritis (PsA), migraine and other headache disorders, cancer, and nocturia as well as among caregivers of schizophrenia patients. This study also examines whether the instrument is valid and reliable among the abovementioned employees.

Employees with arthritis (rheumatoid arthritis, osteoarthritis, psoriatic arthritis): The evidence from Japan, Germany, and Moldova

The rate of workplace presenteeism was greater than absenteeism among Japanese employees with osteoarthritis (OA) (Nakata et al., 2018), German employees with rheumatoid arthritis (RA) (Behrens et al., 2020), and Moldavian employees with psoriatic arthritis (PsA) (Rotaru et al., 2021). The level of presenteeism was 71%, almost 50%, and 37.57±27.31% while the absenteeism rate was 11%, 19%, and 9.39±11.79% among Japanese (Nakata et al., 2018), German (Behrens et al., 2020), and Moldavian employees (Rotaru et al., 2021) with different types of arthritis, respectively.

In terms of age, high rates of both absenteeism and presenteeism were observed among young Japanese employees with osteoarthritis. The presenteeism rate was lower among married employees than among single ones. In terms of health conditions, the absenteeism rate was greater among employees with comorbid conditions. The presenteeism rate was greater among employees who regularly apply pills to relieve pain, considering the daily usage of medications. In turn, the absenteeism rate was higher among employees who often face arthritis-related issues. Regarding psychological conditions, depression was higher while health-related quality of life was lower among employees with presenteeism (Nakata et al., 2018).

In terms of the duration of sick leave, both absenteeism and presenteeism rates were higher among German employees who had more than five sick leave days than among those with fewer than five sick leave days. The absence hours and presenteeism hours in the last seven days were 21.6 and 24.2 hours, respectively, among employees with less than five sick leave days; in contrast, they were 42.3 and 25.3 hours, respectively, among employees with more than five sick leave days. To point out, pain and fatigue were the primary reasons for workplace presenteeism among German employees with rheumatoid arthritis (Behrens et al., 2020). In all the above-mentioned studies, the *p*-value was considered

statistically significant (Behrens et al., 2020; Nakata et al., 2018; Rotaru et al., 2021).

Employees with migraine and other headache disorders: The studies from Brazil, Malaysia, and Japan

Workplace presenteeism among Malaysian bank employees with migraines was approximately 20 times greater than the absenteeism rate. In turn, presenteeism-related costs were also higher; it was 3.5-fold greater than absenteeism-related costs (Wong et al., 2020). Regarding gender, the absenteeism rate was significantly greater among Brazilian female employees with migraine; however, the presenteeism rate was equal among males and females (Domingues et al., 2020). In terms of the severity/level of migraine, the rate of absenteeism was 1.5 times higher among Malaysian bank employees with more than three days of migraine effects per month compared to employees with 0-3 days of migraine (Wong et al., 2020). In Japan, the economic loss due to workplace presenteeism was US\$2,217 per year for each person. Additionally, the cost of productivity loss associated with presenteeism was estimated at US\$21.3 billion per year, primarily due to migraines (Shimizu et al., 2021). Moreover, the percentage of overall productivity loss and activity impairment outside of work among Malaysian employees was equal: 40% and 39%, respectively (Wong et al., 2020).

In turn, the *p*-value was =0.0038, <0.001, <0.001, and <0.001 among Brazilian employees with migraine for absenteeism, presenteeism, overall productivity loss, and activity impairment outside of work (Domingues et al., 2020). Malaysian and Japanese studies also found a statistically significant association; the *p*-value was <0.05 in these studies (Shimizu et al., 2021; Wong et al., 2020).

Employees with cancer: The evidence from the USA

The rate of workplace absenteeism and presenteeism was higher among employees with oropharyngeal cancer during their treatment. The mean of absenteeism was -19, +11, +38, and +41, and the mean of work impairment was -22, +9, +38, and +40 in the pre-CRT, at the end of CRT, after six months, after a year, and after two years among employees with intensity-modulated proton therapy (IMPT). In turn, the mean of absenteeism was -19, +19, +21, and +21, the mean of work impairment was -23, +16, +23, and +20 in the pre-CRT, at the end of CRT, after six months, after a year, and after two years among employees with intensity-modulated photon therapy (IMRT). Essentially, to note that the *p*-value was considered statistically significant (*p*<0.05) (Smith et al., 2021).

Employees with nocturia: The study from the UK, Hong Kong, Malaysia, Thailand, Sri Lanka, Singapore, and Australia

Productivity loss was greater due to workplace absenteeism and presenteeism, while work engagement and well-being were lower among employees with nocturia in the UK, Hong Kong, Malaysia, Thailand, Sri Lanka, Singapore, and Australia. Full-time employees lost an average of 0.6 working hours a week due to nocturia. In other words, the total loss of productivity was higher among employees with nocturia in comparison to employees without this health issue; poor sleep and/or sleep disturbance due to nocturia negatively impacted employees' productivity. Regarding age, the relative magnitude of the effect was smaller among older employees than younger ones with nocturia. Overall productivity loss was higher among older employees with nocturia compared to those without nocturia. The p -value was $<.001$ for both absenteeism and presenteeism among the pooled sample, Britain's Healthiest Workplace Survey (BHW) sample, and Asia's Healthiest Workplace Survey (AHW) sample. In turn, the mean values for absenteeism/presenteeism were 1.1/4.7, 0.9/4.7, and 1.3/4.2 among the pooled, BHW, and AHW samples, respectively (Hafner et al., 2020).

Employees with musculoskeletal disease: The evidence from Brazil

The average number of absence days was 1.44, with 16 employees out of 100 missing work in the last seven days. The means were 8.40, 43.30, 47.16, and 49.70, and the standard deviation (SD) was 15.33, 27.01, 27.34, and 31.28 for workplace absenteeism, presenteeism, overall productivity loss, and activity impairment outside of work due to health conditions among Brazilian employees with musculoskeletal disorders.

In this study, Pearson's correlation coefficient was used to assess validity, and the interclass correlation coefficient and Cronbach's alpha were utilised to evaluate reliability and internal consistency of the instrument. Pearson's correlation coefficient was statistically significant. The interclass correlation coefficient was 0.78 (good correlation), 0.89 (excellent correlation), 0.90 (excellent correlation), and 0.81 (excellent correlation) and Cronbach's alpha was 0.80 (excellent correlation), 0.89 (excellent correlation), 0.90 (excellent correlation), and 0.81 (excellent correlation) for absenteeism, presenteeism, overall productivity loss, and activity impairment outside of work, respectively.

There were no findings of weak correlation and/or satisfactory (Ciconelli et al., 2006).

Caregivers of schizophrenia patients: The study from Japan

Workplace presenteeism was 5-fold higher in comparison to absenteeism among Japanese caregivers of schizophrenia patients; absenteeism and presenteeism rates were 5% and approximately 25%, respectively. However, productivity loss was much greater due to absenteeism than presenteeism. The standard deviation (SD) of annual productivity loss was 447.275 due to absenteeism and 3.56 due to presenteeism. The total annual productivity loss was 2.42 million Japanese Yen; 1.33 million Japanese Yen of this amount was attributed to caregivers with a schizophrenia diagnosis quitting their jobs (Sruamsiri et al., 2018). In terms of productivity loss, the p -values were 0.529 and 0.059 for absenteeism and presenteeism, respectively. Regarding annual productivity loss, the p -values were 0.548, 0.458, and 0.430 for absenteeism, presenteeism, and total productivity loss per year, respectively (Sruamsiri et al., 2018).

Conclusion

In social and behavioural sciences, employees' productivity is usually measured based on workplace absenteeism, workplace presenteeism and job performance. Overall productivity loss is the sum of absenteeism and presenteeism, whereas real productivity is the outcome of employees' good job performance. It is remarkable to note that poor health issues are a consequence of high rates of absenteeism and presenteeism, as well as low job performance rates.

The Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire is a widely used measurement instrument that researchers frequently employ to quantify workplace productivity-related issues among employees with various disabilities. The WPAI questionnaire confirms its validity and reliability when evaluating the influence of arthritis (rheumatoid arthritis, osteoarthritis, psoriatic arthritis), migraine and other headache disorders, cancer, and nocturia on an employee's work productivity. In a word, the WPAI instrument is a reliable and valid tool to measure absenteeism, presenteeism, overall productivity loss, and activity impairment outside of work among employees with arthritis, migraine and other headache disorders, cancer, musculoskeletal disease, nocturia except for gastroesophageal reflux, irritable bowel syndrome, asthma, dermatitis, and allergies.

References

1. Behrens, F., Tony, H.-P., Koehm, M., Schwaneck, E. C., Gnann, H., Greger, G., Burkhardt, H., & Schmalzing, M. (2020). Sustained improvement in work outcomes in employed patients with rheumatoid arthritis during 2 years of adalimumab therapy: an observational cohort study. *Clinical Rheumatology*, 39, 2583–2592.
2. Ciconelli, R. M., Campos, C., Kowalski, G., & Ferraz, M. B. (2006). The Brazilian Portuguese version of the Work Productivity and Activity Impairment-General Health (WPAI-GH) questionnaire. *Sao Paulo Medical Journal*, 124(6), 325–332.
3. Domingues, R. B., Picon, I. S., Vescovi, J., Chung, G., Cabral, F. T., Bertelli, A. P., Lee, A. A. H., & Silva, P. D. S. (2020). Assessment of Work Productivity and Activity Impairment (WPAI) questionnaire for migraine with the help of a smartphone app. *Arquivos de Neuro-Psiquiatria*, 78(8), 468–472. <https://doi.org/10.1590/0004-282X20200004>
4. Gulyamova, S. T., Abdul Aziz S. F, Nik H.O., & Rusyda, H. M. (2023). Workplace-related socioeconomic issues associated with job performance and productivity among employees with various impairments: a systematic literature review. *Social Sciences*, 12(5), 1–25. <https://doi.org/10.3390/socsci12050275>
5. Hafner, M., Andersson, F. L., Burtea, T., Stolk, C., Whitmore, M., Yerushalmi, E., & Troxel, W. M. (2020). Assessing the burden of nocturia in the workplace: the associations between nocturnal voiding, subjective well-being, work engagement and productivity. *Journal of Medical Economics*, 23(9), 994–1003. <https://doi.org/10.1080/13696998.2020.1767631>
6. Nakata, K., Tsuji, T., Vietri, J., & Jaffe, D. H. (2018). Work impairment, osteoarthritis, and health-related quality of life among employees in Japan. *Health and Quality of Life Outcomes*, 16(64), 1–11. <https://doi.org/10.1186/s12955-018-0896-9>
7. Noben, C., Evers, S., Nijhuis, F., & De Rijk, A. (2014). Quality appraisal of generic self-reported instruments measuring health-related productivity changes: a systematic review. *BMC Public Health*, 14(115), 1–21. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-115>
8. Rotaru, T., Loghin-Oprea, N., Mazur-Nicorici, L., Salaru, V., Garabaiu, M., Sadovici-Bobeica, V., & Mazur, M. (2021). The medical and social impact of the disease in patients with psoriatic arthritis. *Archives of the Balkan Medical Union*, 56(3), 309–316. <https://doi.org/10.31688/ABMU.2021.56.3.04>
9. Shimizu, T., Sakai, F., Miyake, H., Sone, T., Sato, M., Tanabe, S., Azuma, Y., & Dodick, D. (2021). Disability, quality of life, productivity impairment and employer costs of migraine in the workplace. *Journal of Headache and Pain*, 22(29), 1–11. <https://doi.org/10.1186/s10194-021-01243-5>
10. Smith, G. L., Fu, S., Ning, M. S., Nguyen, D. K., Busse, P. M., Foote, R. L., Garden, A. S., Gunn, G. B., Fuller, C. D., Morrison, W. H., Chronowski, G. M., Shah, S. J., Mayo, L. L., Phan, J., Reddy, J. P., Snider, J. W., Patel, S. H., Katz, S. R., Lin, A., ... Frank, S. J. (2021). Work outcomes after intensity-modulated proton therapy (IMPT) versus intensity-modulated photon therapy (IMRT) for oropharyngeal cancer. *International Journal of Particle Therapy*, 8, 319–327. <https://doi.org/10.14338/IJPT-20-00067.1>
11. Sruamsiri, R., Mori, Y., & Mahlich, J. (2018). Productivity loss of caregivers of schizophrenia patients: a cross-sectional survey in Japan. *Journal of Mental Health*, 27(6), 583–587. <https://doi.org/10.1080/09638237.2018.1466048>
12. Wong, L. P., Alias, H., Bhoo-Pathy, N., Chung, I., Chong, Y., Kalra, S., & Sultan Shah, Z. (2020). Impact of migraine on workplace productivity and monetary loss: a study of employees in the banking sector in Malaysia. *Journal of Headache and Pain*, 21(68), 1–11. <https://doi.org/10.1186/s10194-020-01144-z>

НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ШАХСЛАР ХУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА ПРОКУРОР НАЗОРАТИ: МИЛЛИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

ҲИКМАТОВ Шухрат Шабанович,
Ўзбекистон Республикаси

Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилишда прокуратура органларининг роли, ваколатлари ҳамда халқаро ва миллий ҳуқуқий асослари таҳлил қилинган. Тадқиқотда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси”, Европа Кенгаши тавсиялари ва Франция, Германия, Испания, Венгрия, Япония, Бразилия ҳамда Хитой прокуратура тизимларининг тажрибаси қиёсий ўрганилган. Шунингдек, Ўзбекистондаги ҳуқуқий ислохотлар ва прокуратура органларининг ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини таъминлашдаги фаолияти таҳлил қилинган. Муаллиф миллий қонунчиликни халқаро стандартларга мослаштириш ва прокуратурани инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи институционал қафолат сифатида мустаҳкамлаш зарурлигини илмий асослаган.

Калит сўзлар: ногиронлиги бўлган шахслар, прокурор назорати, инсон ҳуқуқлари, халқаро ҳуқуқ, Европа тажрибаси, қонун устуворлиги, ижтимоий адолат, Ўзбекистон.

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР В ЗАЩИТЕ ПРАВ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

ХИКМАТОВ Шухрат Шабанович,
Самостоятельный соискатель

Правоохранительной академии Республика Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается роль и значение органов прокуратуры в обеспечении и защите прав лиц с инвалидностью. Автор рассматривает международно-правовые основы, включая Конвенцию ООН о правах инвалидов и рекомендации Совета Европы, а также анализирует опыт прокуратур таких стран, как Франция, Германия, Испания, Венгрия, Бразилия, Япония и Китай. Особое внимание уделяется развитию национального законодательства Узбекистана и расширению полномочий прокуратуры в сфере защиты прав уязвимых групп населения. Делается вывод о необходимости интеграции международных стандартов в национальную правовую систему и укрепления институциональной роли прокуратуры как гаранта законности и социальной справедливости.

Ключевые слова: лица с инвалидностью, прокурорский надзор, права человека, международное право, европейский опыт, верховенство закона, социальная справедливость, Узбекистан.

PROSECUTORIAL OVERSIGHT IN PROTECTING THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES: NATIONAL PRACTICE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

KHIKMATOV Shukhrat Shabanovich,

*Independent researcher of the Law Enforcement Academy
of the Republic of Uzbekistan*

ANNOTATION

This article analyzes the role and significance of prosecutorial authorities in ensuring and protecting the rights of persons with disabilities within international and national legal frameworks. It examines key instruments such as the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Council of Europe's recommendations, alongside a comparative study of prosecutorial systems in France, Germany, Spain, Hungary, Brazil, Japan, and China. The paper also explores the legal reforms in Uzbekistan and the expanding mandate of the prosecution service in protecting the rights of vulnerable groups. The author concludes that aligning national legislation with international standards and strengthening the institutional role of the prosecutor as a guarantor of legality and social justice are essential for effective human rights protection.

Keywords: persons with disabilities, prosecutorial oversight, human rights, international law, European experience, rule of law, social justice, Uzbekistan.

Бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятида ҳар бир жараёнда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини давлат ўзининг миллий манфаатларини халқаро таъминлаш масаласи устувор аҳамият касб этмоқда. майдонда мустаҳкамлашга интилар экан, бу Хусусан, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва

қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида тенг иштирокини таъминлаш замонавий демократик жамиятнинг муҳим белгиларидан бири ҳисобланади. Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини таъминлаш соҳасидаги халқаро ҳуқуқий асослар жумласига 2006 йилда қабул қилинган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси” киради. Мазкур конвенция ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамиятдаги тўлиқ ва тенг ҳуқуқли иштирокини кафолатлаш, камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш ҳамда уларнинг мустақил ҳаёт кечириш имкониятларини кенгайтиришни кўзда тутди. Бугунги кунда кўплаб давлатлар ушбу халқаро ҳужжат талабларини миллий қонунчилик тизимига интеграция қилиш орқали соҳа бўйича илғор тажрибаларни амалга оширмоқда.

Ўзбекистон ҳам халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида ўз миллий манфаатларини мустаҳкамлаш жараёнида мазкур масалага жиддий эътибор қаратмоқда. Мамлакатимизда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга доир ҳуқуқий база изчил такомиллашиб бормоқда. Хусусан, “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилиниши, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ногиронлиги бўлган шахсларни ижтимоий ҳаётга интеграция қилишга қаратилган қарор ва фармонлари ушбу йўналишдаги муҳим қадамлардан ҳисобланади. Шу билан бирга, илғор хориж тажрибасини ўрганиш ва уни миллий амалиётга татбиқ этиш долзарб вазифа сифатида намоён бўлмоқда. Масалан, Скандинавия мамлакатларида жорий этилган “Инклюзив жамият” концепцияси, Япониянинг реабилитация ва реинтеграция марказлари фаолияти, АҚШ ва Европа Иттифоқи давлатларидаги адаптацияланган таълим тизими ва меҳнат бозоридаги қўллаб-қувватлаш механизмлари Ўзбекистон учун ўрнатилган бўлиши мумкин.

Бундай тажрибаларни илмий жиҳатдан тадқиқ этиш, маҳаллий шароитга мос инновацион ёндашувларни ишлаб чиқиш ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда самарадорликни оширишга хизмат қилади. Шунингдек, бу соҳада фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва хусусий секторнинг фаол иштирокини рағбатлантириш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги глобаллашув шароитида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳар бир давлатнинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Хусусан, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашда давлат органлари, айниқса прокурор назоратининг ўрни бекиёсдир. Чет мамлакатларда мазкур йўналишдаги прокурор назорати тизими ногиронлиги бўлган шахслар

ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қонун ҳужжатларининг ижросини таъминловчи муҳим институт сифатида намоён бўлади.

Прокурор назоратининг асосий мақсади — ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқ ва эркинликларининг адолатли таъминланишига эришиш, уларнинг ҳуқуқлари бузилишининг олдини олиш ҳамда камситиш ҳолатларига чек қўйишдан иборат. Бу жараёнда прокурор органлари нафақат қонун устуворлигини таъминлайди, балки ижтимоий адолат ва тенг имкониятлар принципларини амалга оширишда муҳим кафил сифатида фаолият юритади.

Халқаро амалиётга назар ташласак, кўплаб ривожланган давлатларда прокурор назорати инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг муҳим ҳуқуқий механизми сифатида шакллانган. Масалан, Францияда прокуратура инсон ҳуқуқлари соҳасидаги махсус суд ишларида иштирок этиб, ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан камситиш ҳолатларини аниқлаш ва бартараф этиш бўйича жавобгарликни таъминлайди, Германияда прокурор органлари меҳнат ва таълим тизимида ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан тенг имкониятларни таъминлаш юзасидан мунтазам мониторинг олиб боради, АҚШда Эҳтиёжманд шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш прокуратуранинг махсус бўлинмалари — Civil Rights Division орқали амалга оширилади, улар фуқаролик ҳуқуқларини таъминлаш бўйича федерал қонунларни ижро этилишини назорат қилади.

Шунингдек, Европа Иттифоқи мамлакатларида ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича прокурор назорати кўп ҳолларда миллий омбудсман институтлари билан ҳамкорликда амалга оширилади. Бу модел инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги ваколатларни институционал жиҳатдан мустаҳкамлайди.

Дарҳақиқат, халқаро тажриба таҳлили шуни кўрсатадики, прокуратура инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи мустақил орган сифатида таснифлаш мумкин. Гарчи халқаро миқёсда прокуратура фаолиятини ташкил этишнинг умумэтироф этилган стандартлари ҳали мавжуд бўлмаса-да, бир қатор давлатлар қонунчилигида бу органнинг умумий ҳуқуқий хусусиятлари сақланиб қолган. Унга хос асосий вазифалар — қонун устуворлигини таъминлаш, адолатни қарор топтириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда давлат органлари фаолияти устидан назорат ўрнатишдан иборатдир.

Ўзбекистон учун ҳам мазкур тажрибаларни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимизда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида прокуратура органларининг ваколатлари кенгайиб бормоқда. Хусусан, қонун ҳужжатларининг ижроси устидан назорат олиб бориш, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари бузилиши ҳолатларини аниқлаш ва уларни тиклаш юзасидан тезкор чоралар

кўриш прокуратура фаолиятининг ажралмас қисмига айланган.

Хусусан, Европа микёсида прокурор органларининг фаолияти фақат жиноят ҳукуки соҳаси билан чекланиб қолмасдан, жамиятнинг инсон ҳуқуқлари ва жамоат манфаатларини таъминлашга бўлган эҳтиёжи билан ҳам белгиланади. Бугунги кунда Европанинг кўплаб давлатларида прокуратура тизими ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган сифатида нафақат жиноят ишларини кўриб чиқишда, балки фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, маъмурий соҳада қонун устуворлигини кафолатлаш ва давлат органлари фаолияти устидан назорат ўрнатишда ҳам муҳим рол ўйнайди.

Европа Кенгашига аъзо давлатлар томонидан тасдиқланган “Прокуратуранинг жиноят ҳукуки доирасидан ташқаридаги роли тўғрисида”ги тавсия¹⁵ ҳамда Европа Кенгаши Вазирлар Кўмитасининг “Жиноят судлов тизимидан ташқарида прокурорларнинг роли тўғрисида”ги тавсиялари прокуратура органларининг ваколатларини кенгайтириш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида уларнинг ўрнини кучайтиришга қаратилган муҳим халқаро ҳужжатлар ҳисобланади. Ушбу ҳужжатларда белгиланишича, прокурор органлари қуйидаги асосий вазифаларни амалга ошириши лозим¹⁶:

Қонун устуворлигини таъминлаш ва давлат органлари ҳамда мансабдор шахслар томонидан қонунбузарлик ҳолатларига йўл қўйилмаслиги устидан назорат олиб бориш;

Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, хусусан, жамиятнинг заиф қатламлари – ногиронлиги бўлган шахслар, кекса фуқаролар, болалар ва кам таъминланган аҳолининг манфаатларини муҳофаза этиш;

Жамоат манфаатларини таъминлаш мақсадида судга даъво киритиш, давлат идораларининг фаолиятида адолат ва шаффофликни таъминлаш;

Маъмурий ва фуқаролик иш юритишда иштирок этиш, жиноят ишларидан ташқарида ҳам қонун бузилишининг олдини олиш чораларини кўриш.

Европа тажрибасида прокурор назоратининг ушбу кенгайтирилган модели прокуратуранинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича универсал институтга айланишини таъминламоқда. Масалан, Франция ва Бельгияда прокурорлар ижтимоий адолатни таъминлаш бўйича давлат органлари фаолиятини қонунийлик нуқтаи назаридан баҳолайди, Нидерландияда прокуратура ногиронлиги бўлган шахслар манфаатларига доир

давлат дастурларининг бажарилишини назорат қилади, Италияда эса прокурорлар судгача бўлган босқичда инсон ҳуқуқлари бузилиш ҳолатларини аниқлаш ва бартараф этиш ваколатига эга.

Бу каби халқаро тавсиялар ва амалиётлар прокуратура фаолиятининг жиноят ишлари билан чекланиб қолмасдан, кенг маънода қонун устуворлигини таъминлашга йўналтирилганини кўрсатади. Шу билан бирга, бу тажриба инсон ҳуқуқлари соҳасида давлат масъулиятининг институционал кафолати сифатида прокуратуранинг ролини янада мустаҳкамлайди.

Ўзбекистон учун Европа тажрибаси ўрганишга арзийдиган йўналишлардан бири ҳисобланади. Мамлакатимизда ҳам прокуратура органлари фуқароларнинг, жумладан ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасида фаол иштирок этмоқда. Бу борада Европа Кенгаши тавсияларига мос равишда прокурор назоратининг профилактик ва инсонпарварлик йўналишини кучайтириш, қонунчиликни халқаро стандартларга яқинлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Шу ўринда прокуратура институтини турли давлатлар тажрибаси асосида таснифлаш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Зеро, мазкур соҳада бир қатор илмий-назарий ёндашувлар мавжуд бўлиб, улар прокуратура органларининг ҳуқуқий мақоми, давлат бошқаруви тизимидаги ўрни ва функцияларини англашда муҳим аҳамият касб этади.

Олим Е.Г. Князева фикрига кўра, дунё микёсида прокуратура фаолиятини ташкил этишнинг ягона, намунали тизими мавжуд эмас, чунки ҳар бир давлатнинг ҳуқуқий тизими, сиёсий тузуми ва маъмурий анъаналари прокуратуранинг шаклланишига бевосита таъсир кўрсатади¹⁷. Бошқача қилиб айтганда, прокуратура институти универсал моделга эга бўлмасдан, миллий ҳуқуқ тизими хусусиятларига мос равишда шаклланади.

Илмий адабиётларда ва амалиётда прокуратура органларини таснифлашнинг қуйидаги бешта асосий тоифаси ажратиб кўрсатилади:

Биринчи тоифа – АҚШ, Бельгия, Исроил, Польша, Франция ва Япония каби давлатларни қамраб олади. Бу мамлакатларда прокуратура органлари Адлия вазирлиги таркибида фаолият юритади, яъни ижро ҳокимияти тизимига қиради. Прокурорлар адлия вазирлига итоат этади ва кўп ҳолларда сиёсий тайинланади. Бу тизимда прокуратуранинг асосий вазифаси – жиноят таъқибини амалга ошириш ва суд ишларида давлат айбловини ифода этишдир.

Иккинчи тоифа – Болгария, Грузия ва Испания каби давлатлар прокуратурасини қамраб

¹⁵ Бондарь Н.С., Джагарян А.А. Конституционализация прокурорского надзора в Российской Федерации: проблемы теории и практики // Конституц. и муницип. право. 2015. – №5. – С.21.

¹⁶ Сборник заключений КСЕП, Март, 2017. – С.23. Электрон манба: agka.kz/cms/wpcontent/uploads/2017/04/Zakliuchenia_KSEP_No_1-10.pdf pdf (Мўрожаат вақти: 15.09.2025).

¹⁷ Князева Е.Г. Прокурорский надзор в зарубежных странах // Юристь-правоведь. 2009. – №1. – С.98-101.

олади. Бу мамлакатларда прокуратура суд ҳокимияти тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Прокурорлар судьяларга яқин мақомга эга бўлиб, уларнинг фаолияти мустақил суд ҳокимияти принципларига асосланади. Бу моделда прокуратуранинг вазифаси фақат жиноят таъқиби билан чекланмай, қонун устуворлигини таъминлашни ҳам ўз ичига олади.

Учинчи тоифа – Вьетнам, Куба, Хитой ва МДХ давлатлари (жумладан, Россия ва Қозғоғистон). Бу мамлакатларда прокуратура мустақил давлат органи сифатида фаолият юритади. У ҳеч бир ҳокимият тармоғига формал равишда кирмайди, лекин қонун устуворлигини таъминлашда ва давлат бошқаруви устидан назоратда марказий ўрин тутди. Бу модел собиқ совет ҳуқуқий тизимининг таъсирида шакллланган бўлиб, Ўзбекистондаги прокуратура тизими ҳам мазкур моделга яқиндир.

Тўртинчи тоифа – Буюк Британия мисолида кўрилади. Бу мамлакатда прокуратура институти анъанавий маънода алоҳида орган сифатида мавжуд эмас, аммо унинг вазифалари турли идоралар томонидан бажарилади. Масалан, жиноят таъқибини амалга ошириш Crown Prosecution Service (CPS) зиммасига юклатилган. Бунда асосий тамойил – жиноят ишларида мустақиллик ва суд ҳокимияти билан ўзаро мувозанатни таъминлашдир.

Бешинчи тоифа – Жанубий Америка давлатлари, айниқса Бразилия, Аргентина ва Чилидаги моделни ифода этади. Бу давлатларда прокуратура институти аралаш хусусиятга эга бўлиб, икки йўналишда фаолият юритади:

Биринчи йўналиш – жиноят таъқиби ва тергов фаолиятини амалга ошириш (масалан, Германиядаги каби)¹⁸;

Иккинчи йўналиш – қонунчилик ижроси устидан назорат ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш.

Бу моделда прокуратура жиноят ишларидан ташқарида ҳам фаол иштирок этиб, давлат органлари фаолиятида қонунийлик ва адолатни таъминлашда муҳим рол ўйнайди¹⁹.

Ўзбекистонлик олимлар Н.Т.Авазов ва А.Р.Матмуротов ҳам прокуратура органларини ташкил этишда айнан шу беш тоифали таснифни қўллаб-қувватлаган. Улар таъкидлаганидек, бу тизимнинг ҳар бири маълум бир сиёсий ва ҳуқуқий анъаналарга асосланади²⁰.

Шу билан бирга, ўзбек ҳуқуқшунослари орасидан О.М.Мамадалиев прокуратура вазифаларидан келиб чиқиб уни икки асосий турга ажратади:

Қонунлар ижроси устидан назоратни амалга оширувчи прокуратура;

Жиноят таъқибини амалга оширувчи прокуратура²¹.

Бу ёндашувни С.Абдрахманова ва А.Канатов каби олимлар ҳам қўллаб-қувватлаб, ўз тадқиқотларида прокуратура органларининг баъзи мамлакатларда ижро ҳокимияти тизимида (масалан, АҚШ, Эстония ва бошқалар), бошқаларида эса суд ҳокимияти тизимида (Грузия, Испания, Латвия ва ҳоказо) фаолият юритишини назарий жиҳатдан асослаб беришган²².

Шундай қилиб, дунё амалиёти прокуратура институтининг ягона модели мавжуд эмаслигини, балки ҳар бир давлатда унинг ваколатлари, вазифалари ва давлат бошқарувидаги ўрни миллий ҳуқуқ тизимининг хусусиятларига кўра белгиланишини кўрсатади. Бу ҳолат прокуратура фаолиятини таҳлил қилишда қиёсий ҳуқуқий ёндашувнинг муҳимлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Шу тариқа, прокуратура органларини таснифлаш юзасидан турли илмий фикр ва ёндашувлар мавжуд бўлиб, бу соҳада ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларни ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш соҳасидаги илғор хорижий тажрибаларни таҳлил этиш, уларни миллий қонунчиликни такомиллаштиришда татбиқ этиш прокуратура фаолияти самарадорлигини оширишнинг долзарб шарти ҳисобланади.

Бу борада Европа мамлакатлари конституциявий қоидаларини таҳлил қилиш айни муддао бўлиб, прокуратура органларининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги конституциявий мақомини англаш имконини беради. Қуйида айрим мамлакатлар мисолида мазкур масала кўриб чиқилади.

Венгрия Конституциясининг 29-моддасида прокуратура органларининг асосий вазифаси сифатида жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш белгиланган. Мазкур норма прокуратуранинг фақат жиноят таъқибига оид эмас, балки инсон ҳуқуқларини таъминлашга йўналтирилган кенг ижтимоий функцияга эга эканлигини кўрсатади. Шу муносабат билан Венгрияда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги прокурор назорати Венгрия прокуратура органлари томонидан тизимли равишда амалга оширилади. Прокурорлар

¹⁸ Цмай В.В. Зарубежный опыт осуществления прокурорского надзора в сфере поддержания законности и правопорядка // В сборнике: НАУЧНАЯ СЕССИЯ ГУАП. Сборник докладов: в 3 ч. Санкт-Петербургский государственный университет аэрокосмического приборостроения. 2017. – С. 321-324.

¹⁹ Матушевский Р.Г., Пятаков В.А. Прокуратура и прокурорский надзор. – М., Приор-издат, 2005. – С.2.

²⁰ Авазов Н.Т., Матмуротов А.Р. Хорижий мамлакатларнинг прокуратура органлари фаолиятини тартибга солиш норматив-

ҳуқуқий ҳужжатларининг қиёсий таҳлили: илмий рисола. – Тошкент: ТДЮУ, 2018. – Б.20-21.

²¹ Мамадалиев О.М. Прокурор назорати. Дарслик. Махсус қисм. – Тошкент: ТДЮИ, 2012. – Б.430.

²² Абдрахманова С., Канатов А. К вопросам определения места и роли органов прокуратуры // Кўкык және мемлекет. 2016. – №4 (73). – С.26-31.

ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари бузилиши билан боғлиқ ҳолатлар бўйича текширувлар ва сўров-таҳқиқотлар ўтказиш, айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш ҳамда жабрланувчиларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш бўйича судга даъво киритиш ваколатига эгадирлар. Бундан ташқари, Венгрия прокуратураси фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликда ногиронлиги бўлган шахсларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган махсус дастурлар ва жамоат мониторингини амалга оширади. Бу эса прокуратура фаолиятининг инсонпарварлик ва ижтимоий адолат принципларига асосланганлигини кўрсатади.

Испания Қироллигининг 1978 йил 27 декабрда қабул қилинган Конституциясининг 124-моддасида прокуратура органларининг асосий вазифаси сифатида қонунийликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва жамиятнинг қонун билан муҳофаза қилинадиган манфаатларини ҳимоя қилиш, шунингдек суд мустақиллигини таъминлаш ва суд жараёнларида жамият манфаатларини ифода этиш белгиланган. Мазкур конституциявий асосдан келиб чиққан ҳолда, Испанияда ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида прокурор назорати Давлат прокуратураси (Fiscalía General del Estado) ва унинг ҳудудий бўлинмалари томонидан амалга оширилади. Бу орган ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларининг бузилиши бўйича келиб тушган шикоятларни кўриб чиқиш, текширув ва тергов ишларини олиб бориш, ҳамда суд орқали адолатни тиклаш ваколатига эга. Испания прокуратураси фаолиятида “Тенглик, интеграция ва ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун (Ley de igualdad, integración y derechos de las personas con discapacidad) муҳим норматив асос сифатида хизмат қилади. Мазкур қонуннинг ижроси прокуратура органлари томонидан доимий назорат остида бўлиб, бу ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамият ҳаётида тўлиқ иштирокини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатининг ҳуқуқий кафолатидир.

Молдова Республикаси Конституциясида ҳам прокуратура органларининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишдаги ўрни алоҳида эътироф этилган. Унга кўра, прокуратура давлатнинг қонунийликни таъминловчи органи сифатида жиноят таъқиби билан бирга фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларининг бузилиши ҳолатларига қарши чора кўриш, ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийликни таъминлаш ва суд орқали адолатни тиклаш вазифаларини бажаради. Молдова прокуратураси тажрибасида ҳам ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида жамоатчилик иштирокини таъминлаш ва инсон ҳуқуқларига оид халқаро шартномаларнинг ижросини мониторинг қилиш амалиёти кенг қўлланилади.

Европа мамлакатлари тажрибаси шуни кўрсатадики, прокуратура органларининг

конституциявий мақоми инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан чамбарчас боғланган. Ушбу давлатларда прокуратура нафақат жиноят таъқиби билан, балки ижтимоий адолатни қарор топтириш, тенгликни таъминлаш ва жамиятнинг заиф қатламларини, хусусан, ногиронлиги бўлган шахсларни – ҳуқуқий ҳимоя қилиш билан ҳам шуғулланади. Ўзбекистон учун мазкур тажрибаларни ўрганиш қонунчиликни такомиллаштириш, прокуратура органлари фаолиятини инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги халқаро стандартларга яқинлаштириш, шунингдек ногиронлиги бўлган шахслар манфаатларини таъминлашда институционал имкониятларни кучайтиришда муҳим аҳамиятга эга.

Вьетнам Социалистик Республикасининг 1992 йил 15 апрелда қабул қилинган Конституциясининг 126-моддасига мувофиқ, Олий халқ прокуратураси (Viện kiểm sát nhân dân tối cao)нинг асосий вазифалари сифатида социалистик тузумни ҳимоя қилиш, қонунийликни таъминлаш, ҳамда фуқароларнинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва кадр-қимматини муҳофаза қилиш белгиланган. Мазкур конституциявий асос прокуратура органларининг фаолиятини фақат жиноят ишлари билан чегаралаб қўймасдан, балки инсон ҳуқуқларининг тўлиқ ҳимоясини таъминлашга йўналтиради. Вьетнамда “Ногиронлиги бўлган шахсларни ҳимоя қилиш ва ривожлантириш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинган бўлиб, прокуратура органлари ушбу қонун ҳужжатларининг ижроси, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда уларнинг ҳуқуқларини бузган мансабдор шахслар устидан назоратни амалга оширади. Бу орқали Вьетнам прокуратураси давлатнинг ижтимоий сиёсатини ҳуқуқий таъминлашда муҳим бўғин вазифасини бажаради.

Гватемала Республикасининг 1956 йил 2 февралда қабул қилинган Конституциясининг 97-моддасида прокуратура органларига қонун устуворлигини таъминлаш ва жамият ҳамда ижтимоий манфаатларни ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган. Гватемалада ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари устидан прокурор назорати Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш прокуратураси (Procuraduría de los Derechos Humanos) томонидан амалга оширилади. Унинг асосий вазифаси – инсон ҳуқуқлари, жумладан, ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларига оид қонунчиликнинг ижросини таъминлаш, уларнинг манфаатларини суд ва маъмурий органлар олдида ҳимоя қилишдир. Бундан ташқари, Гватемалада “Ногиронлиги бўлган шахслар учун тенг имкониятлар тўғрисида”ги Қонун амал қилади. Мазкур қонун ногиронлиги бўлган шахслар учун тенг ҳуқуқ ва кафолатларни белгилаб, прокуратура органларига унинг ижросини назорат қилиш вазифасини юклайди. Бу прокуратуранинг

фаолиятини инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг асосий институционал механизмига айлантиради.

Бразилия Федератив Республикасининг 1988 йил 5 октябрда қабул қилинган Конституциясининг 127-моддаси прокуратура органларига ҳуқуқий тартиботни таъминлаш ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш вазифасини белгилайди. Бразилия прокуратураси – Ministério Público – мустақил орган бўлиб, давлатнинг ижро ҳокимиятидан ажралган ҳолда фаолият юритади. У ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида “Ногиронлик тўғрисида”ги Қонун ижроси устидан назоратни амалга оширади. Прокурорлар фуқароларнинг, жумладан, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари бузилган ҳолатларда судга мурожаат қилиш, даъво киритиш ва ижро интизомини таъминлаш чораларини кўриш ваколатига эга. Бразилия тажрибаси прокуратура органларининг ижтимоий адолат ва тенгликни таъминлашдаги муҳим ролини намоён этади.

Японияда ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид ижтимоий муносабатлар “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг фаровонлиги тўғрисида”ги ҳамда “Асосий ногиронлик тўғрисида”ги қонунлар билан тартибга солинади. Прокуратура органлари мазкур қонун ҳужжатларининг ижроси устидан назоратни амалга ошириб, ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари бузилган ҳолатларда текширув ва тергов ишларини олиб боради. Шунингдек, прокуратура органлари давлат идоралари ва маҳаллий ташкилотлар фаолиятини ҳам назорат қилади. Япония қонунчилигида ногиронлиги бўлган шахсларнинг мустақилликка эришиши ва жамият ҳаётида фаол иштирокини таъминлаш прокуратура назоратининг асосий йўналишларидан бири этиб белгиланган. Бу

мамлакатда ногиронлиқнинг олдини олиш ва реабилитация соҳасида ҳам комплекс давлат дастурлари амалга оширилади.

Хитой Халқ Республикасида ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш 36 та қонун ва қўллаб-қувватлов ҳужжатлар билан тартибга солинади. Прокуратура органлари мазкур қонунлар ижросини таъминлаш, ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари бузилиши ҳолатларини аниқлаш ҳамда уларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш бўйича чоралар кўради. Хитойда ногиронлиги бўлган шахслар сони ва уларнинг ижтимоий аҳволи бўйича тўпланган статистик маълумотлар прокуратура фаолияти самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бу маълумотлар ногиронлиқнинг сабабларини таҳлил қилиш, унинг олдини олиш чораларини белгилаш ҳамда давлат бюджетига тегишли харажатларни режалаштириш имконини беради.

Шу тарика, таҳлил қилинган давлатлар тажрибаси прокуратура органларининг инсон ҳуқуқларини, жумладан ногиронлиги бўлган шахслар манфаатларини ҳимоя қилишда конституциявий ва институционал ўрнини мустаҳкам эканини кўрсатади. Бу мамлакатларда прокуратура нафақат жиноят таъқиби билан чекланмай, балки ижтимоий адолат, тенглик ва инсон кадр-қимматини ҳимоя қилиш каби кенг қамровли функцияларни бажаради. Ўзбекистон учун мазкур тажрибаларни ўрганиш прокуратура органлари фаолиятини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш, ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳуқуқий механизмларни кучайтириш ва ижтимоий адолатни таъминлаш йўлида муҳим илмий ва амалий аҳамият касб этади.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Бондарь Н.С., Джагарян А.А. Конституционализация прокурорского надзора в Российской Федерации: проблемы теории и практики // Конституц. и муницип. право. 2015. – №5. – С.21.
2. Сборник заключений КСЕП, Март, 2017. – С.23. Электрон манбаа: [agka.kz/cms/wpcontent/uploads/2017/04/Zakliuchenia KSEP No 1-10.pdf](http://agka.kz/cms/wpcontent/uploads/2017/04/Zakliuchenia_KSEP_No_1-10.pdf) pdf (Мурожаат вақти: 15.09.2025).
3. Князева Е.Г. Прокурорский надзор в зарубежных странах // Юристы-правоведы, 2009. – №1. – С. 98-101.
4. Цмай В.В. Зарубежный опыт осуществления прокурорского надзора в сфере поддержания законности и правопорядка // В сборнике: НАУЧНАЯ СЕССИЯ ГУАП. сборник докладов: в 3 ч. Санкт-Петербургский государственный университет аэрокосмического приборостроения. 2017. – С.321-324.
5. Матушевский Р.Г, Пятаков В.А. Прокуратура и прокурорский надзор. – М., Приор-издат, 2005. – С.2.
6. Авазов Н.Т, Матмуротов А.Р. Хорижий мамлакатларнинг прокуратура органлари фаолиятини тартибга солиш норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг қиёсий таҳлили: илмий рисола. – Тошкент: ТДЮУ, 2018. – Б.20-21.
7. Мамадалиев О.М. Прокурор назорати. Дарслик. Махсус қисм.– Тошкент: ТДЮИ, 2012. – Б.430.
8. Абдрахманова С., Канатов А. К вопросам определения места и роли органов прокуратуры // Қўқык және мемлекет. 2016. – №4 (73). – С.26-31.

ИЖТИМОЙ ДАВЛАТ ҒОЯСИ ҲАМДА НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ШАХСЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИНГ КАФОЛАТЛАРИ

**ТУЛЯГАНОВ Абдуманноп Абдуҷаббарович
ТУРСУНБОЕВ Сардор Муроджон ўғли
ЎНГБОЕВ Арслон Бердиёр ўғли**

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ институти

АННОТАЦИЯ:

Мазкур мақолада ижтимоий давлат концепсияси доирасида ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларининг ҳуқуқий асослари, халқаро ва миллий меъёрий ҳужжатлар контекстида таҳлил этилади. Хусусан, БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенсияси, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни ва бошқа тегишли норматив ҳужжатлар асосида ногиронлиги бўлган шахсларнинг таълим, соғлиқни сақлаш, бандлик, инфратузилмага кириш имконияти ва ижтимоий интеграциядаги ҳуқуқлари ёритилади. Шунингдек, мақолада Ўзбекистон тажрибаси халқаро стандартлар билан солиштирилиб, мавжуд камчиликлар ва уларни бартараф этиш бўйича таклиф ва тавсиялар илгари сурилади. Тадқиқотда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилишда давлат сиёсатининг барқарорлиги ва фуқаролик жамияти институтларининг роли муҳимлиги асосланган.

Калит сўзлар: Конституция, ижтимоий давлат, ногиронлик, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари, имплементация, кодификация, инклюзив жамият, Конвенция, таълим ва бандлик, ижтимоий тенглик, миллий қонунчилик.

ИДЕЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА И ГАРАНТИИ ПРАВ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

**ТУЛЯГАНОВ Абдуманноп Абдуҷаббарович
ТУРСУНБОЕВ Сардор Муроджон ўғли
ЎНГБОЕВ Арслон Бердиёр ўғли**

Институт государства и права Академии наук Республики Узбекистан

АННОТАЦИЯ:

В данной статье анализируются правовые основы прав лиц с инвалидностью в рамках концепции социального государства, в контексте международных и национальных нормативных документов. В частности, рассматриваются Конвенция ООН о правах инвалидов, Конституция Республики Узбекистан, Закон “О правах лиц с инвалидностью” и другие соответствующие нормативные акты, освещающие права лиц с инвалидностью на образование, здравоохранение, занятость, доступ к инфраструктуре и социальную интеграцию. Также в статье проводится сравнение опыта Узбекистана с международными стандартами, выявляются существующие недостатки и выдвигаются предложения и рекомендации по их устранению. В исследовании обосновывается важность стабильности государственной политики и роли институтов гражданского общества в эффективной защите прав лиц с инвалидностью.

Ключевые слова: Конституция, социальное государство, инвалидность, права лиц с инвалидностью, имплементация, кодификация, инклюзивное общество, Конвенция, образование и занятость, социальное равенство, национальное законодательство.

THE CONCEPT OF A SOCIAL STATE IN THE CONSTITUTION OF UZBEKISTAN AND INTERNATIONAL AND NATIONAL GUARANTEES OF RIGHTS FOR PERSONS WITH DISABILITIES

**TULAGANOV Abdumannop Abdujabbarovich
TURSUNBOYEV Sardor Murodjon ugli
UNGBOEV Arslon Berdiyoy ugli**

Institute of State and Law of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

ABSTRACT:

This article analyzes the legal foundations of the rights of persons with disabilities within the framework of the welfare state concept, in the context of international and national regulatory documents. In particular, it examines the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law "On the Rights of Persons with Disabilities," and other relevant regulatory acts that address the rights of persons with disabilities to education, healthcare, employment, access to infrastructure, and social integration. The article also compares Uzbekistan's experience with international standards, identifies existing shortcomings, and puts forward proposals and recommendations for their elimination. The study substantiates the importance of stability in state policy and the role of civil society institutions in effectively protecting the rights of persons with disabilities.

Keywords: Constitution, welfare state, disability, rights of persons with disabilities, implementation, codification, inclusive society, Convention, education and employment, social equality, national legislation.

Глобаллашув шароитида замонавий демократик жамиятларнинг асосий белгилардан бири бу – инсон ҳуқуқларини кафолатлаш ва ижтимоий тенгликни таъминлашдир. Айниқса, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш ижтимоий давлат тамойилларининг ажралмас қисми ҳисобланади. “Ижтимоий давлат” тушунчаси, аввало, аҳолининг заиф қатламларидан бири бўлган ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш, уларга тенг имкониятлар яратиш, ҳаёт сифатини оширишга қаратилган давлат сиёсатини англатади. Президентимиз таъбири билан айтганда: **“Ижтимоий давлат бу, энг аввало, инсон салоҳиятини рўёбга чиқариш учун тенг имкониятлар, одамлар муносиб ҳаёт кечиришига зарур шароитлар яратиш, камбағалликни қисқартириш, демакдир”**[1]. Бугунги кунда дунё миқёсида ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш масаласи инсон ҳуқуқлари бўйича глобал кун тартибининг муҳим йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ногиронлик бузилган саломатлик ҳамда муносабат ва муҳит тўсиқлари ўзаро муносабатлари натижаси бўлиб, бу ногиронларни жамият ҳаётида бошқалар билан тенг ва самарали иштирок этишига ҳалакит беради. Халқаро ҳамжамят буни ҳисобга олган ҳолда, ногиронларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳурмат қилиш ва буни инсоний турфа хилликнинг таркиби ва инсониятнинг узвий ажралмас бир қисми сифатида қабул қилиш, уларнинг жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётида тўлақонли иштирок этишларини таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини яратган.

Хусусан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан 2006 йил 13 декабрдаги 61/106-резолюцияси билан қабул қилинган “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция”[2] ҳамда “Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга Факультатив протокол”[3] ана шу халқаро ҳужжатларнинг асосийлари ҳисобланади. Уларда ногиронларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва кадр-қимматларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш, шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларини ва бу ҳуқуқлардан бошқалар билан тенг равишда фойдаланиш имкониятларини кафолатлаш тамойиллари белгилаб қўйилган[4. С–5]. Ўзбекистон Республикаси ҳам мазкур конвенцияни ратификация қилиб, миллий қонунчилик ва амалиётда ногиронлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида муҳим ислохотларни амалга оширмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида” қонунида таъкидланганидек, бу шахслар ҳеч қандай камситилишга учрамасликлари, ўз

шахсий ҳаётлари, оила ва уй-жойлари дахлсизлигини ҳимоя қилишлари ва тенг ҳуқуқларга эга бўлишлари керак. Улар таълим олиш, ишга жойлашишда, касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлашда, соғлиқни сақлаш хизматларидан тенг фойдаланишда ҳуқуққа эгадирлар. Иш берувчилар ногиронлиги бўлган шахсларга меҳнат функцияларини бажариш учун зарур шарт-шароитларни яратиши, уларни камситмасликлари талаб этилади. Меҳнат ҳаққи, иш вақти ва дам олиш вақти каби меҳнат шарт-шароитлари ногиронлиги бўлган шахслар учун ҳам адолатли ва қонунчиликка мувофиқ бўлиши шарт.

Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари мураккаб ҳуқуқий масала, чунки турли хил ижтимоий-сиёсий, маданий ва ҳуқуқий шароитларда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари бузилади. Мисол тариқасида шуни айтишимиз мумкики, Ногиронлиги бўлган шахслар дуч келадиган умумий тўсиқлар ишга жойлашиш, ижтимоий объектлар ва жамоат транспортларида эркин ҳаракатланиш ҳамда таълим олиш билан боғлиқ ҳисобланади. Хусусан, иш берувчилар кўпинча ногиронлиги бўлган шахсларнинг меҳнат функцияларини самарали бажаришлари учун зарур шарт-шароитларни яратишни хоҳламайдилар ёки таъминлай олмайдилар. Шу сабабли, ногиронлиги бор шахсларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг жамият ҳаётида иштирок этишига қаратилган саъй-ҳаракатлар бу хилма-хилликни тушуниш ва унга индивидуал ёндашувни таъминлашга қаратилиши лозим.

Такидлаш жоизки, бу борада яъни ногиронлиги бўлган шахслар учун бир қатор имконият яратиш борасида саъй-ҳаракатлар олиб борилмоқда. Хусусан улар учун қулай шароит – инклюзив жамият қуришга қаратилган қатор чоратadbирлар амалга оширилмоқда. Бунга яққол мисол тариқасида шуни айтиш мумкинки, Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан, фуқаролик жамиятини ривожлантириш соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида 2018 йилда Ўзбекистон ногиронлар уюшмаси ташкил этилди. У бугунги кунда ногиронлиги бўлган шахсларнинг 35 та нодавлат нотижорат ташкилотини бирлаштиради. Бундай жамоат ташкилотларини бирлаштиришдан асосий мақсад БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини ратификация қилиш ва амалга ошириш жараёнларини илгари суриш, шунингдек, инклюзив жамият қуришга қўмаклашиш эди ва бунга эришилди. Яъни Мазкур Конвенция Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 7 июндаги ЎРҚ-695-сонли Қонуни билан ратификация қилинган[5].

Ўзбекистонда қабул қилинган янги таҳрирдаги Конституция “ижтимоий давлат” ғоясини давлат тузумининг асосий устуни сифатида белгилади[6]. Ижтимоий давлат – инсон

манфаатларини, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатли ҳимоя қиладиган, ижтимоий тенглик ва имкониятлар баробарлигини таъминлашни давлат сиёсатининг ўзагига қўядиган ҳуқуқий моделдир. Сўзимиз исботи ўларок, шуни таъкидлаш керакки, янги таҳрирдаги Конституциянинг 1, 20, 22, 52, 57 ва айниқса 47-моддаларида давлатнинг инсонпарвар, ижтимоий йўналтирилган сиёсатни амалга ошириш мажбурияти аниқ белгилаб қўйилган. Унга кўра:

- давлат фуқароларнинг муносиб турмуш даражасини таъминлаш,
- камситишга йўл қўймаслик,
- ижтимоий ҳимоя тизимини кафолатлаш,
- имконияти чекланган шахсларни қўллаб-қувватлаш
- каби вазифаларни ўз зиммасига олади.

Конституциянинг 47-моддасида “Давлат ногиронлиги бўлган шахслар учун қулай муҳит яратиш ва уларнинг жамиятда тўла иштирокини таъминлайди” деб белгилаб қўйилган. Бу норма ижтимоий давлатнинг конкрет тарзда БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси принципларини амалга оширишини англатади.

БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси ногиронликни тиббий ёки шахсий нуқсон эмас, балки жамиятдаги тўсиқлар натижасида юзага келувчи ижтимоий феномен сифатида баҳолайди. Демак, ногиронликни камайтирувчи асосий омил – жисмоний нуқсон эмас, балки муҳитни мослаштириш, ҳуқуқни таъминлаш ва ижтимоий хизматларни кучайтириш ҳисобланади. Бу ёндашувни чуқур англаган ҳолди ижтимоий давлат концепцияси ишлаб чиқилди шу билан бирга жамиятнинг асосий ғоясига айлантириш борасида саъй-ҳаракатлар олиб борилмоқда. Том маънода бу ғоянинг замирида фаол ижтимоий давлат, превентив, инклюзив ҳамда фуқароларнинг имкониятларини реал баробарлаштирувчи давлат қуриш масаласи ётипти десак муболаға бўлмайди.

Ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамиятда тўлақонли иштирокини таъминлашда таълим ва бандлик давлатнинг ижтимоий сиёсатининг ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи таркибий қисмларидандир. БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси мазкур соҳаларда давлатнинг фаол мажбуриятларини аниқ белгилаб, ногирон шахсларнинг камситилмасдан, тенг имкониятларда таълим олиши ва меҳнат бозорида қатнашиши учун ҳуқуқий шароитларни яратишни талаб қилади. Ўзбекистоннинг янги таҳрирдаги Конституциясида эса ижтимоий давлат тамойили, инсон қадрининг устуворлиги ва тенг имкониятлар сиёсатини амалга ошириш давлатнинг соҳавий фаолияти учун асосий мезон сифатида белгилангани таълим ва бандлик соҳаларидаги масалаларни янада долзарб аҳамият касб этишини кўрсатади. Инклюзив таълимнинг ижтимоий давлат концепциясидаги аҳамияти шундаки, давлат таълимни фақат билим бериш жараёни деб эмас, балки жамиятнинг

ижтимоий тузилмасини тенг имкониятлар асосида шакллантирувчи стратегик институт сифатида қабул қилади. Илмий таҳлиллар шуни кўрсатадики, инклюзив таълимга инвестиция қилиш узок муддатда ногирон шахсларнинг бандлик имкониятларини оширади, ижтимоий адаптация ва мустақиллик даражасини кўтариб, камбағаллик хавфини камайтиради. Тегишли инфратузилма, методик қўллов, коррекцион-педагогик ёрдам ва таълим муассасаларининг архитектур мослашуви ижтимоий давлатнинг фаол ижтимоий функцияларидан бири сифатида намоён бўлади.

Таълим ва бандлик ўртасидаги мустаҳкам боғлиқлик илмий жиҳатдан ҳам, ҳуқуқий жиҳатдан ҳам асосланган. Инклюзив таълим ногиронлиги бўлган шахсларнинг малакасини оширади, ижтимоий кўникмаларини ривожлантиради, бандликка тайёрлайди. Бандлик эса ўз навбатида уларнинг жамиятда мустақил субъекти сифатида фаол иштирокини таъминлайди, ижтимоий изоляцияни камайтиради, инсон қадрини юксалтириб, ижтимоий давлат ғоясининг амалий натижаларини намоён этади.

Ижтимоий тенглик тамойили замонавий демократик ҳукуматлар фаолиятининг устувор йўналишларидан бири бўлиб, у фуқароларнинг келиб чиқиши, жисмоний ёки руҳий имкониятларидан қатъи назар, тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга бўлишини кафолатлайди. Ўзбекистоннинг 2023 йилда қабул қилинган янги таҳрирдаги Конституциясида “ижтимоий давлат” ғоясининг мустаҳкамланиши ушбу принципнинг ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлади. Ижтимоий давлат концепциясига кўра, давлат аҳолининг барча қатламларини, хусусан ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ижтимоий ҳаётда фаол иштирокини таъминлаш, тенг ҳуқуқ ва имкониятларни кафолатлаш мажбуриятини ўз зиммасига олади.

БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясида ҳам ижтимоий тенглик масаласи асосий ўринда туриб, 5-моддада давлатлар барча шахслар қонун олдида тенглигини таъминлаши шартлиги белгилаб қўйилган. Конвенциядаги тенглик тушунчаси фақат формал ҳуқуқий тенглик эмас, балки реал имкониятлар тенглиги, бошқа сўз билан айтганда, ногиронлиги бўлган шахсларнинг тўлиқ ижтимоий интеграцияси учун зарур шароитларни барпо этишни назарда тутди. Мазкур ёндашув ижтимоий тенгликни фақат запрет ва чекловларни бартараф этиш эмас, балки актив қўллаб-қувватлаш сиёсати орқали мустаҳкамлашни талаб қилади.

Ўзбекистонда бу принцип Конституциянинг 57-моддасида ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилиниши, уларнинг жамият ҳаётида тўлиқ иштирок этиши учун зарур шароитлар яратилиши шартлиги орқали мустаҳкамланган. Шу билан бирга, Конституциянинг

инсон қадрини олий қадрият сифатида белгилаган 14-моддаси ижтимоий тенгликнинг бош ҳуқуқий таянчи бўлиб хизмат қилади. Бу нормалар ногиронлиги бўлган шахслар учун таълим, бандлик, тиббий хизмат, ижтимоий инфратузилма ва сиёсий-ижтимоий фаоллик соҳаларида тенг имкониятлар яратишни талаб қилади.

Хулоса

Ижтимоий давлат концепциясининг мамлакат конституцион асосларида мустаҳкамланиши ва ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини кафолатловчи миллий ҳамда халқаро механизмларнинг уйғунлашуви Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида янги бир босқични юзага келтирди. Янги таҳрирдаги Конституция инсон қадрини олий қадрият сифатида эътироф этар экан, фуқароларнинг ижтимоий тенглиги, камситишга йўл қўймаслик ва ижтимоий ҳимоя тизимининг барқарор амал қилишини давлатнинг тўғридан-тўғри мажбурияти сифатида белгилади. Ушбу тамойиллар ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларининг қонунчилик ва амалиётдаги кафолатларини такомиллаштириш учун мустаҳкам ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Конвенциядаги тенглик, инклюзивлик, универсал дизайн, адекват мослашув каби замонавий ҳуқуқий категорияларнинг миллий ҳуқуқ тизимида киритилиши ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқий мақомига нисбатан инсон ҳуқуқларига асосланган ёндашувнинг шаклланишини тезлаштирди. 2020 йилда қабул қилинган “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун эса ушбу конвенцион нормаларни миллий ҳуқуқий механизмларга имплементация қилишда ҳал қилувчи аҳамият касб этди. Қонуннинг қабул қилиниши натижасида таълим, бандлик, инфратузилма, тиббий-ижтимоий хизматлар, давлат бошқаруви ва электрон хизматлар соҳаларида ислохотлар янги мазмун касб этди.

Шу билан бирга, тадқиқот натижалари шундан далолат бердики, миллий қонунчилик нормалари амалиётда тўла ишлаши учун фақат ҳуқуқий базани такомиллаштиришнинг ўзи етарли

эмас. Ижтимоий давлат тамойилларини ҳаётга татбиқ этиш самараси, аввало, давлат органларининг институционал салоҳияти, фуқаролик жамияти институтларининг фаоллиги ва ижтимоий инфратузилманинг инклюзивлик даражасига боғлиқ. Масалан, инклюзив таълимда ҳали ҳам педагог кадрлар малакаси, таълим муассасаларини мослаштириш, махсус ресурс марказлари етарли эмаслиги каби муаммолар мавжуд. Бандлик соҳасида квоталаш тизими қонунан белгиланган бўлса-да, унинг амалий ижроси барча ҳудудларда бир хил даражада таъминланмаган. Инфратузилмани мослаштириш борасида ҳам шаҳар ва туманлар ўртасида сезиларли фарқлар сақланиб қолмоқда.

Тадқиқот шуни кўрсатадики, ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини таъминлашда энг асосий муаммолардан бири – жамиятдаги стереотиплар ва ҳуқуқий маданиятнинг етарли даражада эмаслигидир. Конвенциядаги ижтимоий модель асосига кўра, ногиронлик шахснинг хусусияти эмас, балки жамиятнинг архитектуравий, ахборот ва ижтимоий тўсиқлари билан боғлиқ жараёндир. Демак, ҳуқуқий нормаларни амалга ошириш учун фақат давлатнинг институционал салоҳияти эмас, балки аҳоли онгида инклюзив тафаккурни шакллантириш ҳам муҳим омил ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ижтимоий давлат ғояси ва ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини таъминлаш масаласи Ўзбекистонда кенг қамровли ҳуқуқий, институционал ва ижтимоий ислохотларни талаб қиладиган устувор йўналишдир. Мавжуд ҳуқуқий асослар халқаро стандартларга мос бўлса-да, уларнинг тўлиқ амалга оширилиши учун узлуксиз мониторинг, соҳавий сиёсатлар интеграцияси ва фуқаролик жамияти билан ҳамжиҳатликда иш юритиш зарур. Ижтимоий тенглик ва инклюзив жамиятни қуриш давлатнинг фақат ҳуқуқий мажбурияти эмас, балки мамлакатнинг барқарор ривожланиши, инсон капитали салоҳияти ва цивилизацион тараққиёт даражасини белгилаб берувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси // 20.12.2022.
2. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция // 61/106. БМТ - 2006
3. Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга Факультатив протокол // 61/106. БМТ - 2006
4. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция — Toshkent: Baktria press, 2013, 56 b.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 7 июндаги ЎРҚ-695-сонли Қонуни
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон

Интернет манбалари

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони. Ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори. Инклюзив таълимни ривожлантириш концепцияси ва амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида.
4. Degener, T. 2016. Disability in a Human Rights Context. Oxford University Press.
5. Quinn, G., & Degener, T. 2002. Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments. United Nations Publications.
6. Lawson, A., & Priestley, M. 2019. The Social Model of Disability and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Cambridge University Press.
7. Shakespeare, T. 2018. Disability: The Basics. Routledge Publishing.
8. Barnes, C., & Mercer, G. 2010. Exploring Disability. Polity Press.
9. World Health Organization. 2011. World Report on Disability. WHO–World Bank.
10. European Union Agency for Fundamental Rights. 2017. Inequalities and Discrimination of Persons with Disabilities in the EU.
11. Харитонов, С. А. 2015. Социальное государство и его правовые основы. Москва: Юрайт.
12. Саидов, А. Х. 2022. Инклюзив жамият ва инсон ҳуқуқлари: миллий тажриба ва халқаро стандартлар. – Тошкент
13. Ражабов, А. 2021. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқий мақоми ва ижтимоий давлат концепцияси. «Юриспруденция» журналы, №4.
14. International Labour Organization. 2019. Employment of Persons with Disabilities: Guidelines for Policymakers.
15. OECD. (2020). Disability, Education and Employment: Policy Insights.
16. Хакимов, М. 2023. Ўзбекистонда ижтимоий давлат тамойилларининг конституциявий асослари. ТДЮУ Илмий ахборотномаси, №2.

RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES: A NATIONAL LEGAL ANALYSIS

Sardor Djalilov,

*PhD student of the Institute of State and Law of the
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
e-mail: bozorovsardor9807@gmail.com*

ANNOTATION

This article describes the documents adopted to promote, ensure, and protect the rights of persons with disabilities, their content and significance, as well as which aspects of the rights of this category of persons they regulate or what privileges they provide. In addition, the foundations for protecting the rights of persons with disabilities, as set forth in our national legislation and the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, are presented.

Key words: social assistance, commission, state program, "Sahavat" and "Muruvat" houses, needy category, register, "Opportunities Center", "pro bono".

Джалилов Сардор Шавкатович,

*докторант Института государства и права
Академии наук Республики Узбекистан
e-mail: bozorovsardor9807@gmail.com*

ПРАВА ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

АННОТАЦИЯ

В данной статье описаны документы, принятые в целях продвижения, обеспечения и защиты прав инвалидов, их содержание и значение, а также какие аспекты прав этой категории лиц регулируются или какие льготы предоставляются. Кроме того, представлены принципы защиты прав лиц с ограниченными возможностями, закрепленные в нашем национальном законодательстве и новой редакции Конституции Республики Узбекистан.

Ключевые слова: социальная помощь, комиссия, государственная программа, дома «Сахават» и «Муруват», категория нуждающихся, реестр, «Центр возможностей», «pro bono».

Джалилов Сардор Шавкатович

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Давлат ва ҳуқуқ институти докторанти
e-mail: bozorovsardor9807@gmail.com*

НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ШАХСЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ: МИЛЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини рағбатлантириш, таъминлаш ҳамда қийинчиликларни қўлдош қилиш бўлими қабул қилинган ҳужжатлар ва уларнинг мазмун-моҳияти ҳамда аҳамияти, шунингдек, ушбу тоифадаги шахсларнинг ҳуқуқларининг қайси жиҳатларини тартибга солиб турилиши ёки қандай имтиёзлар бериши қабилар ёритиб берилган. Бундан ташқари, миллий қонунчилигимиз ва бош қомусимиз Ўзбекистон Республикаси Янги таҳрирдаги Конституциясида кўрсатилган ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини қийинчиликларни қўлдош қилишнинг асослари келтирилган.

Калит сўзлар: ижтимоий мадад, комиссия, давлат дастури, “Саховат” ва “Муруват” уйлари, эҳтиёжманд тоифа, реестр, “Имкониятлар маркази”, “pro bono”.

During the years of independence, large-scale efforts have been undertaken in the Republic to establish an effective system of state support for socially vulnerable groups of the population. A number of state programs have been adopted with the aim of improving the living standards and quality of life of the elderly and persons with disabilities, enhancing the pension system and social assistance mechanisms, organizing systematic healthcare and expanding access to modern methods of treatment.

National legal norms occupy one of the most important places in the protection of the rights of persons with disabilities. A number of regulatory legal acts aimed at ensuring, protecting, and promoting the rights of this category of persons have been duly adopted in Uzbekistan. Among them is the Law of the Republic of Uzbekistan “On Social Protection of Persons with Disabilities in the Republic of Uzbekistan” (No. 422-XII of November 18, 1991, subsequently adopted in a new edition), which enshrines provisions related to the social protection of the rights of persons with disabilities.

Article 1 of this Law provided, for the first time in national legislation, a legal definition of the term “disability.” In addition, the article established that the recognition of a person as disabled shall be carried out in accordance with the procedure prescribed by the Medical-Labor Expert Commission (MLEC) [1].

Subsequently, a number of resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan (under the President of the Republic of Uzbekistan) were adopted. These resolutions determined, inter alia, the list of data required for establishing disability, the procedure for assigning and paying allowances to persons disabled since childhood, the rules for assigning and paying pensions to elderly persons and citizens incapable of work who do not have the required work record, the State Program on “Maternal and Child Screening” aimed at early detection of congenital and other pathologies in newborns and pregnant women, the Program of measures to strengthen social protection of persons with disabilities in Uzbekistan, as well as the Regulation on the individual rehabilitation program for a disabled person. These documents also established supervision over training personnel among persons with disabilities and creating workplaces for them, while providing a number of additional benefits. The key resolutions include:

- Resolution No. 328 of the Cabinet of Ministers of July 17, 1992 “On Issues of Social Protection of Persons with Disabilities in the Republic of Uzbekistan” (invalid as of 01.09.2024) [2].

- Resolution No. 319 of the Cabinet of Ministers of June 24, 1994 “On the Procedure for Assigning and Paying Allowances to Persons Disabled Since Childhood, the Elderly, and Citizens Incapable of Work” (invalid as of 07.04.2011) [3].

- Resolution No. 433 of the Cabinet of Ministers of November 11, 1995 “On the State Program of the Republic of Uzbekistan for the Rehabilitation of Persons with Disabilities for 1996–2000” (invalid as of 22.02.2021).

- Resolution No. 140 of the Cabinet of Ministers of April 1, 1998 “On the Establishment of the State System of ‘Maternal and Child Screening’ for Early Detection of Congenital and Other Pathologies in Newborns and Pregnant Women in order to Prevent the Birth of Children with Disabilities” (invalid as of 22.07.2022) [4].

- Resolution No. 520 of the Cabinet of Ministers of December 7, 1999 “On the Program of Measures to Strengthen Social Protection of Lonely Elderly Persons, Pensioners, and Persons with Disabilities for 2000–2005” (invalid as of 22.02.2021) [5].

- Resolution No. 106 of the Cabinet of Ministers of March 29, 2002 “On Strengthening Social Assistance for Lonely Elderly Persons, Pensioners, and

Persons with Disabilities in Need of Care” (invalid as of 18.12.2023) [6].

- Resolution No. 89 of the Cabinet of Ministers of May 17, 2006 “On the Establishment of the National Center for Rehabilitation and Prosthetics of Persons with Disabilities” [7].

- Resolution No. 75 of the Cabinet of Ministers of March 18, 2009 “On the Approval of the Regulation on the Individual Rehabilitation Program for a Disabled Person” (invalid as of 23.12.2010) [8].

On September 7, 2006, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 459 “On the Program of Measures to Further Strengthen the Targeted Social Protection and Social Services for Lonely Elderly Persons, Pensioners, and Persons with Disabilities for 2007–2010” (invalid as of 28.09.2020). Based on this Resolution, measures were envisaged to expand access of lonely elderly persons, pensioners, and persons with disabilities to treatment and preventive care, improve the quality of assistance provided as well as their housing and living conditions, strengthen the material and technical base of the “Sakhovat” and “Muruvvat” homes and sanatoriums, and introduce new forms, methods, and technologies of social services.

On July 11, 2008, the Law of the Republic of Uzbekistan “On Amendments and Additions to the Law of the Republic of Uzbekistan ‘On Social Protection of Persons with Disabilities in the Republic of Uzbekistan’” (Law No. 162) was adopted, introducing a new version of the Law “On Social Protection of Persons with Disabilities in the Republic of Uzbekistan” [9].

On May 30, 2011, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 1542 “On Additional Measures to Further Strengthen the Social Protection of Lonely Elderly Persons, Pensioners, and Persons with Disabilities for 2011–2015” (invalid as of 28.09.2020) [10]. This Resolution provided for additional measures such as improving the regulatory and legal framework of social services for lonely elderly persons, pensioners, and persons with disabilities, enhancing the system of social services, expanding and improving the quality of social service types, and strengthening the material and technical base of medical and social institutions.

On December 26, 2016, the Law of the Republic of Uzbekistan “On Social Services for the Elderly, Persons with Disabilities, and Other Socially Vulnerable Categories of the Population” (Law No. 415) [11] was adopted. This Law defined the types and principles of services, the main directions of state policy, the categories of vulnerable persons, the authorities and organizations involved and their powers, forms and types of services, as well as provisions on monitoring, evaluation, state and public oversight, and other related issues.

On December 28, 2016, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 2705 “On Additional Measures to Further Improve the State Support System for the Elderly and Persons with Disabilities” [12]. This Resolution envisaged strengthening targeted social protection for persons with disabilities, expanding material assistance aimed at improving their housing and living conditions, providing for their treatment, organizing systematic rehabilitation, expanding preventive measures, and strengthening the material and technical base of medical and social institutions.

On August 1, 2017, the President of the Republic of Uzbekistan issued Decree No. 5006 “On Measures to Further Improve the State Support System for Persons with Disabilities” [13]. The purpose of this Decree was to strengthen state support for persons with disabilities, further improve the system of medical and social assistance, enhance their quality of life, and provide comprehensive assistance in obtaining education and employment.

On December 1, 2017, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Decree No. 5270 “On measures to radically improve the system of state support for persons with disabilities” [14]. Within the framework of this Decree, proposals were approved concerning the drafting of the Law of the Republic of Uzbekistan “On the Rights of Persons with Disabilities” and the adoption of practical measures in preparation for the ratification of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

Pursuant to the Decree, the purchase of urban passenger transport vehicles that are not adapted for persons with disabilities was prohibited. In addition, relevant agencies were recommended to organize training for persons with disabilities in operating passenger cars and to establish the production of vehicles adapted with special control devices (such as manual clutch, fuel supply controls, etc.) for their use.

From the 2018/2019 academic year, a new procedure for admission to higher education institutions came into force. According to this procedure, in addition to the general quota of student admissions, an additional two percent of state grant quotas were allocated for persons with disabilities. The distribution of these quotas among higher education institutions was formed by the relevant ministries and agencies under which such institutions operate, and within two weeks after the adoption of the Presidential Decree on admission to higher education institutions, these quotas were submitted to the State Commission on Coordination of the Admission Process to State Higher Education Institutions.

Starting from June 1, 2018, a Unified Electronic Register of Persons with Disabilities was introduced,

which contains comprehensive information about such persons, including the amounts and types of allocated cash payments, rehabilitation technical aids, prosthetic and orthopedic products, medicines, as well as the social services and benefits provided. The new format of the register also allows for obtaining up-to-date information on the state of affairs in this field, facilitating data exchange among government agencies, and preventing the misuse and misappropriation of budget funds.

In 2018, a Fund for the Support of Persons with Disabilities was established under the Ministry of Health.

On March 28, 2018, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 247 “On approval of the state program for promoting the employment of persons with disabilities for 2018–2019” [15]. In accordance with this Resolution, a program of measures to promote the employment of persons with disabilities for 2018–2019 and a regional working group were approved, and their main tasks were defined.

In order to improve the situation of persons with disabilities in Uzbekistan at the legislative level, the Law “On the Rights of Persons with Disabilities” [16] and the Law of the Republic of Uzbekistan “On Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities” [17] were adopted, thereby ratifying the Convention. On this basis, responses to the requests of persons with disabilities were reflected in the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022, “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026” and other normative legal acts.

The adoption of the Law on the Rights of Persons with Disabilities opened up a new social approach to the rights of this category of persons in Uzbekistan. In addition to incorporating provisions consistent with the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the Law also introduced norms that further deepen their rights. The Law provides definitions for such concepts as “communication,” “discrimination on the grounds of disability,” “child with disabilities,” “person with disabilities,” “social protection of persons with disabilities,” “public associations of persons with disabilities,” “reasonable accommodation,” “prosthetic and orthopedic devices,” “sign language interpretation,” “assistive listening devices,” “medical and social examination,” “assistive technologies for the visually impaired,” and “limitation of a person’s life activity.”

The Law also sets forth the fundamental principles of ensuring the rights of persons with disabilities, namely: respect for their dignity, independence, and freedom of choice; prohibition of discrimination based on disability; equality of opportunities in the exercise of human rights and freedoms; respect for the evolving capacities and the right to preserve individuality of children with disabilities; accessibility of facilities and services; and

involvement of persons with disabilities in the life of society and the state. In addition, the Law defines the main directions of state policy in ensuring the rights of persons with disabilities, the powers of the government, executive authorities, and local state bodies in this field, as well as the roles of interdepartmental councils, self-governing bodies of citizens, non-governmental non-profit organizations, and public associations.

Furthermore, the Law enumerates specific rights of persons with disabilities, including:

- The right to equality and non-discrimination;
- The right to privacy;
- The right to family and family environment;
- The right to citizenship and freedom of movement;
- The right to housing;
- The right to access information;
- The right to participate in cultural life, recreation, and sports;
- The right to petition;
- The right to access to justice;
- The right to participation in socio-political life;
- The right to education;
- The right to work, among others.

In addition, the Law establishes provisions on recognizing a citizen as a person with disabilities, rehabilitation and habilitation of persons with disabilities, medical and social examination, healthcare and social assistance, vocational training, retraining and skills development, employment and labor activity, as well as liability for violation of the legislation in this area.

In 2021, the Medical and Social Examination Inspectorate of the Republic of Uzbekistan and an Interdepartmental Council on the Affairs of Persons with Disabilities were established.

On June 7, 2021, by the adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan No. 695 “On the Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (New York, December 13, 2006)” [18], the Convention was ratified.

On November 27, 2021, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 22 “On measures to further improve the activities of the medical and social examination service and the system of establishing disability in children” [19], which introduced the new “Medical and Social Examination” electronic information system for the registration and examination of persons with disabilities in medical and social expert commissions.

On December 21, 2021, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 57 “On additional measures for comprehensive support of persons with disabilities, promoting their employment, and further enhancing their social activity” [20]. This Resolution, in line with the United Nations Sustainable

Development Goals, provided for the formation of an effective system of support for persons with disabilities, broad involvement in labor activity, improvement of their quality of life, and creation of new jobs for them. Beginning January 1, 2022, subsidies from the State Employment Promotion Fund are granted to employers who hire persons with disabilities, income tax benefits for persons with disabilities since childhood and for persons with disabilities of Groups I and II are increased, and employers are fully reimbursed from the State Budget for the amount of social tax paid for employees with disabilities. Additional responsibilities were also assigned to the Interdepartmental Council to promote the employment of persons with disabilities.

From 2022 onwards, a system was introduced to allocate annual subsidies for up to 500 young people with disabilities to receive vocational training and engage in entrepreneurial activities.

Measures were also introduced to bring the education of blind and visually impaired persons to a qualitatively new level, as well as to expand the database of books, journals, and other printed materials (texts, musical notations, illustrative materials, books in Braille, and audiobooks) available to persons with disabilities.

On August 31, 2022, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 486 “On measures to create favorable conditions for the employment of persons with disabilities” [21], which approved the Model List (Classifier) of recommended professions and service positions for persons with disabilities, recommendations on adapting workplaces and professions to the needs of persons with disabilities, a list of professions and positions in which persons with disabilities may engage, as well as recommendations regarding labor conditions.

On October 12, 2022, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 390 “On additional measures to support organizations of societies of persons with disabilities and to promote the employment of persons with disabilities” [22]. According to this resolution, on a pilot basis in designated regions, “Opportunity Centers” were to be established to facilitate the employment of persons with disabilities, provide them with vocational training, and support their interests in culture, arts, and sports.

On February 27, 2023, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 74 “On additional measures to improve the system of support for persons with disabilities” [23]. This resolution provided for supplying persons with disabilities in need with modern prosthetic and orthopedic devices, modernization of equipment in rehabilitation institutions, granting privileges for priority access to public services provided by state agencies and organizations, strengthening their legal guarantees, and improving the

system of legal assistance. Additionally, in order to promote voluntary free legal assistance (pro bono) for persons with disabilities, it was decided to create a special section for their applications within the “Legal Aid” information system, open for use by bar associations and lawyers.

As noted by the President of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev: “Our country is entering an entirely new era of development. By adopting our renewed Constitution, we have created the legal foundation for the Third Renaissance. Today, every compatriot who wishes to contribute worthily to the realization of this great goal that our people aspire to must act relying primarily on this foundation. In particular, in fulfilling the dreams and aspirations of our younger generation and in preparing a solid ground for their future, our Basic Law opens up unprecedented opportunities for them” [24].

In Uzbekistan, ensuring that persons with disabilities enjoy equal opportunities alongside all other individuals and are entitled to civil, personal, economic, social, political, and other rights and freedoms as enshrined in our Constitution – consistent with universally recognized international norms and principles, as well as international treaties ratified by our country – remains one of the priority directions of state policy in the field of protecting the rights of persons with disabilities.

The introduction of specific articles for the first time in the newly revised Constitution guaranteeing the rights of persons with disabilities, as well as the inclusion of provisions dedicated to their rights, demonstrates that this Constitution reflects a social approach towards persons with disabilities. This is evident in the obligations undertaken by the state to create the necessary conditions for ensuring and realizing all their rights [25]. In particular, Articles 50, 57, 70, and 115 of the Constitution directly address the rights of persons with disabilities, which constitutes clear evidence that the rights of this category of citizens are protected under the fundamental law of the state.

On December 27, 2023, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 410 “On measures to improve the system of social services and assistance to elderly persons in need of care and persons with disabilities” [26]. This resolution envisaged optimizing and digitizing the procedures for identifying elderly persons living alone and persons with disabilities in need of care. At the same time, numerous tasks were assigned to the “Inson” (Human) Social Service Centers, and it was decided to rename the “Sakhovat” Boarding Homes for the Elderly and Persons with Disabilities and the Republican Boarding House for Veterans of War and Labor as Social Support Centers.

On July 16, 2024, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 257 “On

additional measures to improve the system of disability determination” [27]. This resolution introduced a new procedure for disability determination, aimed at implementing effective mechanisms for establishing disability, improving the system of medical and social expertise services, and creating the necessary conditions for the participation of persons with disabilities in social life. A plan of measures in this field was also approved.

On July 18, 2024, the President of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 266 “On additional measures to create a favorable and barrier-free environment for persons with disabilities” [28]. In order to create a safe and accessible environment for the free movement of persons with disabilities and to introduce new approaches in this area, the resolution provided for the adaptation of construction, repair, equipment, streets, and transport facilities for the needs of persons with disabilities, the launch of an interactive map information system, the expansion of the fleet of specially equipped buses, and other measures. Furthermore, the resolution approved the list of types of activities requiring the creation of a barrier-free environment as a condition for obtaining licenses, a model list of streets to be adapted based on urban planning norms and requirements for the safe and barrier-free movement of persons with disabilities, and a program of measures to create a barrier-free environment.

At the same time, the need arose to further improve legislation on the rights of persons with disabilities in order to create additional conditions enabling them to enjoy human rights and freedoms on an equal basis with other citizens. Specifically, it became necessary to amend the Law of the Republic of Uzbekistan “On the Rights of Persons with Disabilities” to provide for the creation of additional conditions ensuring the rights of persons with disabilities to access justice, to vote and be elected, to participate in referenda, and to receive education. In line with the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the national Law “On the Rights of Persons with Disabilities” also needed to be supplemented with norms establishing accessible forms of communication with persons with disabilities and requiring the adaptation of social infrastructure facilities to guarantee their unhindered access. Taking into account that such measures would serve to ensure the protection of the rights of persons with disabilities through the implementation of universally recognized international norms and standards in the field of human rights and freedoms into national legislation, on September 5, 2024, the Law of the Republic of Uzbekistan “On introducing amendments and additions to the Law of the Republic of Uzbekistan ‘On the Rights of Persons with Disabilities’” No. 955 [29] was adopted. This law introduced new amendments and additions, the most notable of which were the inclusion of Article 30¹

“Right to Access to Justice” and Article 30² “Participation in Socio-Political Life.”

In conclusion, it can be stated that all the above-mentioned legal documents are noteworthy in that they embody norms aimed at ensuring, protecting, and promoting the rights of persons with disabilities. It would not be an exaggeration to say that they are sufficient for the protection of the rights of persons with disabilities at the level of international law, although some exceptions

may exist. Such exceptions are directly related to the continuous development of society, meaning that new social relations may require new normative-legal foundations. Based on this, we can confidently state that in Uzbekistan today the rights of persons with disabilities have become a recognized direction of state policy, which in turn creates the foundation for this category of persons to fully exercise their rights in our country without any obstacles or restrictions.

References/Иқтибослар/Сноски:

1. 1991 йил 18 ноябрдаги Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 422-ХП-сонли Қонуни // <https://www.lex.uz/docs/140824>.
2. 1992 йил 17 июлда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш масалалари” ҳақидаги 328-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/478843>.
3. 1994 йил 24 июнда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Болаликдан ногиронларга, қарияларга ва меҳнатга лаёқатсиз фуқароларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги 319-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/838148>.
4. 1998 йил 1 апрелда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Болаликдан ногиронлиги бўлган болалар туғилишининг олдини олиш учун янги туғилган чақалоқлар ҳамда ҳомиладор аёлларда туғма ва бошқа патологияни барвақт аниқлаш бўйича «она ва бола скрининги» давлат тизимини ташкил этиш тўғрисида” 140-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/804095>.
5. 1999 йил 7 декабрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2000-2005 йилларда ёлғиз кексаларни, пенсионерлар ва ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги 520-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/1592217>.
6. 2002 йил 29 мартда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзгалар парваришига муҳтож ёлғиз кексалар, пенсионерлар ва ногиронлиги бўлган шахсларга ижтимоий ёрдам кўрсатишни кучайтириш тўғрисида”ги 106-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/260671>.
7. 2006 йил 17 майда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ногиронлиги бўлган шахсларни реабилитация қилиш ва протезлаш миллий марказини ташкил этиш тўғрисида”ги 89-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/1004756>.
8. 2009 йил 18 мартда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ногиронни реабилитация қилишнинг яқка тартибдаги дастури тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 75-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/1459562>.
9. Янги тахрирдаги “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун // <https://www.lex.uz/docs/1372495>.
10. 2011 йил 30 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011-2015 йилларда ёлғиз кексалар, пенсионер ва ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилишни янада кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-1542-сонли Қарори // <https://www.lex.uz/docs/1812015>.
11. 2016 йил 26 декабрда Ўзбекистон Республикасининг “Кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар тўғрисида” ЎРҚ-415-сон Қонуни // <https://www.lex.uz/docs/3083192>.
12. 2016 йил 28 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кексалар ва ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-2705-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/3090331>.
13. 2017 йил 1 августда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ф-5006-сонли Фармойиши // <https://www.lex.uz/docs/3290912>.
14. 2017 йил 1 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5270-сонли Фармони // <https://www.lex.uz/docs/3436192>.
15. 2018 йил 28 мартда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг бандлигига қўмаклашиш бўйича 2018-2019 йилларга мўлжалланган давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 247-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/4654531>.
16. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги Қонун // <https://www.lex.uz/docs/5049511>.
17. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyani (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr) ratifikatsiya qilish haqida”gi qonuni (07.06.2021-yil qabul qilingan, 08.06.2021-yildan kuchga kirgan).
18. 2021 йил 7 июнда Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияни (Нью-Йорк, 2006 йил 13 декабрь) ратификация қилиш ҳақида” ЎРҚ-695-сонли Қонуни // <https://www.lex.uz/docs/5447413>.

19. 2021 йил 27 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тиббий-ижтимоий экспертиза хизмати фаолияти ҳамда болаларга ногиронликни белгилаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-22-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/5745300>.

20. 2021 йил 21 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахсларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг бандлигига қўмаклашиш ҳамда ижтимоий фаоллигини янада оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-57-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/5789981>.

21. 2022 йил 31 августда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг меҳнат фаолиятини амалга ошириши учун қулай шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 486-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/6179643>.

22. 2022 йил 12 октябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахслар жамиятларига тегишли ташкилотларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳамда ногиронлиги бўлган шахсларнинг бандлигига қўмаклашишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-390-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/6233345>.

23. 2023 йил 27 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-74-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/6391378>.

24. “Янгиланган конституцияни ҳаётга жорий этиш бўйича чора-тадбирлар муокама қилинди” Янги Ўзбекистон газетаси, № 89 (878), 2023 йил 9 май, сешанба. <https://yuz.uz/file/newspaper/c77ddd5eed06ea262a31f605029931>.

25. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 01.05.2023 й. 50, 57, 70, 115-моддалари. // <https://lex.uz/docs/6445145>.

26. 2023 йил 27 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзгалар парваришига муҳтож кексалар ва ногиронлиги бўлган шахсларга ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-410-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/6725077>.

27. 2024 йил 16 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронликни белгилаш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-257-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/7021644>.

28. 2024 йил 18 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ногиронлиги бўлган шахсларга қулай ва тўсиқларсиз муҳит яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-266-сонли қарори // <https://www.lex.uz/docs/7027440>.

29. 2024 йил 5 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг “«Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш ҳақида” ЎРҚ-955-сонли Қонуни // <https://www.lex.uz/docs/7093722>.

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHDA AMERIKA QO'SHMA SHTATLARI TAJRIBASI

Rahmatova Yulduz Rustamovna

O'zbekiston Fanlar akademiyasi

Davlat va huquq instituti

tayanch doktoranti

Email: yulduzrahmatovarustamovna@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada AQShda nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilish borasidagi tajribasi yoritilgan. Unda davlat idoralari va turli nodavlat tashkilotlarning faoliyati, nogironlar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar hamda ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu tajriba boshqa davlatlar uchun ham foydali bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Nogironlar huquqlari, AQSh tajribasi, ijtimoiy himoya, nodavlat tashkilotlar, imkoniyatlar.

ОПЫТ США В ЗАЩИТЕ ПРАВ ИНВАЛИДОВ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается опыт США в защите прав инвалидов. Освещается деятельность государственных органов и неправительственных организаций, создаваемые возможности для людей с ограниченными возможностями и их участие в общественной жизни. Также отмечается, что данный опыт может быть полезен для других стран.

Ключевые слова: Права инвалидов, опыт США, социальная защита, НПО, возможности.

THE EXPERIENCE OF THE UNITED STATES IN PROTECTING THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

ANNOTATION

This article discusses the experience of the United States in protecting the rights of people with disabilities. It highlights the role of government institutions and non-governmental organizations, opportunities created for persons with disabilities, and their active participation in social life. The study also emphasizes that this experience can be useful for other countries as well.

Keywords: Disability rights, U.S. experience, social protection, NGOs, opportunities.

Nogironlar huquqlari inson huquqlarining muhim jihatlaridan biridir. Qo'llanilayotgan qonunlar, ommaviy siyosat va fuqarolik jamiyati tashabbuslari orqali nogironligi bo'lgan shaxslar teng huquqlarga ega bo'lishga harakat qilinadi. Amerika Qo'shma Shtatlari (keyingi o'rinlarda AQSH) nutq nuqtai nazaridan bu sohada dunyoda yetakchi davlatlardan biridir. Ushbu maqolada AQSHdagi asosiy qonunchilik, huquqiy institutlar, tashkilotlar va amaliy muammolar tahlil qilinadi.

Nogironlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan dastlabki qonuniy tashabbuslar AQSHda XIX–XX asrlarda shakllana boshlagan bo'lsa-da, ularning amaliy mazmuni ko'pincha sog'liqni saqlash, ijtimoiy yordam va nafaqaga oid chora-tadbirlar bilan chegaralangan edi. O'sha davrda nogironlik ko'proq "ijtimoiy yordamga muhtojlik" sifatida ko'rilgan, teng huquqli fuqarolik masalasi esa deyarli kun tartibiga qo'yilmagan.

Ammo XX asrning ikkinchi yarmi, xususan 1960–1970-yillar, AQSHda fuqarolik huquqlari harakati avj olgan davr bilan chambarchas bog'liq bo'ldi. Irqiy tenglik, ayollar huquqi, jamiyatdagi kamsitishlarga qarshi kurashish bilan bir qatorda nogiron shaxslarning

ham huquqlari tobora ko'proq muhokama qilina boshladi. Natijada, bu davr nogironlar huquqlarini huquqiy jihatdan mustahkamlash uchun burilish nuqtasi bo'ldi.

1968-yilda qabul qilingan **Architectural Barriers Act – Arxitektura to'siqlari to'g'risidagi qonun** (ABA) nogironlar uchun ijtimoiy muhitni moslashtirish borasidagi ilk keng qamrovli qonun bo'ldi [1]. Unga ko'ra, federal hukumat tomonidan moliyalashtiriladigan barcha yangi yoki rekonstruksiya qilinayotgan inshootlarda nogiron shaxslarning erkin harakatlanishiga imkon beruvchi sharoitlar yaratilishi majburiy etib belgilandi.

Bu qonun orqali quyidagi talablar kuchga kirdi:

- Binolarda kengroq eshiklar va moslashtirilgan zinapoyalar qurilishi;

- Nogironlar uchun moslab qurilgan hojatxonalar bo'lishi;

- Lift va eshik tugmalarining balandligi nogiron foydalanuvchilarga mos bo'lishi;

- Federal idoralarda xizmat ko'rsatishda jismoniy to'siqlarning bartaraf etilishi [2].

ABAning ahamiyati shundaki, u nogironlar masalasini faqat ijtimoiy yordam emas, balki shaxsning

erkin harakatlanishi va jamiyat hayotida to'liq qatnashish huquqi sifatida ko'rsatib berdi. Bu o'z-o'zidan keyinchalik qabul qilingan ADA (1990) qonunining poydevorini tashkil etgan.

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari tarixida yana bir muhim bosqich bu – "Rehabilitation Act of 1973" (Nogironlarni reabilitatsiya qilish to'g'risidagi 1973-yilgi qonun) Ayniqsa, uning 504 bo'limi inqilobiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bu bo'limda ilk bor "nogiron shaxslarni davlat dasturlarida yoki federal mablag'oluvchi tashkilotlarda kamsitish taqiqlanadi" degan norma aniq huquqiy kuchga ega bo'ldi [3].

Ya'ni, agar biror ta'lim muassasi, sog'liqni saqlash tashkiloti yoki boshqa bir davlat loyihasi federal mablag'dan foydalansa, u holda nogiron shaxslarga qarshi har qanday diskriminatsiya noqonuniy hisoblanadi.

Bu tamoyil o'z davri uchun yangilik edi, chunki ilgari nogiron shaxslar ko'proq "himoya qilinishi kerak bo'lgan guruh" sifatida ko'rilgan bo'lsa, endi ular teng huquqli fuqarolar sifatida tan olinib boshladi.

Umuman olganda, ABA va Rehabilitation Act nogironlar masalasini ijtimoiy muhofazadan huquqiy kafolat darajasiga olib chiqdi. Bu qonunlar inson huquqlari nazariyasi rivojida "nogironlik masalasining universallashtirish" jarayonini boshlab berdi.

Masalan, Section 504 bo'limni ba'zi huquqshunoslar "nogironlar uchun fuqarolik huquqlari harakatining konstitutsiyasi" deb atashadi. Chunki u ilk bor nogiron shaxslarning huquqlarini irqiy yoki jinsiy tenglik singari fundamental inson huquqlarining bir qismi sifatida ko'rsatdi [4].

Shuningdek, ABA ham jamiyatshunoslar tomonidan "to'siqlarsiz jamiyat" konsepsiyasining huquqiy asoschisi sifatida talqin qilinadi. Bu qonun faqatgina binolarga moslashuv talablari qo'ymagan, balki nogiron shaxslarning ijtimoiy hayotga integratsiya qilinishi uchun arxitektura va dizaynni ijtimoiy masala sifatida ko'rsatgan.

Shundan keyin, nogiron shaxslar huquqlarini ta'minlashda ta'lim, mehnat va ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida teng imkoniyat yaratish masalasi AQSHda huquqiy tizimning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, "Individuals with Disabilities Education Act" (Nogiron bolalar ta'limi to'g'risidagi qonun) IDEA va "Americans with Disabilities Act" (Nogiron amerikaliklar to'g'risidagi qonun) ADA kabi qonunlar tarixiy burilish nuqtasi bo'lib xizmat qildi [5].

Avvaliga "Education for All Handicapped Children Act" nomi bilan 1975-yilda qabul qilingan ushbu qonun keyinchalik 1990-yilda qayta nomlanib, "Nogiron bolalar ta'limi to'g'risidagi qonun" (IDEA) deb ataldi. Ushbu qonunning asosiy maqsadi — nogiron bolalarga bepul, sifatli va moslashtirilgan ta'lim olish

huquqini ta'minlashdir. Ushbu qonunni amaliyotga tatbiq qilish orqali quyidagilarga erishildi:

- har bir nogiron bola uchun "Individual ta'lim dasturi" (IEP) ishlab chiqiladi;

- maktablar va ta'lim muassasalari maxsus moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratishga majbur bo'ladi;

- nogiron bolalarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga yo'l ochiladi.

Shu tariqa, IDEA nafaqat ta'lim tizimida, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy yondashuvida ham inklyuzivlik tamoyillarini shakllantirdi [6].

1990-yilda qabul qilingan "Americans with Disabilities Act" (ADA) esa, AQSHda nogironlar huquqlarini keng qamrovli himoya qilishning eng muhim huquqiy hujjati sifatida e'tirof etiladi. Bu qonun nogiron shaxslarni:

- ishga joylashishda;
- ommaviy joylarda va transport vositalaridan foydalanishda;

- davlat xizmatlari va turli xildagi infratuzilmalardan foydalanganda;

- axborot texnologiyalari va kommunikatsiya tizimlariga kirishda

kamsitilishdan himoya qiladi [7].

ADA ko'pincha "nogironlar uchun huquqlar deklaratsiyasi" sifatida tilga olinadi. Chunki u nafaqat teng imkoniyatlarni kafolatlaydi, balki jamiyat infratuzilmasini nogiron shaxslarning ehtiyojlariga moslashtirishga majbur qiladi. Masalan, jamoat transportida panduslar, liftlar, Brail yozuvidagi belgilar, eshitish apparatlari uchun moslashtirilgan qurilmalar keng qo'llanila boshlandi.

2008-yilda ADA'ning tahrirlangan yangi talqini – "ADA Amendments Act" (ADA'ga tuzatishlar to'g'risidagi qonun) ADAAA qabul qilindi [8]. Bu o'zgarishlar qonunning amaliy qo'llanish doirasini yanada kengaytirdi. Avvalgi yillarda sudlar "nogironlik" tushunchasini tor talqin qilgan bo'lsa, yangi tahrirda bu tushuncha ancha keng va inklyuziv bo'ldi. Ushbu qonun quyidagi jihatlari bilan muhim ahamiyatga ega:

- "substantial limitation" (jiddiy cheklov) talqinini yumshatdi;

- vaqtinchalik yoki davriy sog'liq muammolari ham nogironlik mezoniga kirishi mumkinligi e'tirof etildi;

- ish beruvchilar nogironlik darajasini tor doirada talqin qilib, xodimlarni kamsitish imkoniyatidan mahrum qilindi [9].

Natijada ADAAA nafaqat nogironlarning huquqiy maqomini kengaytirdi, balki ularning jamiyat hayotida faol qatnashishi uchun mustahkam huquqiy asos yaratdi. Bu esa AQSH tajribasini nogironlar huquqlarini

himoya qilish bo'yicha xalqaro miqyosda ilg'or namunalardan biriga aylantirdi.

Nogiron shaxslarning huquqlarini ta'minlash faqatgina qonunlarni qabul qilish bilan cheklanib qolmagan. Ularni samarali amalga oshirish uchun maxsus ijro etuvchi organlar, shuningdek, faoliyat yurituvchi fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat tashkilotlari muhim ro'l o'ynagan. AQSH tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat va jamoatchilik hamkorligi nogironlar huquqlarini har tomonlama kafolatlashning eng samarali yo'lidir.

AQSHda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini kafolatlash va amalda ta'minlash jarayonida davlat organlarining roli nihoyatda muhimdir. Xususan, "U.S. Department of Justice" (Adliya departamenti) tarkibidagi Fuqarolik huquqlari bo'limi, Nogironlar huquqlari bo'linmasi nogironlar huquqlarini himoya qiluvchi asosiy federal organlardan biri hisoblanadi. Mazkur bo'lim yuqorida ko'rsatilgan tegishli qonunlarning ijrosini bevosita nazorat qiladi. Adliya departamentining asosiy faoliyati sudlarga da'vo arizalari kiritish, qonunbuzarliklarga huquqiy baho berish, davlat idoralari hamda xususiy sektor uchun amaliy qo'llanmalar va yo'l-yo'riqlar ishlab chiqish, tekshiruvlar va monitoring o'tkazish, shuningdek, nogiron shaxslarning shikoyatlarini ko'rib chiqib ularning buzilgan huquqlarini tiklash choralari belgilashdan iboratdir [10].

Shuningdek, "Equal Employment Opportunity Commission" (EEOC) ham nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu federal komissiya asosan ish va bandlik sohasida kamsitish holatlarini ko'rib chiqishga ixtisoslashgan bo'lib, ish beruvchilarning majburiyatlarini belgilaydi. EEOC nogiron shaxslarning bandlik huquqi buzilganda arizalarni qabul qiladi, ish beruvchilarga nisbatan ogohlantirish, jarima va boshqa majburlovchi choralarni qo'llaydi, zarurat tug'ilganda esa sud jarayonlarida nogiron shaxslar manfaatini ifodalaydi [11].

Mazkur federal organlarning hamkorlikdagi faoliyati nogiron shaxslarning qonunlarda belgilangan huquqlari real hayotda ham to'liq amalga oshirishini ta'minlaydi hamda ularning jamiyatdagi teng ishtirokini kafolatlashga xizmat qiladi.

AQSH tajribasida nogiron shaxslarning huquqlarini himoya qilish va ularni jamiyat hayotiga to'laqonli jalb etishda fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat tashkilotlar beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bu tashkilotlar nafaqat qonunchilikni takomillashtirish, balki ijtimoiy ongni o'zgartirish, nogironlikka oid stereotiplarni yo'qotish va teng huquqli jamiyat qurishga hissa qo'shish bilan ham shug'ullanadi. Quyida AQSHda faoliyat yuritayotgan eng nufuzli nodavlat tashkilotlar misolida ularning faoliyati yoritib o'tiladi:

Nogironlar huquqlari bo'yicha ta'lim va himoya jamg'armasi (DREDF) nogironlar huquqlari bo'yicha yetakchi advokatsiya markazlaridan biridir. U fuqarolarga huquqiy maslahatlar berish, sud himoyasini ta'minlash hamda qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha siyosiy tashabbuslarni ilgari surishda faol qatnashadi. Tashkilotning asosiy maqsadi – nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida qo'llab-quvvatlash va ularning hayot sifatini oshirishdir. Bu yo'lda tashkilot faol ishlar qilmoqda. Yana shunday NNT dan biri Disabled in Action (DIA). Bu tashkilot ko'proq faol ijtimoiy harakatlari bilan mashhur bo'lib, nogiron shaxslar huquqlarini himoya qilishda jamoaviy namoyishlar, yurishlar va fuqarolik faolligidan keng foydalanadi. Ushbu tashkilotning faoliyati jamiyatdagi nogironlikka oid salbiy qarashlarni yengib o'tish, kamsitishlarni bartaraf etish va ijtimoiy adolatni qaror toptirishda muhim o'rin tutadi [12]. Xuddi shunday faoliyat bilan "Respect Ability" tashkiloti ham faoliyat yuritib kelmoqda. Respect Ability nogironlikka oid ijtimoiy stigma va salbiy qarashlarga qarshi kurashishga ixtisoslashgan tashkilotdir. U nogironligi bo'lgan shaxslarning bandlik va ta'lim sohalaridagi imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiluvchi turli loyihalarni amalga oshiradi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalarida nogironlik masalasini to'g'ri yoritish orqali jamoatchilik ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, Amerika Qo'shma Shtatlari nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilish sohasida dunyodagi eng ilg'or tajribalardan birini shakllantirgan mamlakatdir. XIX–XX asrlardagi dastlabki tashabbuslardan boshlab, 1968-yildagi *Arxitektura to'siqlari to'g'risidagi qonun* (ABA), 1973-yildagi *Reabilitatsiya to'g'risidagi qonun* (Rehabilitation Act), 1975-yildan boshlab *Nogiron bolalar ta'limi to'g'risidagi qonun* (IDEA) hamda 1990-yildagi tarixiy burilish bo'lgan *Nogiron amerikaliklar to'g'risidagi qonun* (ADA) va uning keyingi tuzatishlari orqali huquqiy tizim izchil shakllantirildi. Bu qonunlar nogironligi bo'lgan shaxslarning nafaqat ijtimoiy yordam oluvchilar, balki teng huquqli fuqarolar sifatida jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etishlarini ta'minlashga qaratildi.

Amaliy mexanizmlar ham mustahkam yo'lga qo'yilgan: Adliya departamentining Fuqarolik huquqlari bo'limi, Nogironlar huquqlari bo'linmasi hamda Teng bandlik imkoniyatlari komissiyasi (EEOC) nogironlar huquqlarini bevosita himoya qiluvchi asosiy federal organlar sifatida faoliyat yuritadi. Ularning huquqiy nazorat, monitoring, da'vo arizalari hamda bandlik sohasidagi majburlovchi choralor orqali qilayotgan ishlari qonunlarni real hayotga tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, AQSh tajribasi shuni ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini to'liq ro'yobga chiqarish uchun davlatning o'zi yetarli emas. Bu jarayonda fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat tashkilotlarning hissasi beqiyosdir. Nogironlar huquqlari bo'yicha ta'lim va himoya jamg'armasi (DREDF), Disabled in Action (DIA), RespectAbility, National Disability Rights Network (NDRN) va The Arc kabi tashkilotlar qonunchilikni takomillashtirish,

advokatsiya, ijtimoiy ongini o'zgartirish hamda inklyuziv jamiyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynab kelmoqda.

Umuman olganda, AQSh tajribasi nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishni huquqiy, institutsional va ijtimoiy asoslarda uyg'unlashtirishning samarali modelini taklif etadi. Ushbu model boshqa mamlakatlar uchun ham o'mak bo'lib xizmat qilishi mumkin. Chunki nogiron shaxslar huquqlarini ta'minlash — bu nafaqat insonparvarlik masalasi, balki demokratik jamiyatning poydevori hisoblanadi.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Architectural Barriers Act of 1968. Public Law 90–480. – Washington D.C.: U.S. Congress, 1968.
2. U.S. Access Board. *Architectural Barriers Act (ABA) Standards*. – Washington D.C., 1968. – access-board.gov.
3. Rehabilitation Act of 1973. Section 504. Public Law 93–112. – Washington D.C.: U.S. Congress, 1973.
4. Scotch, R. K. *From Good Will to Civil Rights: Transforming Federal Disability Policy*. – Philadelphia: Temple University Press, 2001.
5. Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). Public Law 101–476. – Washington D.C.: U.S. Congress, 1990.
6. Turnbull, H. R., Stowe, M. J., & Huerta, N. E. *Free Appropriate Public Education: The Law and Children with Disabilities*. – Denver: Love Publishing, 2007.
7. Americans with Disabilities Act of 1990 (ADA). Public Law 101–336. – Washington D.C.: U.S. Congress, 1990.
8. ADA Amendments Act of 2008 (ADAAA). Public Law 110–325. – Washington D.C.: U.S. Congress, 2008.
9. National Council on Disability. *The Impact of the ADA Amendments Act of 2008*. – Washington D.C., 2010.
10. U.S. Department of Justice. Civil Rights Division, Disability Rights Section. – justice.gov/disability-rights.
11. U.S. Equal Employment Opportunity Commission (EEOC). – adata.org; eeoc.gov.
12. Disability Rights Education & Defense Fund (DREDF); Disabled in Action (DIA); RespectAbility; National Disability Rights Network (NDRN); The Arc. – acl.gov; Wikipedia.

ИССЛЕДОВАНИЕ РАДИАЦИОННОЙ СТОЙКОСТИ КРЕМНИЕВЫХ ФОТОЭЛЕМЕНТОВ ДЛЯ СИСТЕМ ЭНЕРГОСНАБЖЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ЭЛЕКТРОНИКИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ ВОЗДЕЙСТВИЯ ИОНИЗИРУЮЩЕГО ИЗЛУЧЕНИЯ

Алиев Ибротжон Хатамович
Директор Научно-исследовательского института
«Физики резонансных ядерных реакций»,
заслуженный профессор ITGA LLC и консорциума

Султонов Номонжон
Доктор физико-математических наук, профессор

Каримов Боходир Хошимович
Кандидат физико-математических наук, профессор ФерГУ

Мирзажонов Зокир
Кандидат физико-математических наук, доцент

Каримов Шерзод Боходирович
Заместитель директора Hashim School, заслуженный профессор

АННОТАЦИЯ.

Надежное энергоснабжение является критическим требованием для портативных медицинских устройств и вспомогательных технологий (таких как электронные ингаляторы, слуховые аппараты, кардиомониторы, стимуляторы), используемых пациентами в условиях возможного воздействия ионизирующего излучения (радиотерапия, диагностические процедуры, специализированные производства). Обеспечение их автономности и отказоустойчивости напрямую влияет на безопасность и качество жизни людей. Оценить устойчивость солнечных элементов на основе кристаллического кремния к воздействию потоков электронов и гамма-квантов для подтверждения их применимости в качестве встроенных или резервных источников питания для специализированной медицинской электроники.

Ключевые слова: облучение, уравнение ядерной реакции, состав космического излучения, квант, энергия гамма-кванта.

Введение. Развитие современных вспомогательных технологий и портативной медицинской электроники предъявляет повышенные требования к надежности и автономности их энергоснабжения. Устройства, такие как программируемые дозаторы лекарств, наружные кардиостимуляторы, мощные слуховые аппараты и системы коммуникации, все чаще используются пациентами в различных условиях, включая среды с потенциальным воздействием ионизирующего излучения (например, вблизи медицинского диагностического оборудования). Выход из строя источника питания в таких устройствах может иметь критические последствия. Одним из перспективных направлений является интеграция в корпус таких устройств маломощных солнечных элементов для подзарядки встроенных аккумуляторов или их резервного питания. Однако, вопрос устойчивости этих фотоэлементов к возможному радиационному воздействию изучен недостаточно. В то время как влияние тяжелых заряженных частиц хорошо документировано, воздействие потоков электронов и гамма-квантов, которые также присутствуют в спектре космического излучения и могут

генерироваться рядом медицинских аппаратов, требует отдельного тщательного изучения.

Таким образом, актуальной задачей является исследование радиационной стойкости распространенных и экономичных кремниевых фотоэлементов к воздействию электронов и гамма-квантов. Целью данной работы является экспериментальная и теоретическая оценка степени деградации их параметров под таким воздействием для подтверждения возможности их применения в ответственных медицинских и вспомогательных устройствах. Например, обсуждение состава космического излучения и методов его исследования служит аналогом и моделью для изучения радиационной стойкости в принципе, а данные о дозах облучения подчеркивают важность учета всех видов радиации.

Космическое излучение, состоящее из целого спектра различных составляющих, в фотонном виде — из инфракрасного, видимого, ультрафиолетового излучения, в волновом спектре — из рентгеновского излучения и гамма-квантов с различными энергиями и в корпускулярном формате — из частиц различных типов: протонов, электронов,

дейтронов, тритонов, альфа-частиц, различных ионов и других с различными энергиями, является на сегодняшний день одним из важных объектов для изучения [1, 3]. Проблемы структуры и состояния космических лучей исследуются со стороны многих научно-исследовательских центров, для этого разработаны и размещены на космических орбитах различные научно-исследовательские конструкции в виде спутников, космической станции или зонтов [2; 4-5].

В каждом из представленных конструкций используются в качестве источника энергии солнечные батареи на основе различных технологий. Известно, что солнечные элементы изготавливаются в различных технологиях, их разделяют по структуре на состоящие из кристаллического кремния, аморфного кремния и арсенида галлия. В основном в космических конструкциях используются кремниевые кристаллические солнечные элементы, так как их эффективность более высокая, чем у остальных вариантов. Солнечные элементы, изготовленные на основе арсенида галлия, имеют наиболее высокую КПД, но являются дорогостоящими [3-5; 8-9; 12].

На сегодняшний день, исследования, проведённые на орбите, дали не мало информации о воздействии космического излучения к используемым конструкциям. В этих работах осуществлены исследования по определению степени опасности космического излучения для человеческого организма. [5-8; 10-11]. Также имеются определённые исследования по возможному отражению космического излучения, создавая электромагнитные зеркала при помощи отдельного подбора соответствующей конструкции [12; 17]. Однако, солнечные панели присутствуют в космосе без дополнительных систем защиты и ограничителей, поскольку каждое ограждение или защита не только требует дополнительной энергии, также воздействует на эффективность солнечных панелей [13-15].

Для сравнения, по результатам проведённого исследования 2011-2013 года, доза излучения, набираемая человеком на протяжении его полёта в 180 дней на Марс, что экспериментально было определено посредством направления зонда, составило критические 500 мЗв, что сопоставимо с 500 днями проживания на Марсе. На космической станции, на протяжении работы в 6 месяцев, что также было установлено в ходе этого исследования, облучение составляет чуть больше 90 мЗв, что для сравнения в 4,5 раза больше, чем доза излучения, получаемая сотрудниками в радиационной промышленности, поскольку она составляет 20 мЗв [16; 19-22].

Не маловажным является изучение вопроса о степени отрицательного влияния, наносящаяся различным конструкциям, в том числе

энергетическим установкам со стороны космического излучения. Отрицательно влияние на параметры солнечных панелей со стороны корпускулярного излучения в лице тяжёлых ядер – протонов, дейтронов, альфа-частиц и иных установлен теоретически и экспериментально. Поскольку вероятность начала с их стороны одного или нескольких каналов ядерной реакции весьма велика, что также доказывают эксперименты на ускорителях [5; 6-8]. Дополнительным подтверждением этому служат работы, посвящённые вопросам экранирования космических аппаратов [19; 22].

Остаётся на данный момент открытым вопрос степени воздействия на солнечные батареи и энергетические установки быстрых, а также заторможенных электронов, гамма-квантов различной энергии, в том числе фотонов с малыми энергиями на солнечные батареи [3]. Определение степени их влияния позволит изучить процентное соотношение различных типов излучения, где в преобладающем большинстве являются гамма-кванты различной энергии, далее идут протоны, затем электроны и завешают структуру в малой дозе, дейтроны, тритоны, нейтроны, альфа-частицы и прочие тяжёлые ионы [23-24]. Исходя из представленного, можно сделать заключение о том, что задача установления степени воздействия в отличие от корпускулярного тяжёлого излучения, электронов и гамма-квантов с различными энергиями является **актуальным**.

Методы и материалы исследования. В ходе исследования использован метод анализа литературы, анализа резонансных ядерных реакций, а также метод анализа взаимодействия гамма-квантов с мишенью. В качестве материалов исследования использованы общедоступные данные относительно масс использованных во взаимодействии частиц, энергий, результатов эмпирических исследований.

Исследование. Исследование основывается на анализе облучения мишени быстрыми электронами и гамма-квантами. Постановка задачи запускается с первоначального рассмотрения ситуация облучения потоком электронов с различными энергиями, в том числе приближёнными к резонансным, а позже множества гамма-квантов пластины из кристаллического кремния.

1. Облучение пучком электронов кристаллического кремния

Для исследования, необходимо представить форму выражения (картежа) ядерной реакции облучения (1).

$$Si_{14}^{28} + e_{-1}^0 \rightarrow \begin{cases} Si_{14}^{28} + e_{-1}^0 \\ Mg_{12}^{27} + p_1^1 \\ Mg_{12}^{28} + e_{+1}^0 \\ Al_{13}^{27} + n_0^1 \\ Mg_{12}^{26} + H_1^2 \\ Mg_{12}^{25} + H_1^3 \\ Na_{11}^{24} + He_2^4 \\ Al_{13}^{28} \end{cases} \quad (1)$$

Из выражения наглядно видно, что в реакции участвуют ядра кремний-28 с массой в 27,976926535055 а. е. м., магний-27 с атомной массой в 26,984340655 а. е. м., магний-28 в 27,983875432828 а. е. м., алюминий-27 – 26,98153841555 а. е. м., магний-26 – 25,98259297333 а. е. м., магний-25 – 24,98583697555 а. е. м., натрий-24 – 23,9909630121818 а. е. м. и алюминий-28 – 27,98191009888 а. е. м. Для продолжения анализа первоначально необходимо определение радиуса ядра-мишени (2), откуда возможно вычисление кулоновского барьера ядра (3) – минимальной энергии, необходимая для запуска ядерной реакции всех каналов от второго номера, по причине, что первый канал – канал рассеяния Резерфорда.

$$R_{Si_{14}^{28}} = 1.4 * 28^{\frac{1}{3}} = 4.251224561 \text{ фм} \quad (2)$$

$$B_k = \frac{|q_{Si_{14}^{28}}| |q_{e_{-1}^0}|}{R_{Si_{14}^{28}}} * \frac{e^2}{\hbar c} * \hbar c = 4.742643798 \text{ МэВ} \quad (3)$$

Исходя из определённых параметров стало возможно вычисление критической скорости пучка электронов (4), которая достаточно близка к скорости света и составляет 99,52272948% от скорости света.

$$v' = c \sqrt{1 - \left(\frac{1}{1 + \frac{B_k}{m_{e_{-1}^0} c^2}} \right)^2} = 298\,361\,636.97915 \frac{\text{м}}{\text{с}} = 99,52272948\% * c \quad (4)$$

Электроны с указанными энергиями, являются идеальным для проведения ядерной реакции во всех каналах. Среди каналов наглядно наблюдается анализируемый канал рассеяния Резерфорда, частицы, как правило при бомбардировке действуют по нему с определённой вероятностью, то есть часть пучка рассеивается на ядре. Остальная часть частиц могут запустить один из каналов реакции, либо несколько каналов, в редком случае, если пучок не подошёл ни к одному из каналов в отличие от рассеяния Резерфорда, то устанавливается утверждение, что пучок проходит пластину насквозь, без взаимодействия.

На данный момент, необходимо определить вероятность первого канала – рассеяния Резерфорда, для чего вычисляется его ядерное дифференциальное эффективное сечение (5).

$$\begin{aligned} \frac{d\sigma}{d\Omega} &= \left(\frac{Z_{Si_{14}^{28}} Z_{e_{-1}^0} e^2}{4T_{e_{-1}^0}} \right)^2 \frac{1}{\sin^4\left(\frac{\theta}{4}\right)} = \\ &= \left(\frac{14 * 1 * (4.808 * 10^{-10})^2}{4 * 4.742643798 * 10^6 * 1.6 * 10^{-12}} \right)^2 * \frac{1}{\sin^4\left(\frac{0.9}{4}\right)} = \\ &= 4.58844 * 10^{-24} \text{ см}^2 = 4.588440713 \text{ бн} \end{aligned} \quad (5)$$

Одним из аспектов неупругого взаимодействия, которым является первый канал

является степень приближения пучка к ядру. Для вычисления расстояния приближения определяется коэффициент приближения (6), а после минимальная дистанция между пучком и ядром на момент достижения критической скорости (7).

$$b = \frac{Z_{e_{-1}^0} e^2}{T_{e_{-1}^0} \tan\left(\frac{\theta}{2}\right)} = \frac{1 * (4.808 * 10^{-10})^2}{4.742643798 * 10^6 * 1.6 * 10^{-12} * \tan\left(\frac{0.9}{2}\right)} = 6.306549181 * 10^{-14} \quad (6)$$

$$\begin{aligned} r &= \frac{2Z_{e_{-1}^0} e^2}{T_{e_{-1}^0}} + \frac{b}{\cos\left(\frac{\theta}{2}\right)} = \\ &= \frac{2 * 1 * (4.808 * 10^{-10})^2}{4.742643798 * 10^6 * 1.6 * 10^{-12}} + \frac{6.306549181 * 10^{-14}}{\cos\left(\frac{0.9}{2}\right)} = \\ &= 1.309661858 * 10^{-13} \text{ м} \end{aligned} \quad (7)$$

Из полученного значения наглядно видно, что критического приближения по крайней мере до радиуса действия ядерных сил в 10^{-15} м не наблюдается. Для вычисления процентного соотношения частиц, действующие согласно кулоновскому рассеяния могут быть определены исходя из свойств пластины, а именно из плотности ядер кристаллического кремния (8), а также толщины пластины (9).

$$n_{Si_{14}^{28}} = \frac{\rho_{Si_{14}^{28}}}{M_{Si_{14}^{28}}} = \frac{2330}{27.976926535055 * 1.66 * 10^{-27}} = 5.017043084 * 10^{28} \quad (8)$$

$$dx_{Si_{14}^{28}} = 4.5 * 10^{-4} \text{ м} \quad (9)$$

Заданные параметры становятся основной для вычисления указанного процентного соотношения (10).

$$\begin{aligned} \eta &= 1 - e^{-n_{Si_{14}^{28}} \sigma dx_{Si_{14}^{28}}} = \\ &= 1 - 2.7182818284^{-5.017043084 * 10^{28} * 4.588440713 * 10^{-28} * 4.5 * 10^{-4}} = \\ &= 1.030571061\% \end{aligned} \quad (10)$$

Из всего количества налетающих частиц, вне зависимости от тока 1,030571061% подвластны рассеянию Резерфорда. Для рассмотрения канала, действующее в данном случае, необходимо проведение анализа выхода отдельно взятого канала (11-17).

$$Q_1 = (M_{Si_{14}^{28}} + M_{e_{-1}^0} - M_{Mg_{12}^{27}} - M_{p_1^1})c^2 = -13,17524773 \text{ МэВ} \quad (11)$$

$$Q_2 = (M_{Si_{14}^{28}} + M_{e_{-1}^0} - M_{Mg_{12}^{28}} - M_{e_{+1}^0})c^2 = -6,472898276 \text{ МэВ} \quad (12)$$

$$Q_3 = (M_{Si_{14}^{28}} + M_{e_{-1}^0} - M_{Al_{13}^{27}} - M_{n_0^1})c^2 = -11,85043168 \text{ МэВ} \quad (13)$$

$$Q_4 = (M_{Si_{14}^{28}} + M_{e_{-1}^0} - M_{Mg_{12}^{26}} - M_{H_1^2})c^2 = -17,3787517 \text{ МэВ} \quad (14)$$

$$Q_5 = (M_{Si_{14}^{28}} + M_{e_{-1}^0} - M_{Mg_{12}^{25}} - M_{H_1^3})c^2 = -22,22600032 \text{ МэВ} \quad (15)$$

$$Q_6 = (M_{Si_{14}^{28}} + M_{e_{-1}^0} - M_{Na_{11}^{24}} - M_{He_2^4})c^2 = -13,96567876 \text{ МэВ} \quad (16)$$

$$Q_7 = (M_{Si_{14}^{28}} + M_{e_{-1}^0} - M_{Al_{13}^{28}})c^2 = -4,129864703 \text{ МэВ} \quad (17)$$

Исходя из анализа стало наглядно видно, что ни в одном из случаев вылета протона, позитрона, нейтрона, дейтрона, тритона и альфа-частицы, а также в случае слияния электрона с ядром кристаллического кремния с образованием ядра алюминия-28 не являются возможными и действительны только в критически малом процентном соотношении относительно случаев преодоления порога выхода реакции. Следствием

того, что каждый из каналов является эндо-энергетическим, а величина кулоновского барьера больше выхода реакции по модулю только в случае второго и седьмого канала, приводят к определённым заключениям.

Ранее оговаривалось, что в случае невозможности проведения какого бы то ни было из каналов реакций, пучок не входит ни в одну из реакций. При том, что вероятность рассмотрение иных каналов реакций с выходом более тяжёлых ионов является нецелесообразным, по причине уменьшения вероятности прохождения канала с ростом массы вылетающей частицы. Исходя из этого, можно сделать заключение, что взаимодействие со стороны пучка электронов космического излучения будет уместным только в случае рассеяния Резерфорда, только для 1,030571061% частиц, остальные частицы будут пролетать мишень насквозь.

2. Облучение гамма-квантами

Постановка задачи относительно явления облучения потоком гамма-квантов основан на определении энергий космического излучения, граничащие между показателями от 10 МэВ до 100 ГэВ, что является эквивалентным частоте от 10^{22} до 10^{25} Гц, а также длине волны от 10^{-14} и 10^{-17} м, исходя из элементарного соотношения (18).

$$E \in [10 \text{ МэВ}; 100 \text{ ГэВ}] \Rightarrow \nu = \begin{cases} 2.414729852 * 10^{22} \text{ Гц} \\ 2.414729852 * 10^{25} \text{ Гц} \end{cases} \Rightarrow \lambda = \begin{cases} 1.241515517 * 10^{-14} \text{ м} \\ 1.241515517 * 10^{-17} \text{ м} \end{cases} \quad (18)$$

После облучения гамма-квантами, в случае образования фотоэлектрической эмиссии, каждый из электронов получает определённое количество энергии, а следовательно, величину скорости. Для продолжения расчёта, определяется средняя скорость относительно всех гамма-квантов с частотами от $2,414729752 * 10^{22}$ Гц до $2,414729752 * 10^{25}$ Гц (19).

$$v_{cp} = c \sqrt{1 - \left(\frac{1}{1 + \frac{h\nu - A}{m_e c^2}} \right)^2} = 299\,792\,440,731542 \frac{\text{м}}{\text{с}} \quad (19)$$

Полученная скорость после подстановки даёт значение напряжения, эквивалентное энергии электронов в эВ (20).

$$U_{cp} = \left(\frac{m_e c^2}{\sqrt{1 - \frac{v_{cp}^2}{c^2}}} - m_e c^2 \right) e = 1\,505\,511\,114.98899 \text{ В} \quad (20)$$

Используя полученные параметры, вычисляется интенсивность потока излучения непосредственно взаимодействующее в фотоэлектрическом эффекте, используя аспекты первоначального пучка и образованных электронов, в том числе их средней скорости (21).

$$I = \frac{h\nu}{(k_e a)^2} = \frac{h\nu}{\left(\frac{2\pi v}{v} a \right)^2} =$$

$$= \frac{6.626 * 10^{-34} * 2.414729852 * 10^{22}}{\left(\frac{2 * 3.14 * 2.414729852 * 10^{22}}{299792440.731542} * 0.5291772 * 10^{-10} \right)^2} = 2.23307187 * 10^{-20} \quad (21)$$

Учитывая также величину интенсивности и иные параметры, для вычисления процентного соотношения гамма-квантов, входящие в фотоэлектрический эффект, необходимо определение эффективного сечения облучения гамма-квантами, для чего используется свойство внешнего орбитального радиуса мишени – кристаллического кремния-28 (22).

$$r_{n(Si_{14}^{28})} = \frac{n^2 \hbar^2}{Z k_e e^2 m_e} = 34.09915156 \text{ пм} \quad (22)$$

Исходя из величины радиуса кристаллического кремния – ядра мишени, возможно определение величины эффективного сечения, вычисляемое в барнах (23), откуда следует определение процентного соотношения гамма-квантов действующие в фотоэлектрическом эффекте (24).

$$\sigma = 4\pi r_n^2 \alpha \left(\frac{I}{h\nu} \right)^{\frac{7}{2}} * \frac{28}{3} = 4 * 3.14 * (3.409915156 * 10^{-11})^2 * \frac{1}{137} * \left(\frac{2.23307187 * 10^{-20}}{1\,505\,511\,114.98899 * 1.6 * 10^{-19}} \right)^{\frac{7}{2}} * \frac{28}{3} = 7.632 * 10^{-57} \text{ см}^2 = 7.632004663 * 10^{-33} \text{ бн} \quad (23)$$

$$n_{f(Si_{14}^{28})} = 1 - e^{-n_{Si_{14}^{28}} \sigma dx_{Si_{14}^{28}}} = 1 - 2.7182818284^{-5.017043084 * 10^{28} * 7.632004663 * 10^{-57} * 1.5 * 10^{-4}} = 0 \quad (24)$$

В качестве результата вычислений получено нулевое значение, то есть в силу наличия большой энергии у налетающих гамма-квантов, ни один из них не войдёт во взаимодействие и каждый из них будет проникать насквозь.

Обсуждение. В результате исследования подведены следующие общие выводы. Облучение пучком электронов кристаллического кремния-28, являющийся основным компонентом солнечных батарей и панелей, в том числе применяющиеся на орбите Земли, в зондах, спутниках, на международной космической станции, не дала существенных, сколь либо заметных результатов. А именно, было доказано, что бомбардировка максимально приближёнными к идеальным значениям энергий пучков электронов приводит к тому, что пучок не входит во взаимодействие с ядром, при этом наблюдается частичное рассеяние Резерфорда в 1% случаев, во всех остальных частицы проходят мишень насквозь.

Объяснением такого эффекта является явление квантового туннелирования, представляемое в проходе через определённый барьер, которые может быть равен или отчасти превышать собственное значение кинетической энергии пучка. В данном случае, фигурирует момент того, что в силу роста кинетической энергии электронного пучка он туннелирует через ядро-мишень, не входя во

взаимодействие, в том числе в силу нахождения малого количества ядер на пути пучка.

В случае анализа облучения потоком гамма-квантов было установлено, что в силу большой энергии гамма-квантов космического излучения, где мало-энергетические гамма-кванты в отличие от случаев инфракрасного, ультрафиолетового и видимого излучения, практически не встречаются, также не входят во взаимодействие. Объяснением этого явления служит частичное объяснение посредством туннелирования, в силу того что гамма-кванты по теории корпускулярно-волнового дуализма могут быть представлены как фотоны и как волны. В силу этого, каждая из корпускул может

туннелировать через ядро-мишень, вероятность чего с ростом энергии, как и в первом случае растёт по приближённо экспоненциальной форме.

Закключение. В качестве заключения, можно привести выводы об отсутствии взаимодействия на солнечные элементы кристаллического кремния электронов и гамма-квантов. Исходя из этого, единственным направлением прямого воздействия в диапазоне за пределами инфракрасного, видимого и ультрафиолетового спектра, является воздействие тяжёлыми частицами, корпускулярным излучением, вызывающие как неупругое и упругое взаимодействие.

Использованная литература:

1. Cucinotta, FA; Durante, M (2006). "Cancer risk from exposure to galactic cosmic rays: implications for space exploration by human beings" (PDF). *Lancet Oncol.* 7 (5): 431–435. doi:10.1016/S1470-2045(06)70695-7. PMID 16648048.
2. Cucinotta, FA; Kim, MH; Willingham, V; George, KA (July 2008). "Physical and biological organ dosimetry analysis for international space station astronauts". *Radiation Research.* 170 (1): 127–38. Bibcode:2008RadR..170..127C. doi:10.1667/RR1330.1. PMID 18582161. S2CID 44808142.
3. Durante, M; Cucinotta, FA (June 2008). "Heavy ion carcinogenesis and human space exploration". *Nature Reviews. Cancer.* 8 (6): 465–72. doi:10.1038/nrc2391. hdl:2060/20080012531. PMID 18451812. S2CID 8394210. Archived from the original on 4 March 2016.
4. Cortés-Sánchez, José Luis; Callant, Jonas; Krüger, Marcus; Sahana, Jayashree; Kraus, Armin; Baselet, Bjorn; Infanger, Manfred; Baatout, Sarah; Grimm, Daniela (January 2022). "Cancer Studies under Space Conditions: Finding Answers Abroad". *Biomedicines.* 10 (1): 25. doi:10.3390/biomedicines10010025. ISSN 2227-9059. PMC 8773191. PMID 35052703.
5. Reynolds, R.J.; Bukhtiyarov, I.V.; Tikhonova, G.I. (4 July 2019). "Contrapositive logic suggests space radiation not having a strong impact on mortality of US astronauts and Soviet and Russian cosmonauts". *Scientific Reports.* 9 (8583): 8583. Bibcode:2019NatSR...9.8583R. doi:10.1038/s41598-019-44858-0. PMC 6609703. PMID 31273231. Retrieved 6 May 2021.
6. Hamm, P B; Billica, R D; Johnson, G S; Wear, M L; Pool, S L (February 1998). "Risk of cancer mortality among the Longitudinal Study of Astronaut Health (LSAH) participants". *Aviat Space Environ Med.* 69 (2): 142–4. PMID 9491253. Retrieved 8 May 2021.
7. Kerr, Richard (31 May 2013). "Radiation Will Make Astronauts' Trip to Mars Even Riskier". *Science.* 340 (6136): 1031. Bibcode:2013Sci...340.1031K. doi:10.1126/science.340.6136.1031. PMID 23723213.
8. Zeitlin, C.; Hassler, D. M.; Cucinotta, F. A.; Ehresmann, B.; Wimmer-Schweingruber, R. F.; Brinza, D. E.; Kang, S.; Weigle, G.; et al. (31 May 2013). "Measurements of Energetic Particle Radiation in Transit to Mars on the Mars Science Laboratory". *Science.* 340 (6136): 1080–1084. Bibcode:2013Sci...340.1080Z. doi:10.1126/science.1235989. PMID 23723233. S2CID 604569.
9. Gelling, Cristy (29 June 2013). "Mars trip would deliver big radiation dose; Curiosity instrument confirms expectation of major exposures". *Science News.* 183 (13): 8. doi:10.1002/scin.5591831304. Retrieved 8 July 2013.
10. Cucinotta, F.A.; Durante, M. "Risk of Radiation Carcinogenesis" (PDF). *Human Health and Performance Risks of Space Exploration Missions Evidence reviewed by the NASA Human Research Program.* NASA. pp. 127–131. Retrieved 12 June 2012.
11. Preston, DL; Shimizu, Y; Pierce, DA; Suyama, A; Mabuchi, K (October 2003). "Studies of mortality of atomic bomb survivors. Report 13: Solid cancer and noncancer disease mortality: 1950-1997" (PDF). *Radiation Research.* 160 (4): 381–407. Bibcode:2003RadR..160..381P. doi:10.1667/RR3049. PMID 12968934. S2CID 41215245. Archived from the original (PDF) on 28 October 2011.
12. Cucinotta, FA; Schimmerling, W; Wilson, JW; Peterson, LE; Badhwar, GD; Saganti, PB; Dicello, JF (November 2001). "Space radiation cancer risks and uncertainties for Mars missions". *Radiation Research.* 156 (5 Pt 2): 682–8. Bibcode:2001RadR..156..682C. doi:10.1667/0033-7587(2001)156[0682:SRCRAU]2.0.CO;2. JSTOR 3580473. PMID 11604093. S2CID 25236859.

13. Wilson, JW; Kim, M; Schimmerling, W; Badavi, FF; Thibeault, SA; Cucinotta, FA; Shinn, JL; Kiefer, R (1993). "Issues in space radiation protection" (PDF). *Health Phys.* 68 (1): 50–58. doi:10.1097/00004032-199501000-00006. PMID 7989194.
14. Bunker, BM; Cook, JR; Barrick, MK (April 1981). "Life table methodology for evaluating radiation risk: an application based on occupational exposures". *Health Physics.* 40 (4): 439–55. doi:10.1097/00004032-198104000-00002. PMID 7228696. S2CID 40538338.
15. Vaeth, M; Pierce, DA (1990). "Calculating excess lifetime risk in relative risk models". *Environmental Health Perspectives.* 81: 83–94. doi:10.1289/ehp.908783. JSTOR 3431010. PMC 1567825. PMID 2269245.
16. Nelson, Gregory (April 2016). "Space Radiation and Human Exposures, A Primer". *Radiation Research.* 185 (4): 349–358. Bibcode:2016RadR..185..349N. doi:10.1667/rr14311.1. PMID 27018778.
17. Matloff G.L.; Wilga M. (2011). "NEOs as stepping stones to Mars and main-belt asteroids". *Acta Astronautica.* 68 (5–6): 599–602. Bibcode:2011AcAau..68..599M. doi:10.1016/j.actaastro.2010.02.026.
18. Fornalski, Krzysztof W.; Adamowski, Łukasz; Bonczyk, Michał; Winkowska-Struzik, Magdalena (September 2020). "Ionizing radiation interaction with charged graphene: An experimental evaluation attempt". *Radiation Physics and Chemistry.* 174: 108901. Bibcode:2020RaPC..17408901F. doi:10.1016/j.radphyschem.2020.108901. S2CID 216229192.
19. Eugene N. Parker (March 2006). "Shielding Space Travelers". *Scientific American.* 294 (3): 40–7. Bibcode:2006SciAm.294c..40P. doi:10.1038/scientificamerican0306-40. PMID 16502610.
20. Fornalski, Krzysztof Wojciech (March 2018). "Theoretical considerations on charged graphene as active gamma radiation shields". *The European Physical Journal Applied Physics.* 81 (3): 30401. Bibcode:2018EPJAP..8130401F. doi:10.1051/epjap/2018170387.
21. Singletary, R. C. (1 October 2013). "Radiation engineering analysis of shielding materials to assess their ability to protect astronauts in deep space from energetic particle radiation". *Acta Astronautica.* 91: 49–54. Bibcode:2013AcAau..91...49S. doi:10.1016/j.actaastro.2013.04.013. ISSN 0094-5765. S2CID 120839628.
22. Desai, Mihir; Giacalone, Joe (December 2016). "Large gradual solar energetic particle events". *Living Reviews in Solar Physics.* 13 (1): 3. Bibcode:2016LRSP...13....3D. doi:10.1007/s41116-016-0002-5. ISSN 2367-3648. PMC 7175685. PMID 32355890.
23. Naito, Masayuki; Kodaira, Satoshi; Ogawara, Ryo; Tobita, Kenji; Someya, Yoji; Kusumoto, Tamon; Kusano, Hiroki; Kitamura, Hisashi; Koike, Masamune; Uchihori, Yukio; Yamanaka, Masahiro; Mikoshiba, Ryo; Endo, Toshiaki; Kiyono, Naoki; Hagiwara, Yusuke; Kodama, Hiroaki; Matsuo, Shinobu; Takami, Yasuhiro; Sato, Toyoto; Orimo, Shin-Ichi (1 August 2020). "Investigation of shielding material properties for effective space radiation protection". *Life Sciences in Space Research.* 26: 69–76. Bibcode:2020LSSR...26...69N. doi:10.1016/j.lssr.2020.05.001. ISSN 2214-5524. PMID 32718689.
24. ^ Vuolo, M.; Baiocco, G.; Barbieri, S.; Bocchini, L.; Giraudo, M.; Gheysens, T.; Lobascio, C.; Ottolenghi, A. (1 November 2017). "Exploring innovative radiation shielding approaches in space: A material and design study for a wearable radiation protection spacesuit". *Life Sciences in Space Research.* 15: 69–78. Bibcode:2017LSSR...15...69V. doi:10.1016/j.lssr.2017.08.003. ISSN 2214-5524. PMID 29198316.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИДА НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ ТАЪЛИМ ОЛИШГА БЎЛГАН ҲУҚУҚИ КАФОЛАТЛАРИ

Хужанов Тиллабек Келдибекович
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Давлат ва ҳуқуқ институти стажёр тадқиқотчиси
E-mail: tillabekxojanov@gmail.com
Телефон: +99 895 449 04 77

ГАРАНТИИ ПРАВА НА ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В НОВОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УЗБЕКИСТАНА

Хужанов Тиллабек Келдибекович
Стажёр-исследователь Института государства и права
Академии наук Республики Узбекистан
Электронная почта: tillabekxojanov@gmail.com

GUARANTEES OF THE RIGHT TO EDUCATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE NEW UZBEKISTAN LEGISLATION

Khujanov Tillabek Keldibekovich
Intern researcher of the Institute of State and Law
of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
E-mail: tillabekxojanov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Янги Ўзбекистон қонунчилигида ногиронлиги бўлган болаларнинг таълим олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари муҳофаза қилинган ҳамда бу борадаги халқаро норма талаблари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Янги Ўзбекистон, қонун, ногиронлиги бўлган болалар, инклюзив таълим, тамойил, конвенция, декларация, қарор.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются гарантии право на образование детей с ограниченными возможностями по законодательству нового Узбекистана и анализируются требования международных норм по этому вопросу.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, закон, дети с ограниченными возможностями, инклюзивное образование, принцип, конвенция, декларация, резолюция.

ANNOTATION

This article discusses the guarantees of the right to education of children with disabilities in the legislation of the new Uzbekistan and analyzes the requirements of international norms in this regard.

Key words: New Uzbekistan, law, children with disabilities, inclusive education, principle, convention, declaration, resolution.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда жамиятимизнинг ажралмас қисми бўлган ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, уларни турмуш шароитларини яхшилаш мақсадида бир қатор қонунлар ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, аниқ чора-тадбирлар асосида бир қанча ижобий ишлар амалга ошириб келинмоқда. Бу эса ўз навбатида ушбу тоифадаги шахсларнинг билим олиши, меҳнат фаолияти билан шуғулланиши, ижтимоий хизматдан фойдаланиши, ўз қобилият ва салоҳиятини рўёбга чиқариши, малакали тиббий хизматдан фойдаланиши, бир сўз билан айтганда, ўзини жамиятимизнинг тўлақонли аъзоси сифатида ҳис этиши учун янада қулай шароит яратмоқда.

Бу борадаги ишларни давомли ва янада самарали бўлиши, мухтарам Президентимиз таъбири

билан айтганда, имконияти чекланган фуқароларимизнинг ўзини ёлғиз ҳис қилмаслиги, зарур билим ва касб-хунарларни эгаллаши, ҳаётнинг барча жабҳаларида янада фаол фаоллик кўрсатиши, жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиши, санъатга қўшилиши учун биз бор қуч ва имкониятларимизни сафарбар қиламиз.

Албатта бу сўзларнинг амалдаги ифодаси ва Ўзбекистонда инклюзив таълимни ривожлантириш, алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини такомиллаштириш ҳамда уларга кўрсатиладиган таълим хизматлари сифатини яхшилаш мақсадида, 2020 йил 13 октябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги

ПҚ-4860-сон қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун инклюзив таълим тизими жорий қилиниши ҳамда ушбу тоифадаги болаларнинг салоҳиятини ривожлантириш мақсадида инклюзив таълим тизими жорий қилинган умумтаълим мактаблари томонидан мазкур ўқувчилар учун улар ва уларнинг ота-оналари (қонуний вакиллари) иштирокида индивидуал ўқув дастурлари ишлаб чиқилиши борасида бир қатор вазифалар белгилаб берилди.

Шунингдек, ногиронлиги бўлган болаларнинг таълим олишга бўлган ҳуқуқини таъминлаш Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни билан ҳам кафолатланган бўлиб, қонуннинг 9-моддасида жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган болалар, шунингдек узоқ вақт даволанишга муҳтож бўлган болалар давлат ихтисослаштирилган таълим муассасаларида, умумий ўрта ва ўрта махсус таълим ташкилотларида инклюзив шаклда ёки уй шароитларида яқка тартибда таълим олиш ҳуқуқига эга эканликлари белгилаб қўйилган.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда болаларга эътибор ва амалга оширилаётган сиёсатнинг “ҳеч бир бола эътибордан четда эмас” тамойили мазкур қонунда ҳам ўз аксини топган бўлиб, қонуннинг 55-моддасида давлат жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган болаларнинг (шахсларнинг) давлат ихтисослаштирилган таълим муассасаларида, умумий ўрта, ўрта махсус, профессионал таълим муассасаларида инклюзив шаклда бепул умумий ўрта, ўрта махсус, профессионал ва мактабдан ташқари таълим олиши кафолатланган. Бундан ташқари, қонуннинг 56-моддасида эса алоҳида шароитларда ўқитиш ва тарбияланишга муҳтож бўлган болалар (шахслар) учун уларнинг таълим олишини, касбий тайёргарлигини ва ижтимоий реабилитация қилинишини таъминлайдиган ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари ташкил этилиши ҳамда озодликдан маҳрум қилиш тарзида жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган болаларнинг (шахсларнинг) таълим олиши, тарбияланиши ва мустақил таълим олиши учун шароитлар яратилиши белгилаб қўйилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ногиронлиги бўлган шахсларни таълим олишга бўлган ҳуқуқларини қонуний кафолатланиши Ўзбекистон томонидан ратификация қилинган халқаро ҳужжат нормаларига тўлиқ жавоб беради. Жумладан, БМТ Бош Ассамблеясининг 20.11.1989 йилдаги 44/25-сон резолюцияси билан қабул қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциянинг 28-моддасига кўра, “иштирокчи давлатлар боланинг таълим олиш ҳуқуқини эътироф этадилар ҳамда ана шу ҳуқуқ тенг имкониятлар асосида амалга ошишига аста-секин эришиш мақсадида: бепул ва мажбурий бошланғич таълимни

жорий этадилар; ҳам умумий, ҳам касб-ҳунар бўйича ўрта таълимнинг турли шакллари ривожланишини рағбатлантирадилар, бундай таълимдан ҳамма болалар баҳраманд бўлишларини таъминлайдилар ҳамда бепул таълим жорий этиш ва зарурат туғилган ҳолларда, молиявий ёрдам кўрсатиш сингари зарур чора-тадбирларни кўрадилар”.

Шунингдек, БМТ Бош Ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрдаги 217 А (III)-резолюцияси билан қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”нинг 26-моддасида белгиланганидек, “ҳар бир инсон таълим олиш ҳуқуқига эга. Таълим олишда ҳеч бўлмаганда бошланғич ва умумий таълим текин бўлиши лозим. Бошланғич таълим мажбурий бўлиши керак. Техник ва ҳунар таълими ҳамманинг қурби етадиган даражада бўлиши, олий таълим эса ҳар кимнинг қобилиятига асосан ҳамма учун етарли имконият доирасида бўлмоғи керак”.

Иштирокчи давлатлар ҳар бир кишининг таълим олиш ҳуқуқини эътироф этиши, бошланғич таълим ҳамма учун мажбурий ва текин бўлиши, ўрта таълимнинг барча шакллари, жумладан, ҳунар-техника ўрта таълими очик бўлиши ва барча зарур чоралар кўрилиб, хусусан, аста-секин пулсиз таълим олишни жорий этиш йўли билан барчанинг имкони етадиган даражага эришиши лозим.

Мамлакатимизда ногиронлиги бўлган шахсларга бўлган эътибор ва ғамхўрликнинг яққол намунаси сифатида яна шуни айтиш мумкинки, 2020 йил 15 октябр куни Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Мазкур Қонун 8 та боб 49 та моддадан иборат бўлиб, Қонуннинг мақсади ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат ҳисобланади.

Қонуннинг 8-моддасида, ушбу қонуннинг асосий принципларидан бири сифатида ногиронлиги бўлган болаларнинг ривожланаётган қобилиятини ва ўз индивидуаллигини сақлаб қолиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш ҳисобланади деб белгилаб қўйилган. Шунга кўра, ногиронлиги бўлган болалар бошқа болалар билан тенг равишда инсоннинг барча ҳуқуқ ва эркинликларидан тўлиқ ҳажмда фойдаланишligи ҳамда уларни ҳар томонлама ва уйғун ривожлантириш, уларнинг ижтимоий фаоллигини, меҳнатга бўлган қизиқишига қўмаклашиш, таълимга, илм-фанга, техникага, санъат ва спортга жалб этиш мақсадида ногиронлиги бўлган болалар манфаатларининг устунлиги уларга нисбатан бажариладиган барча ҳаракатларда устувор ҳисобланишligи кафолатланган.

Бундан ташқари, ушбу қонун билан давлат ногиронлиги бўлган болаларнинг оилага ва оила муҳитига бўлган ҳуқуқларини таъминлаш, ихтисослаштирилган муассасаларга жойлаштириладиган ногиронлиги бўлган болалар сонини қисқартириш, уларнинг оилавий

шароитларда ва ногиронлиги бўлган болаларни жойлаштиришнинг бошқа шакллари доирасида қариндошларини жалб этиш ҳисобидан муқобил парвариш қилинишини таъминлаш чораларини кўриши ҳамда ногиронлиги бўлган болаларни парваришлаган оилаларга давлат томонидан моддий, маслаҳатга оид ва бошқача тарзда ёрдам берилиши ва қўллаб-қувватланиши белгилаб қўйилган.

Шунингдек, қонуннинг энг эътиборли жиҳати шундаки 30-моддада давлат органлари жамиятнинг онгида ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари ва кадр-кимматиға хурматни шакллантириш ҳамда мустаҳкамлаш мақсадида амалга ошириладиган бир қатор чора-тадбирларни белгилаб берган.

Ногиронлиги бўлган болаларни таълим олиш ҳуқуқи Қонуннинг 38-моддаси билан мустаҳкамланган бўлиб, унга кўра, давлат ногиронлиги бўлган шахсларнинг инклюзив таълимини ривожлантиришни, уларнинг таълим олиши ва касбий тайёргарликдан, қайта тайёрлашдан ва малака оширишдан ўтиши учун зарур шарт-шароитлар яратилишини кафолатлайди.

Худди шунингдек, Қонуннинг 39-моддасида ногиронлиги бўлган болаларнинг мактабгача таълим ҳуқуқи кафолатланган бўлиб, унга кўра ногиронлиги бўлган болаларнинг мактабгача таълими мактабгача таълим ташкилотларида амалга оширилиши, мактабгача ёшдаги ногиронлиги бўлган болаларга нисбатан зарур реабилитация ва абилитация қилиш чоралари амалга оширилиши ҳамда уларнинг мактабгача таълим ташкилотларида бўлиши учун қулай шарт-шароитлар яратилиши, соғлиғининг ҳолати мактабгача таълим муассасаларида бўлишни вақтинча истисно этадиган ногиронлиги бўлган болалар учун кўп тармоқли ихтисослаштирилган мактабгача таълим ташкилотлари ташкил этилиши белгиланган.

БМТ Бош Ассамблеясининг 2006 йил 13 декабрдаги 61/106 резолюцияси билан қабул қилинган ва 03.05.2008 йилда кучга кирган “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция”ни Ўзбекистон 2009 йил 02 февралда имзолаган ва 2021 йил 07 июнь куни ратификация қилган. Мазкур Конвенциянинг 7-моддасига кўра, иштирок этувчи давлатлар ногирон болаларнинг барча инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини бошқа болалар билан тенг равишда тўла амалга оширилишини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, янги Ўзбекистон қонунчилигида ногиронлиги бўлган шахсларнинг таълим олишга бўлган ҳуқуқлари етарли даражада кафолатланган бўлса-да, ушбу ҳуқуқларни амалга ошириш механизмини янада такомиллаштириш лозим деб ҳисоблаймиз. Хусусан, биринчидан, ҳозирги кунда инклюзив таълим йўналишини такомиллаштириш зарурати мавжуд бўлиб, бунинг учун педагогика йўналишидаги олий таълим муассасалари ўқув дастурларига инклюзив таълим бериш методикасига оид фанларни киритиш лозим бўлади. Ушбу таклифдан кутилаётган натижа шундаки, бу борада алоҳида услубдаги таълимга эҳтиёжи бўлган болалар билан ишлайдиган педагогларнинг компетенциялари ривожланади, шу билан бирга, инклюзив таълим муҳитини яратиш бўйича замонавий методика ва технологиялардан фойдаланиш имкониятлари янада ошади.

иккинчидан, алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим берувчи педагогларни аттестациядан ўтказиш тартибини жорий этиш ҳамда уларни мунтазам равишда малакасини ошириб боришларини йўлга қўйиш лозим. Бу инклюзив таълим йўналиши сифати янада юқори бўлишига, мазкур соҳада вакилларини билим ва кўникмалари замон талабларига мос бўлишига хизмат қилади.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “3-декабрь Халқаро ногиронлар куни” муносабати билан йўлланган байрам табригидан. 02.12.2022 йил. Манба: <https://president.uz>.
2. Ўзбекистон Республикасининг 23.09.2020 йилдаги “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни.
3. БМТ Бош Ассамблеянинг 20.11.1989 йилдаги 44/25-сон резолюцияси билан қабул қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенция, 28-модда.
4. БМТ Бош Ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрдаги 217 А (III)-резолюцияси билан қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”нинг 26-модда.
5. БМТ Бош Ассамблеясининг 16.12.1966 йилдаги 2200 А(XXI)-резолюцияси билан қабул қилинган ва 03.01.1976 йил кучга кирган “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт”, 13-модда.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги ЎРҚ-641-сон Қонуни. 2020 йил 15 октябрда қабул қилинган.
7. БМТ Бош Ассамблеясининг 2006 йил 13 декабрдаги 61/106 резолюцияси билан қабул қилинган ва 03.05.2008 йилда кучга кирган “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция”.

ИНКЛЮЗИЯ И ПРАВО: ГАРАНТИИ ДЛЯ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Худайбердиева Мафтуна Зафар кизи,
Докторант Института государства и права
Академии наук Республики Узбекистан
e-mail: mkhodayberdiyeva98@internet.ru
тел.: +998 97 143 71 00

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена комплексному анализу правового статуса лиц с ограниченными возможностями здоровья в контексте международных стандартов и национального законодательства Республики Узбекистан. Исследование базируется на принципе, согласно которому все люди от рождения обладают равными и неотъемлемыми правами и свободами.

Ключевые слова: Права инвалидов, Лица с ограниченными возможностями здоровья, Международно-правовые стандарты, Конвенция о правах инвалидов, Правовой статус, Законодательство Узбекистана, Равенство и недискриминация, Конституционные права, Социальная интеграция, Инклюзия.

ANNOTATION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal status of persons with disabilities in the context of international standards and the national legislation of the Republic of Uzbekistan. The research is based on the principle that all people are born with equal and inalienable rights and freedoms.

Keywords: Rights of persons with disabilities, Persons with disabilities, International legal standards, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Legal status, Legislation of Uzbekistan, Equality and non-discrimination, Constitutional rights, Social integration, Inclusion.

ANNOTATSIIYA

Maqola O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi va xalqaro standartlar kontekstida nogironlikka ega bo'lgan shaxslarning huquqiy maqomini har tomonlama tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot barcha odamlar tug'ilishidan teng va ajralmas huquq va erkinliklar bilan tavsiflanishi tamoyiliga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Nogironlarning huquqlari, Nogironlikka ega bo'lgan shaxslar, Xalqaro-huquqiy standartlar, Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya, Huquqiy maqom, O'zbekiston qonunchiligi, Tenglik va kamsitmaslik, Konstitutsiyaviy huquqlar, Ijtimoiy integratsiya, Inklyuziya.

Согласно теории права, права субъектов на возможность сравниваться с отдельными лицами, на равные права и свободы распространяются на всех и начинаются с рождения до наступления смерти.

Лица с инвалидностью по вопросу гражданско-правового характера, в первую очередь, определенных прав и обязанностей граждан, чтобы иметь возможность быть субъектами прав и защиты со стороны государства, мы имеем в виду возможность. Также обязательным основанием для возникновения у инвалида гражданских правоотношений, прав и обязанностей является их выход и увеличение.

В.С.Нерсесянц согласно мнению международных документов, исходящих от лица инвалида, законно признавать свою юридическую идентичность²³, и это, применительно к правам инвалидов, наделяет определенными правами представлять международный правовой облик.

А.Х.Саидов отметил, что "Национальное законодательство о правах инвалидов: их социально-

экономические права в области регулирования всего закона "О правах инвалидов", закон о праве на образование, а также законы и другие нормативные правовые акты, направленные на реализацию; здоровье и медицинские услуги; вопросы занятости; физическая культура, спорт и отдых; социальные объекты и услуги, транспорт и использование средств массовой информации; правосудие; участие в работе государства и церкви; подобные нормы ответственности за нарушение прав - состоят из"²⁴.

В статье «Обеспечение прав лиц с ограниченными возможностями: общие черты национальных и международных подходов» Саидов А.Х. рассматривает сходства между национальными и международными правовыми системами в сфере защиты прав людей с инвалидностью. Анализируются основные принципы и механизмы, которые позволяют создавать единую правовую базу, способствующую интеграции и равным возможностям для этой категории граждан. Основное внимание уделяется общим чертам,

²³ Нерсесянц В.С. Философия права. – М., «Норма», 1997. 107 с.

²⁴ Саидов А.Х. «Обеспечение прав лиц с ограниченными возможностями: общие черты национальных и

международных
<https://parliament.gov.uz/oz/articles/310>.

подходов»//

которые проявляются в таких сферах, как реабилитация, социальная защита и доступ к правосудию.

• **Принцип универсальности прав:** как на международном, так и на национальном уровне признается, что все люди, включая лиц с ограниченными возможностями, обладают универсальными правами человека.

• **Социальная модель инвалидности:** международные стандарты и национальное законодательство все чаще используют социальную модель инвалидности, которая рассматривает барьеры в обществе, а не личные особенности человека, как причину ограничений.

• **Недискриминация и равенство:** оба подхода ставят своей целью искоренение дискриминации и обеспечение равных возможностей во всех сферах жизни, включая образование, занятость и участие в общественной жизни.

• **Адаптация и доступная среда:** международные нормы и национальные законы обязывают создавать доступную среду и адаптировать услуги и объекты для людей с ограниченными возможностями.

• **Участие и инклюзия:** международная и национальная правовая практика направлены на активное вовлечение лиц с инвалидностью в процесс принятия решений, касающихся их жизни.

• **Координация действий:** общие черты включают необходимость координации усилий различных государственных органов, общественных организаций и других заинтересованных сторон для эффективной реализации прав лиц с ограниченными возможностями.

Исходя из политики, права лиц с ограниченными возможностями могут быть следующих видов:

международно-правовые нормы, определяемые на основе общепризнанных принципов и норм характера;

конституционные нормы, определенные на основе общего характера или принадлежности к области, определяемой удобным характером; *специальные правовые* нормы, определяемые особым характером.

1948 г. - всеобщая декларация прав человека от 10 декабря того же года в статье 6 «где каждый, независимо от того, является субъектом своих прав» имеет право на признание в качестве»²⁵ факта, что оно было установлено. Аналогично законодательству правосубъектность лица признается национально²⁶, региональной²⁷ и многосторонней, закрепленной в международных соглашениях²⁸. Все это означает соблюдение прав людей с ограниченными возможностями.

Всеобщее юридическое признание всех других лиц с ограниченными возможностями для реализации основных прав человека и свобод инвалидов имеет большое значение.

Конвенция о правах инвалидов в²⁹ права инвалидов, перечисленные ниже, могут быть проанализированы без необходимости вводить текст:

а) Неприкосновенность и личная безопасность личных прав каждого человека, направленных на обеспечение:

Право на жизнь (статья 10): неотъемлемой частью жизни является право каждого человека. Правительство должно принять меры для защиты их жизни.

Использование права на правосудие (статья 13): правосудие на основе равенства, инвалидам гарантируется возможность участвовать в процессе.

Право на свободу и личную неприкосновенность (статья 14): или свобода лиц с ограниченными возможностями будет заключена в тюрьму, давайте не будем ограничивать неоправданно.

О пытках, жестоком обращении и наказании в отношении основных лиц или о противоречащем достоинству человечества праве на свободу от унижающего достоинство вида (статья 15): никто чтобы не подвергаться пыткам, не следует вступать в насильственные отношения с инвалидами.

Право на защиту в вопросах личной безопасности (статья 17): каждый человек с физическими и психическими отклонениями имеет право на отношения, касающиеся его собственной безопасности.

Свобода передвижения и гражданских прав (18-я статья): бесплатное сканирование лиц с ограниченными возможностями, сохранение

²⁵ Всеобщая декларация прав человека (10 декабря 1948 г.) // <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>.

²⁶ Конституция Республики Узбекистан. – Ташкент: Узбекистан, 2023. Уголовный кодекс Республики Узбекистан; Гражданский кодекс Республики Узбекистан и другие.

²⁷ Европейская социальная хартия от 18 октября 1961 г.; Конвенция СНГ «Об обеспечении прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам» от 21 октября 1994 г. и другие.

²⁸ Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 года; Женевские конвенции I–IV от 12 августа 1949 года; Статут Международного уголовного суда от 17 июля 1998 года.

²⁹ Конвенция о правах инвалидов ГА ООН Рез. 61/106 от 13 декабря 2006 г. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml.

гражданства и поездки внутри и за пределы государства не имеют права на дискриминацию.

Возможность свободного выражения мыслей и убеждений и использования информации (статья 21): они должны иметь возможность бесплатно получать информацию и передавать ее лицам с ограниченными возможностями.

Неприкосновенность личной жизни перед законом (статья 22): личная жизнь инвалидов, семья, собственность или секреты должны обеспечивать непрерывность связи.

б) Лица с ограниченными возможностями в полной мере участвуют в жизни общества и смогут пользоваться равными возможностями и условиями физического окружения без препятствий для доступа к социальным правам, информации и средствам коммуникации, обеспечивающим:

Возможность пользоваться правом (статья 9): все общественные здания, транспортные средства и службы должны быть приспособлены для людей с ограниченными возможностями.

Право на независимый образ жизни и привлечение местного сообщества (статья 19): лица с ограниченными возможностями должны иметь возможность вести независимый образ жизни и привлекать необходимое местное сообщество. Уважение к дому и семье (статья 23): строительство дома, Лица с инвалидностью, семейные отношения, родители и подростки, с которыми они живут.

Право на образование (статья 24): охват всех лиц с ограниченными возможностями на всех этапах образования является равным.

Право на здоровье (статья 25): лицам с ограниченными возможностями гарантируется предоставление качественной медицинской помощи и услуг.

Абилитация и реабилитация (статья 26): должны быть организованы службы абилитации и реабилитации для лиц с ограниченными возможностями. Следует разработать программы их

физического, умственного, социального развития и обеспечения профессионального развития.

Достаточный уровень жизни и право на социальную защиту (статья 28-статья): направлено на обеспечение необходимых условий для удовлетворения основных жизненных потребностей человека. Это жилье, питание, одежда и включают в себя право на социальную помощь.

г) независимое от экономических аспектов обеспечение экономических прав инвалидов:

Право на собственность (статья 5 из 12-sunflower): лица с ограниченными возможностями имеют право владеть имуществом и распоряжаться им.

Закон о труде и занятости (статья 27): при трудоустройстве лиц с ограниченными возможностями должны быть предоставлены одинаковые возможности.

ф) Обеспечение политических прав инвалидов государством и обществом, участвующими в управлении:

право на участие в политической и общественной жизни (статья 29): лица с ограниченными возможностями могут голосовать на выборах, и вы должны иметь возможность участвовать в управлении государством.

ф) Участие в культурной жизни, обеспечивающее культурные права инвалидов:

Участвовать в культурной жизни, проводить свободное время, отдыхать и заниматься спортом, с правом на участие (статья 30): лица с ограниченными возможностями, занимающиеся спортом, должны бесплатно привлекаться к сфере искусства и культуры.

Мы упоминали выше о правах инвалидов³⁰ во всех аспектах жизни общества и стремимся создать для них равные возможности для поддержки их полноценного участия в жизни общества. Выполнению конвенции служат государственные органы, гражданское общество и другие

³⁰ См.: Права инвалидов (Закон о правах лиц с ограниченными возможностями и Закон о Национальном фонде) и Закон о психическом здоровье. 2021, Национальная комиссия по правам человека, Индия. 40 с.; те, что находятся по адресу: <https://www.ag.gov.au/>; <https://www.coe.int/en/web/portal/home>; <https://www.gov.uk/rights-disabled-person>; <https://www.ada.gov/resources/disability-rights-guide/>; <https://www.disabilityjustice.org.uk/take-action/human-rights/>; https://commission.europa.eu/index_en; монографии: Сара Э. Шопер и Эми Э. Френч. Практическое руководство по поддержке лиц с (ограниченными) возможностями на территории кампуса. – Департамент образовательного руководства, Университет Линденвуд, 5 ноября 2021 г. 122 с.; Лаосское бюро статистики. Монография об инвалидах Лаосской НДР по данным переписи населения и жилищного фонда 2015 года. Статистическое бюро Министерства планирования и инвестиций Лаоса. Вьентьян, сентябрь 2020

г. 106 р.; научные разработки: Сабаева С.В., Боброва Т.М., Исаева А.Н. Права инвалидов. Брошюра. – М., «Проспект», 2023. 232 с.; Шувалова И.А. Защита прав инвалидов. Учебное пособие. – М., «НИИц ИНФРА-М», 2019. 193 с.; Права инвалидов: брошюра. Под ред. Т.Н. Москалькова. – М., «Проспект», 2017. 232 с.; Шашкова А.В. Лицо с инвалидностью. Права, льготы, поддержка. – М., «Эксмо», 2012. 128 с.; Фурыева Т. В. Социальная реабилитация лиц с ограниченными возможностями здоровья. учебное пособие для СПО / 2-е издание, переработанное и дополненное. – М., «Юрайт», 2019. 189 с.; Фурыева Т.В. Социальная инклюзия. учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / 2-е издание, исправленное и дополненное. – М., «Юрайт», 2019. 189 с.; Бегидов М.В. Социально-правовые основы социальной работы с инвалидами. учебное пособие для СПО / 2-е издание, переработанное и дополненное. – М., «Юрайт», 2019. 98 с.; Аксенова Л.И. Ранняя помощь детям с ограниченными возможностями здоровья. учебное пособие для СПО. – М., «Юрайт», 2019. 377 с. я доктор.

заинтересованные стороны и потребуется сотрудничество со стороны регулирования отношений в этой сфере. Выполняя требования государственной конвенции, за эти права в полном объеме отвечает учреждение.

2. Согласно статье 19 конституции Республики Узбекистан, «...все граждане имеют равные права и свободы, независимо от пола, расы, национальности, языка, вероисповедания, вероисповедания, социального происхождения, социального положения, равны перед законом...»³¹ факт, который был установлен. Отказ от принципов равенства и дискриминации в области прав человека – это современные и демократические требования законодательства. Который гарантирует равенство граждан перед законом и нормами и показывает ценность правового статуса личности, внимание к этому человеку.

Льготы, определенные законом и только принципами социальной справедливости, должны быть совместимы. Основное правило заключается в том, что все люди с ограниченными возможностями имеют одинаковые права, а также, как бы это ни звучало, запрещена дискриминация по признаку инвалидности. В то же время, в конституции³² этих лиц, наряду со всеми остальными:

личные права и свободы (в возрасте 25-35 лет): жить, неприкосновенность чести и достоинства, свобода личности и неприкосновенность невиновности предполагают квалифицированную юридическую помощь, получить неприкосновенность личной жизни, личную и семейную тайну, иметь возможность владеть честью и достоинством, защищать каждого при свободном сканировании по всей стране, выборе места жительства и общежития, мышления, свободы слова и вероисповедания, своих прав и законных интересов, затрагиваемых документами, постановлениями и другими материалами, знакомиться со свободой совести;

политические права (36-40-по существу): управление делами общества и государства, как непосредственно, так и через своих представителей, участие в обеспечении равенства в доступе к государственным услугам, участие граждан в их общественной жизни в соответствии с законодательством Республики Узбекистан, проведение митингов, сессий и демонстраций в форме реализации профсоюзами, политическими

партиями и другими общественными объединениями, а также участие в массовых движениях, обращение с заявлениями, предложениями и жалобами;

экономические, социальные, культурные и экологические права (41-53-по веществам): собственники, право работать и свободно выбирать вид профессиональной деятельности, отпуск, социальное обеспечение, радость дома, право пользоваться квалифицированным медицинским обслуживанием, надежный доступ к информации, образованию, научному, техническому и художественному творчеству, свобода культуры, такая как использование достижений ряда социальных, политических и других видов культурных прав.

Как видно из политики, лица с ограниченными возможностями также в правовой системе в целом обладают равными правами и свободами с другими гражданами, их дискриминация строго запрещена конституцией для устранения. Это, хотя и полностью совместимо с требованиями конвенции о правах инвалидов. Личные, предусмотренные конституцией, политические, экономические, социальные, культурные и экологические права³³ это лицо, в частности, в отношении рамок процедур и гарантий, предоставляемых в случае полной и эффективной социальной интеграции.

Гарантия этих прав и свободное выражение философии прав человека не только в целом, но и в Узбекистане, социальная справедливость, равенство и инклюзивные принципы текущего самовыражения. В частности, отдельными лицами в обществе определены все сферы – образование, занятость, здравоохранение, культура и создание возможностей для полноценного участия в политической жизни, как одно из важных направлений государственной политики.

Таким образом, права лиц с ограниченными возможностями являются общечеловеческими ценностями, демократическими принципами и международными обязательствами государственного строительства Республики Узбекистан, с точки зрения продолжения. Если будет обеспечена система правовых норм, правовой статус граждан в этом направлении, важная функция в обеспечении основы равенства на практике в интеграционных ценностях, возникнет

³¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023.

³² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023.

³³ См.: Материалы международной конференции «Достоинство человека в Конституции и ответственность в

строительстве нового Узбекистана». – Ташкент: УзФА ДХИ, 5–26 апреля 2023 г. 312 с.; Конституционные реформы: опыт стран мира (Т. 3). Монография. Отв. ред. А.Х. Саидова. – Ташкент: 2023

необходимость создания сильных правовых механизмов.

3. Закона Республики Узбекистан "О правах лиц с ограниченными возможностями"³⁴ в его рамках упомянуты многие индивидуальные права, если запрещена какая-либо дискриминация по признаку установленной инвалидности. Их (специальных норм) можно проанализировать, чтобы выделить следующие типы контента:

Личные права:

Неприкосновенность личной жизни – информация, имеющая отношение к лицам с ограниченными возможностями, безопасности семьи и собственности. В рамках закона этот закон защищает их от агрессии, личную жизнь, семью, жилье, переписку, неприкосновенность, имеет право на защиту чести и достоинства.

К семейному окружению и семейным правам – права лиц с ограниченными возможностями на обеспечение помещения детей-инвалидов в специализированные учреждения, сокращение количества инъекций через них, особая забота в связи с предложением.

Гражданское право и право на свободное передвижение – каждый человек получает гражданство и равноправие с другими гражданами, переезжает на всей территории Узбекистана, а также бесплатное сканирование въезжающих и выезжающих прав.

Использовать информацию о правах лиц с ограниченными возможностями для широких масс, оформленную в удобном формате, без учета различных форм инвалидности и доступа к технологическим и информационным ресурсам и имеет право беспрепятственно ими пользоваться.

Право на апелляцию – быть индивидуальным или коллективным лицам с ограниченными возможностями, государственным органам, организациям и должностным лицам, к которым можно обратиться, имеет право выражать свои мысли и предложения.

Правосудие, основанное на использовании права на равную защиту и способности лиц с ограниченными возможностями участвовать наравне с другими в системе правосудия.

Социальные права:

Право на жилье – государство при обеспечении жильем лиц с ограниченными возможностями предлагает льготные условия.

Право на образование – все лица с ограниченными возможностями на всех этапах образования (школьное, высшее, профессиональное) должны иметь равные права.

Права на здоровье – физическое и психическое здоровье каждого человека и направлены на защиту доступа к необходимым медицинским услугам. Это включает в себя право на социальную поддержку и государственные гарантии.

Право на социальную помощь – государственное социальное пособие лицам с ограниченными возможностями, предоставляющее услуги и финансовую помощь для поддержки других видов кувватлов.

Право на социальные и персональные услуги – эти права лиц с ограниченными возможностями направлены на создание необходимых условий для удовлетворения потребностей повседневной жизни.

Экономические права:

Трудовое законодательство – условия труда и возможность заниматься законной деятельностью лиц с ограниченными возможностями имеют право на труд.

Политические права:

Право на участие в общественной и политической жизни – при избрании лица с ограниченными возможностями голосовать и быть избранными имеют право участвовать в организации церкви.

Права на отдых и культуру:

Право на участие в культурной жизни – люди с ограниченными возможностями имеют возможность участвовать в театрах, музеях, концертах и других культурных мероприятиях.

Праздники и право заниматься спортом – государство должно обеспечить лицам с ограниченными возможностями беспрепятственный доступ к спортивным сооружениям и зонам отдыха.

Согласно проведенному анализу, мы можем видеть, что эти права³⁵ со стороны государства и общества являются важными условиями повышения дееспособности и качества жизни лиц с ограниченными возможностями. В рамках закона гарантируется, что каждая сфера требует особого внимания.

Таким образом, государство, в свою очередь, обеспечивает права лиц с ограниченными возможностями в рамках законодательства и юридической практики их реализации в форме ограничения обстоятельств, при которых они не

³⁴ Закон Республики Узбекистан «О правах лиц с инвалидностью» от 15 октября 2020 года № 641 // Национальная база данных законодательных документов, 15.10.2020, № 20.03.641/1389.

³⁵ Н. Касимова, О. Исаков. Освещение вопросов инвалидности в средствах массовой информации Узбекистана. Учебно-практическое пособие. – Ташкент: Экстремум-пресс, 2017. 162 с.; Руководство по содействию участию лиц с инвалидностью в политических процессах.

должны отказываться от всех или от инвалидов³⁶. При юридическом анализе, который является всеобъемлющим и неделимым, должны быть приняты во внимание все права человека и их взаимная зависимость. Кроме того, чтобы быть всеобъемлющими, выходить за сферу традиционных юридических прав, связанных с инвалидами, в частности, связанных с их использованием, законодательство об участии в политической жизни, охране здоровья, занятости, социальном обеспечении, иммиграции, уголовном праве и правосудии³⁷.

Вывод заключается в том, что конвенция о правах инвалидов охватывает широкий круг всех государств-участников, которые должны быть адаптированы к нормам закона и разместить призыв. Одним словом, это всеобъемлющая защита самых

элементарных прав инвалидов один из приоритетов национальной правовой системы и законодательные акты, служащие для их координации, означают, что вы должны быть. Исходя из этого, в соответствии с законодательством Узбекистана о своих правах, принципы и нормы международного права умумтирофа адаптированы для того, чтобы вы были свидетелями.

Ключевой вывод статьи заключается в том, что эффективная защита прав инвалидов требует создания целостной системы правовых норм и сильных правовых механизмов, основанных на всеобъемлющем подходе, интеграции международных стандартов и активном сотрудничестве государства и гражданского общества.

Сноски/Iqtiboslar/References:

1. Нерсесянц В.С. Философия – это право. – М., «Норма», 1997. 107 с.
2. Саидов А.Х. «Обеспечение прав лиц с ограниченными возможностями: общие черты национальных и международных подходов»;
3. Всеобщая декларация прав человека (10.12.1948 г.);
4. Конституция Республики Узбекистан // Национальная база данных законодательной информации, 01.05.2023, № 03/23/837/0241.
5. Уголовный кодекс Республики Узбекистан;
6. Гражданский кодекс Республики Узбекистан и др.
7. Европейская социальная хартия от 18 октября 1961 г.;
8. Конвенция СНГ «Об обеспечении прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам» от 21 октября 1994 г. и др.
9. Конвенция ООН о правах инвалидов
10. Конституция Республики Узбекистан // Национальная база данных законодательства, от 01.05.2023 г., № 23.03.837/0241.
11. Конституция Республики Узбекистан // Национальная база данных законодательства, от 01.05.2023 г., № 23.03.837/0241.
12. Закон Республики Узбекистан «О правах инвалидов» от 15 октября 2020 г. № 641 // Национальная база данных законодательства, от 15.10.2020 г., № 20.03.641/1389.
13. Н. Касимова, О. Исаков. Освещение темы инвалидности в средствах массовой информации Узбекистана. Учебно-практическое пособие. – Ташкент: Экстремум-пресс, 2017. – 162 с.; Рекомендации по содействию участию людей с ограниченными возможностями в политических процессах.
14. Пункты 27, 36 Доклада Специального докладчика по вопросам о правах инвалидов. Опубликовано 12 декабря 2017 г.

³⁶ См. пункт 27 Доклада Специального докладчика по вопросам о правах инвалидов. Опубликовано 12 декабря 2017 г. A/HRC/37/56.

³⁷ См.: п. 36. Доклад Специального докладчика по вопросам о правах инвалидов. Опубликовано 12 декабря 2017 г. A/HRC/37/56.

THE IMPORTANCE OF THE WORLD HEALTH ORGANIZATION IN PROTECTING THE RIGHTS OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Nosirova Marjona Negmat kizi

Institute of State and law
of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Foundation doctoral student (PhD)

ORCHID: 0009-0006-3542-9802

Email: marjonanosirova58@gmail.com

ANNOTATION

This research explores the vital role of the World Health Organization (WHO) in promoting global public health and ensuring international health security. As a specialized agency of the United Nations, WHO leads global efforts to prevent disease outbreaks, respond to health emergencies, and improve health systems across member states. The article highlights WHO's contributions during global crises such as the COVID-19 pandemic, its role in eradicating diseases like smallpox, and its ongoing work in areas including vaccination, health education, and non-communicable disease prevention. Furthermore, the study emphasizes the importance of international collaboration in achieving WHO's mission and how its standards, guidelines, and health policies influence global health governance.

Key words: WHO, health security, United Nations, global community, health education, disease outbreaks.

ЗНАЧЕНИЕ ВСЕМИРНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ЗАЩИТЕ ПРАВ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Носирова Маржона Негматовна

Докторант Института государства и права
Академии наук Республики Узбекистан

ORCHID: 0009-0006-3542-9802

Email: marjonanosirova58@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Данное исследование рассматривает жизненно важную роль Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) в содействии глобальному общественному здравоохранению и обеспечении международной безопасности в области здравоохранения. Будучи специализированным учреждением Организации Объединенных Наций, ВОЗ возглавляет глобальные усилия по предотвращению вспышек заболеваний, реагированию на чрезвычайные ситуации в области здравоохранения и совершенствованию систем здравоохранения в государствах-членах. В статье освещается вклад ВОЗ в преодоление глобальных кризисов, таких как пандемия COVID-19, ее роль в ликвидации таких заболеваний, как натуральная оспа, и ее текущая работа в таких областях, как вакцинация, медицинское просвещение и профилактика неинфекционных заболеваний. Кроме того, в исследовании подчеркивается важность международного сотрудничества для выполнения миссии ВОЗ и то, как ее стандарты, руководящие принципы и политика в области здравоохранения влияют на глобальное управление здравоохранением.

Ключевые слова: ВОЗ, безопасность в области здравоохранения, Организация Объединенных Наций, мировое сообщество, медицинское просвещение, вспышки заболеваний

NOGIRONLARNING HUQUQLARINI HIMOYA QILISHDA BUTUN SOG'LIQ SAQLASH TASHKILOTINING AHAMIYATI.

Nosirova Marjona Negmat qizi

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi

Davlat va huquq instituti

tayanch doktoranti

ORCID: 0009-0006-3542-9802

Email: marjonanosirova58@gmail.com

ANNOTATSIIYA

Ushbu maqolada Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining (JSST) xalqaro miqyosda sog'liqni saqlash xavfsizligini ta'minlashdagi muhim roli tahlil qilinadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ixtisoslashgan agentligi sifatida JSST kasallik tarqalishining oldini olish, sog'liqni saqlashdagi favqulodda vaziyatlarga javob berish va a'zo davlatlar orasida sog'liqni saqlash tizimini yaxshilash bo'yicha global sa'y-harakatlarni boshchilik qiladi. Maqolada Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining COVID-19 pandemiyasi kabi global inqiroz davridagi hissasi, chechak kabi kasalliklarni yo'q qilishdagi roli va emlash, sog'liqni saqlash bo'yicha ta'lim va yuqumli bo'lmagan kasalliklarning

oldini olish kabi sohalarda olib borilayotgan faoliyati ta'kidlangan. Bundan tashqari, tadqiqot JSSTning olgiga qo'ygan vazifalariga erishishda xalqaro hamkorlikning muhimligini va uning standartlari, ko'rsatmalari va sog'liqni saqlash siyosati global sog'liqni saqlash boshqaruvida qay tarzda ta'sir o'tkazishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: JSST, sog'liqning xavfsizligi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, global hamjamiyat, sog'liqni saqlash ta'limi, kasallikning tarqalishi.

Nowadays, fully ensuring the rights and freedoms of every individual is considered one of the fundamental principles of a democratic society. In this regard, the protection of the rights of persons with disabilities is an issue of global significance. People with disabilities face numerous challenges – their rights, such as access to education, employment, and full participation in social life, are often violated or restricted. Although the role of the state in this matter is invaluable, non-governmental organizations (NGOs) also play an important role in ensuring the rights of persons with disabilities and involving them in social life. They not only provide assistance but also advocate for the interests of persons with disabilities, protect them, and strive to influence state policy.

The 21st century global health landscape requires effective global action in the face of globalization of trade, travel, information, human rights, ideas, and disease. The new global health era is more plural, comprising a number of key actors, and requiring more coordination of effort, priorities and investments. The World Health Organization (WHO) plays an essential role in the global governance of health and disease; due to its core global functions of establishing, monitoring and enforcing international norms and standards, and coordinating multiple actors toward common goals. Global health governance requires WHO leadership and effective implementation of WHO's core global functions to ensure better effectiveness of all health actors, but achieving this global mission could be hampered by narrowing activities and budget reallocations from core global functions.

The rights of persons with disabilities – it refers to their rights to be equal with other people, to live a life free from discrimination, and to feel free in society. These rights are enshrined in the Convention on the Rights of Persons with Disabilities adopted by the UN in 2006. According to it, persons with disabilities have the right to:

- Receive education,
- Be employed,
- Access social services,
- Live independently,
- Participate in political processes [1].

These principles are implemented in practice in many developed countries. However, in developing countries, including countries like Uzbekistan, this process is gradually evolving. Non-governmental

organizations serve as an important tool in bringing these international standards to the national level.

World Health Organization (WHO), specialized agency of the United Nations (UN) established in 1948 to further international cooperation for improved public health conditions. Although it inherited specific tasks relating to epidemic control, quarantine measures, and drug standardization from the Health Organization of the League of Nations (set up in 1923) and the International Office of Public Health at Paris (established in 1907), WHO was given a broad mandate under its constitution to promote the attainment of “the highest possible level of health” by all peoples [2]. WHO defines health positively as “a state of complete physical, mental, and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.” Each year WHO celebrates its date of establishment, April 7, 1948, as World Health Day.

With administrative headquarters in Geneva, governance of WHO operates through the World Health Assembly, which meets annually as the general policy-making body, and through an Executive Board of health specialists elected for three-year terms by the assembly. The WHO Secretariat, which carries out routine operations and helps implement strategies, consists of experts, staff, and field workers who have appointments at the central headquarters or at one of the six regional WHO offices or other offices located in countries around the world. The agency is led by a director general nominated by the Executive Board and appointed by the World Health Assembly. The director general is supported by a deputy director general and multiple assistant directors general, each of whom specializes in a specific area within the WHO framework, such as family, women's, and children's health or health systems and innovation. The agency is financed primarily from annual contributions made by member governments on the basis of relative ability to pay. In addition, after 1951 WHO was allocated substantial resources from the expanded technical-assistance program of the UN.

WHO officials periodically review and update the agency's leadership priorities. Over the period 2014–19, WHO's leadership priorities were aimed at:

1. Assisting countries that seek progress toward universal health coverage
2. Helping countries establish their capacity to adhere to International Health Regulations
3. Increasing access to essential and high-quality medical products

4. Addressing the role of social, economic, and environmental factors in public health

5. Coordinating responses to noncommunicable disease

6. Promoting public health and well-being in keeping with the Sustainable Development Goals, set forth by the UN [4].

The work encompassed by those priorities is spread across a number of health-related areas. For example, WHO has established a codified set of international sanitary regulations designed to standardize quarantine measures without interfering unnecessarily with trade and air travel across national boundaries. WHO also keeps member countries informed of the latest developments in cancer research, drug development, disease prevention, control of drug addiction, vaccine use, and health hazards of chemicals and other substances.

WHO sponsors measures for the control of epidemic and endemic disease by promoting mass campaigns involving nationwide vaccination programs, instruction in the use of antibiotics and insecticides, the improvement of laboratory and clinical facilities for early diagnosis and prevention, assistance in providing pure-water supplies and sanitation systems, and health education for people living in rural communities. These campaigns have had some success against AIDS, tuberculosis, malaria, and a variety of other diseases. In May 1980 smallpox was globally eradicated, a feat largely because of the efforts of WHO.

In March 2020 WHO declared the global outbreak of COVID-19, a severe respiratory illness caused by a novel coronavirus that first appeared in Wuhan, China, in late 2019, to be a pandemic. The agency acted as a worldwide information centre on the illness, providing regular situation reports and media briefings on its spread and mortality rates; dispensing technical guidance and practical advice for governments, public health authorities, health care workers, and the public; and issuing updates of ongoing scientific research. As pandemic-related infections and deaths continued to mount in the United States, Pres. Donald J. Trump accused WHO of having conspired with China to conceal the spread of the novel coronavirus in that country in the early stages of the outbreak. In July 2020 the Trump administration formally notified the UN that the United States would withdraw from the agency in July 2021. The U.S. withdrawal was halted by Trump's successor, Pres. Joe Biden, on the latter's first day in office in January 2021 [5].

In its regular activities WHO encourages the strengthening and expansion of the public health administrations of member nations, provides technical advice to governments in the preparation of

long-term national health plans, sends out international teams of experts to conduct field surveys and demonstration projects, helps set up local health centres, and offers aid in the development of national training institutions for medical and nursing personnel. Through various education support programs, WHO is able to provide fellowship awards for doctors, public-health administrators, nurses, sanitary inspectors, researchers, and laboratory technicians.

WHO maintains close relationships with other United Nations agencies, particularly the United Nations Children's Fund (UNICEF) and the Food and Agriculture Organization (FAO), and with international labor organizations. From its inception in 1946, UNICEF focused its aid on maternal and child health services and the control of infections, especially in children. Priority has been given to the production of vaccines, the institution of environmental sanitation, the provision of clean water, and the training of local personnel in their own countries (especially in rural areas). Aid is channeled through organized health services in less-developed countries. Recent efforts have concentrated on persuading governments to undertake national surveys to identify the basic needs of their children and to devise appropriate national policies [6].

The work of WHO includes three main categories of activities. First, it is a clearinghouse for information about disease throughout the world, and it has developed a uniform system for reporting diseases and causes of death. It has established internationally accepted standards for drugs and drawn up a list of "essential" (effective, cheap, and reliable) drugs. It has sponsored and financed many research projects throughout the world. Second, WHO has promoted mass campaigns to control epidemic and endemic diseases, a substantial number of which have been quite successful. Third, WHO attempts to strengthen and expand the public health administration and services of member countries by providing technical advice, teams of experts to carry out surveys and demonstrate projects, and aid in support of regional and national health development projects [7].

The official responsible for the administration of national health affairs is in most cases a member of the cabinet. Advisory councils are frequently used to bring the ideas of leading scientists, health experts, and community leaders to bear on major national health problems.

An organization that provides basic community health services under the direction of a medical officer is called a local health unit. It is usually governed by a local authority. Its programs may include maternal and child health, communicable-disease control, environmental sanitation, maintenance of records for statistical purposes, health education of the public, public health nursing, medical care, and, often, school health

services. The local health unit can provide the administrative framework for a wider range of community health services, including the care of the aged, of the physically handicapped, and of the chronically ill and mental health services. Although social welfare services may be provided by a separate agency, there are advantages in amalgamating health and welfare services, because a family's health and social problems tend to be interrelated.

The population served by a local health unit may be only a few thousand or several hundred thousand. There are substantially different problems involved in administering health services for a large rural area that is sparsely populated and a municipality with a population of one or two million. One problem of administering local health services is the question of whether they should be run by independent local authorities or organized regionally to ensure coordination and effective referral and to avoid duplication of services.

Medical care is provided as a public service to some degree in most countries. It may be limited to the hospitalization of persons afflicted with certain ailments—for example, mental disease, tuberculosis, chronic illness, and acute infections. Comprehensive health services may be provided for some specific population groups, as in Canada and the United States, where the federal government provides care for Indians and Eskimos. Many countries have compulsory medical insurance, and some combine the socialization of hospitals with medical insurance covering general medical care, as in Denmark. Full-scale socialization of health services exists in a few countries, including the United Kingdom and New Zealand. Such socialized health services are often alternatively described as systems of public, or universal, health care.

In countries such as the Netherlands and the United States, where voluntary and nonprofit

organizations support a considerable share of the health services and operate most of the general hospitals, there is pluralism in health administration. This makes coordination difficult, but voluntary effort has the advantages of involving citizens directly in the development of health services and of promoting experimentation in administration.

In conclusion, in a democratic society, ensuring the rights and freedoms of every person is a priority. In this regard, protecting the rights of persons with disabilities requires special attention. They are often deprived of their rights to education, employment and full participation in social life. While the role of the state in this regard is incomparable, non-governmental non-profit organizations (NGOs) also play an important role in protecting the interests of persons with disabilities, involving them in society and influencing political processes.

In the field of health, the World Health Organization (WHO) plays a coordinating and leading role at the global level. It sets international norms and standards for health, promotes disease control, epidemic control, vaccination programs and provides technical assistance to countries. WHO's activities are central to global health governance and are based on cooperation, innovation and sustainable development. Local health systems, particularly health units, also play a key role in providing health services to the population. In some countries, these services are fully funded by the state, while in others, there is pluralism in health systems, with the state and the private sector working together.

As a result, ensuring the rights of persons with disabilities and providing quality health services to the population requires an integrated approach based on cooperation between the state, international organizations and civil society institutions.

References/Iqtiboslar/Сноски:

1. Convention on the Rights of Persons with Disabilities | OHCHR.
2. World Health Organization (WHO) | History, Organization, & Definition of Health | Britannica.
3. Key leadership appointments made to drive WHO strategic direction and initiatives.
4. Twelfth General Programme of Work 2014–2019: not merely the absence of disease.
5. The WHO Just Declared Coronavirus COVID-19 a Pandemic | TIME.
6. Partnering with UNICEF | FAO and UN System Partnerships | Food and Agriculture Organization of the United Nations.
7. Public health milestones through the years.

MEHNAT MUNOSABATLARI SOHASIDA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNI HUQUQLARINI MUHOFAZA QILISHNING TASHKILIY- HUQUQIY ASOSLARI

Begatov Jasurbek Numonjanovich

Davlat va huquq instituti tayanch doktoranti

ORCID: 0000-0002-7301-9525

e-mail: jbegatov96@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat munosabatlaridagi huquqlarini muhofaza qilishning tashkiliy va huquqiy asoslari yoritilgan. Jumladan, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi va unga oid qo'mita faoliyati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Mehnat kodeksi va tegishli qonunlari tahlil etilgan. Mamlakatimizda bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini muhofaza qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maqolada nogiron shaxslarning ijtimoiy himoyasi, mehnat shartlari, imtiyozlari, kamsitishdan himoya qilish va ishdan bo'shatish kafolatlari masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari, mehnat munosabatlari, xalqaro shartnomalar, Mehnat kodeksi, kamsitish, imtiyozlar, ijtimoiy himoya, huquqiy javobgarlik, xalqaro tajriba.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье освещены организационно-правовые основы защиты прав лиц с инвалидностью в трудовых отношениях. В частности, проанализированы Конвенция ООН о правах инвалидов и деятельность комитета по ней, а также Конституция, Трудовой кодекс и соответствующие законы Республики Узбекистан. В нашей стране сегодня защита прав лиц с инвалидностью является одним из приоритетных направлений государственной политики. В статье обсуждаются вопросы социальной защиты, условий труда, льгот, защиты от дискриминации и гарантий увольнения лиц с инвалидностью.

Ключевые слова: права лиц с инвалидностью, трудовые отношения, международные договоры, Трудовой кодекс, дискриминация, льготы, социальная защита, правовая ответственность, международный опыт.

ANNOTATION

This scientific article covers the organizational and legal basis for protecting the rights of persons with disabilities in labor relations. In particular, the activities of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Committee, as well as the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Labor Code and relevant laws were analyzed. In our country today, the protection of the rights of persons with disabilities is one of the priority areas of state policy. The article discusses issues of social protection of persons with disabilities, working conditions, benefits, protection from discrimination, and guarantees of dismissal.

Keywords: rights of persons with disabilities, labor relations, international treaties, Labor code, discrimination, benefits, social protection, legal responsibility, international experience.

Zamonaviy jamiyatning asosiy vazifalaridan biri nogironlik holatiga ega shaxslarning boshqa fuqarolar bilan teng huquq va majburiyatlarga ega bo'lishini ta'minlashdan iboratdir. Dunyo miqyosida nogiron shaxslarning huquq va erkinliklarini to'laqonli amalga oshirishiga to'sqinlik qiluvchi tuzilmaviy va funksional to'siqlar mavjud bo'lib, bu ularning jamoatchilik hayotidagi faol ishtirokini murakkablashtiradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro nogironlar kuni har yili 3-dekabrda nishonlanadi va nogiron shaxslarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tadbirlar tashkil etiladi. Nogiron shaxslar huquqlarini himoya qilish va amalga oshirishni ko'zda tutuvchi xalqaro me'yorlar va milliy qonunchilik tizimi shakllangan. BMTning 2006-yil 13-dekabrda qabul

qilingan Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi va unga qo'shimcha Fakultativ protokol ushbu sohadagi asosiy hujjatlardir³⁸. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi nogiron shaxslar huquqlari uchun minimal standartlarni belgilovchi birinchi majburiy xalqaro hujjatdir.

Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita 18 mustaqil ekspertdan iborat organ bo'lib, ishtirokchi-davlatlar tomonidan Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning bajarilishini nazorat qiladi. Qo'mita a'zolari hech qanday davlatning vakilligini namoyon qilmagan holda, o'zlarining shaxsiy maqomida o'z faoliyatlarini amalga oshiradilar.

Barcha ishtirokchi-davlatlar Qo'mitaga Konvensiyada mustahkamlangan huquqlarning amalga oshirilishi yuzasidan muntazam hisobotlar taqdim etib

³⁸ Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya// <https://lex.uz/docs/-5501227>.

boradilar. Ishtirokchi-davlatlar Konvensiyaga qo'shilganidan keyin ikki yil o'tgach, dastlabki hisobotlarni, so'ngra har to'rt yilda bir marta davriy hisobotlarni taqdim etishlari shart. Qo'mita taqdim etilgan har bir hisobotni o'rganib chiqib, ishtirokchi-davlatga "yakuniy mulohazalar" shaklida o'z fikr va tavsiyalarini beradi.

Bundan tashqari, Qo'mita quyidagi ikkita qo'shimcha funksiyani amalga oshiradi:

Fakultativ protokolni ratifikatsiya qilgan ishtirokchi-davlat fuqarolaridan individual murojaatlarni qabul qilish va ko'rib chiqish.

Konvensiyaning qo'pol va muntazam ravishda buzilishining ishonchli dalillari aniqlangan taqdirda tekshiruvlar o'tkazish³⁹.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni himoya qilish sohasidagi O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri – nogironligi bo'lgan shaxslarning Konstitutsiyamizda ko'zda tutilgan shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquq va erkinliklarini xalqaro huquqning umume'tirof etilgan printsiplari va normalari hamda O'zbekiston qo'shilgan xalqaro shartnomalarga muvofiq holda, boshqa fuqarolar bilan teng ravishda ta'minlash hisoblanadi.

BMT Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining 2021-yil 7-iyunda O'zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilingani ushbu sohada samarali islohotlarni davom ettirishning yorqin namunasi bo'ldi⁴⁰.

2025-yilning I choragi yakuniga ko'ra, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslar soni 1 031 609 nafarni yoki aholining 2,7 foizini tashkil etadi, deya xabar bermoqda Ijtimoiy himoya milliy agentligi. Nogironligi bo'lgan shaxslarning 465 645 nafari yoki 45 foizi ayollar, 565 964 nafari yoki 55 foiz erkaklar bo'lib, ularning 173 285 nafari 18 yoshgacha bo'lgan bolalar hisoblanadi⁴¹. Mazkur raqamlar nogironligi mavjud xodimlarni huquqlarini muhofaza qilish naqadar muhim ekanligidan dalolat beradi.

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash hamda himoya qilish masalalari bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining **200 dan ortiq normativ-huquqiy hujjati bilan tartibga solinmoqda. Bu o'rinda Konstitutsiya, 40 dan ziyod qonun va 160 dan ortiq qonunosti hujjati ko'zda tutilgan.** Jumladan, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida", "Ta'lim to'g'risida", "Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida", "Aholi bandligi to'g'risida", "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida", "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida", "Mehnatni

muhofaza qilish to'g'risida", "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunlar va O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi bilan tartibga solinadi.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi inson qadrini ta'minlashga qaratilgan 100 ta maqsadni qamrab oladi. Shu maqsadlarning aksariyatida nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari va manfaatlariga daxldor ko'plab vazifalar belgilangan. Taraqqiyot strategiyasining 66-maqsadi: "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish" deb nomlangan. Ushbu maqsad doirasida:

birinchidan, nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarishda teng sharoitlarni va ularni buzganlik uchun javobgarlik muqarrarligini ta'minlash;

ikkinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash sohasidagi umume'tirof etilgan xalqaro norma va standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish;

uchinchidan, tibbiy-mehnat ekspertizasi va nogironlikni belgilashning shaffof, zamonaviy uslub va mezonlarini joriy etish, nogironligi bo'lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish darajasi va sifatini oshirish;

to'rtinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslarning oilasi, jamiyat va davlat bilan o'zaro aloqasini kuchaytirish, ularning qulay muhitda bo'lishi, shahar yo'lovchi transporti, ijtimoiy va boshqa infratuzilma ob'ektlaridan erkin foydalanishi uchun zarur sharoitlar yaratish;

beshinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish;

oltinchidan, nogironlikni belgilashning ijtimoiy modeliga bosqichma-bosqich o'tish kabi g'oyat muhim vazifalar kun tartibiga qo'yilgan. Ayni vaqtda ushbu chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda⁴². Bu haqda so'z borganda, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2022-yil 8-fevralda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni hamda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonini imzolaganini yana bir bor ta'kidlash lozim⁴³.

"Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Qonunining 3-moddasiga ko'ra: ijtimoiy yordam va himoyaga, jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to'liq va samarali ishtirok etish

³⁹ Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita// <http://nhrc.uz/oz/menu/nogironlar-uulari-bjicha-mita>.

⁴⁰ Nogironlar huquqlarini ta'minlash: Milliy va xalqaro yondashuvlardagi o'zaro mushtaraklik// <https://parliament.gov.uz/articles/310>.

⁴¹ O'zbekistonda 1 mln nafardan ortiq nogironligi bo'lgan shaxslar bor// <https://www.gazeta.uz/oz/2025/04/15/disability/>.

⁴² 2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son // <https://lex.uz/docs/-5841063>.

⁴³ Nogironlar huquqlarini ta'minlash: Milliy va xalqaro yondashuvlardagi o'zaro mushtaraklik// <https://parliament.gov.uz/articles/310>.

uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxs – nogironligi bo'lgan shaxs hisoblanadi⁴⁴.

Nogironligi mavjud bo'lgan fuqarolar huquqlari ko'p qirrali va murakkab masaladir, chunki ijtimoiy, siyosiy, madaniy va huquqiy muhitlarning turli shakllarida ularning huquqlari tez-tez poymol qilinadi. Masalan, nogiron shaxslar duch keladigan asosiy muammolardan biri ishga joylashish bilan bog'liq bo'lib, ish beruvchilar odatda bunday shaxslarning vazifalarni samarali bajarishi uchun kerakli jismoniy imkoniyatlari mavjud emas deb hisoblashadi.

Nogironligi bo'lgan shaxslarga davlat va jamiyat hayotining har bir sohasida to'laonli qatnashish imkoniyati, shuningdek kunlik hayotda o'zini ta'minlash, transportdan bemalol foydalanish, o'qish, axborot olish va mustaqil harakatlanish kabi huquqlar taqdim etilishi zarur. Ular insoniy qadr-qimmat, shaxsiy avtonomiya, diskriminatsiyadan himoya, barcha resurslardan to'siqsiz bahramand bo'lish, imkoniyatlar tengligi va jamiyat hayotida boshqalar bilan bir xil darajada faol ishtirok etish huquqlariga ega. Bu prinsiplar Nogironlar huquqlari haqidagi konvensiyaning asosiy qoidalarini tashkil etadi.

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari – bu inson huquqlarining maxsus sohasi emas, balki uning aynan o'zidir. Nogironligi bo'lgan shaxslar boshqalar bilan bir xil huquqlardan foydalanishlari kerak. Ushbu huquqlar barcha nogironligi bo'lgan shaxslarga hech qanday istisnosiz yoki kamsitishlarsiz beriladi⁴⁵.

Nogironligi bo'lgan fuqarolar mehnat munosabatlarida boshqa ishchilar bilan teng huquqlarga ega bo'lib, mehnatni himoya qilish, ish vaqti, ta'tillar hamda boshqa mehnat sharoitlari masalalarida qonunchilik va mehnatga oid boshqa normativ hujjatlarda ko'zda tutilgan qo'shimcha imtiyozlarga haqli.

Kollektiv shartnoma yoki mehnat shartnomasida belgilangan mehnat shartlari, jumladan ish haqi, ish va dam olish tartibi, yillik ta'til muddati qonunda ko'rsatilgan darajadan past bo'lmasligi, shuningdek nogironligi bo'lgan shaxslarning ahvolini yomonlashtirmasligi yoki ularning huquqlarini cheklamasligi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi 425-moddasiga asosan, nogironligi bo'lgan shaxs bilan mehnat shartnomasi tuzmaslikka, ish beruvchining tashabbusi bilan uni bekor qilishga yo'l qo'yilmaydi. Tibbiy-ijtimoiy ekspert komissiyasining (TIEK) xulosasiga ko'ra nogironligi bo'lgan shaxs sog'lig'i kasb vazifalarini bajarishga to'squinlik qilsa yoxud o'zining yoki boshqalar hayoti yoki sog'lig'iga, mehnat xavfsizligiga tahdid solsa ishga qabul qilishni rad etish yoki mehnat shartnomasini bekor qilish mumkin.

Mehnat kodeksining 143-moddasida nogironligi bo'lgan xodim bilan mehnat shartnomasini bekor qilish asoslari belgilangan. Ish beruvchi bo'sh (vakant) ish o'rni bor bo'lganda, nogironligi bo'lgan xodimning sog'ligi holatiga ko'ra qarshi ko'rsatma bo'lmasa, tibbiy xulosaga muvofiq yengilroq yoki noqulay ishlab chiqarish omillarining ta'siri bo'lmagan ishga uning roziligi bilan o'tkazishi shart. Ya'ni, xodim qandaydir sabab bilan nogiron bo'lib qolganda u bilan tuzilgan mehnat shartnomasi bekor qilinmaydi⁴⁶.

Ushbu moddaning ikkinchi qismiga ko'ra, quyidagi hollarda ish beruvchi xodim bilan mehnat shartnomasini bekor qilishi mumkin:

Xodim taklif etilgan yengilroq boshqa ishga o'tkazilishni rad etgan taqdirda;

Ish beruvchida xodim sog'lig'i holati ko'ra qarshi ko'rsatma bo'lmagan boshqa ish mavjud bo'lmasa.

Bunday hollarda xodim bilan mehnat shartnomasini bekor qilinsa kafolatli to'lovlar amalga oshiriladi⁴⁷.

Mehnat shartnomasi bekor qilinganda nogironligi bo'lgan xodim ikki xil kafolatli to'lovni olish huquqiga ega. Bular quyidagilar:

Mehnat kodeksi 173-moddasiga muvofiq, ishdan bo'shatish nafaqasi to'lanadi.

Ishdan bo'shatish nafaqasi – mehnat shartnomasi alohida asoslarga ko'ra bekor qilinganda uning oqibatlarini yumshatish maqsadida amalga oshiriladigan bir yo'la beriladigan pullik to'lovdir. Alohida asoslarga xodim tibbiy xulosaga muvofiq sog'lig'ining holatiga ko'ra boshqa ishga o'tkazishni rad etganligi yoxud ish beruvchida tegishli ish bo'lmaganligini kiritish mumkin.

Ishdan bo'shatish nafaqasi miqdori xodimning oxirgi ishlagan joyidagi ish stajiga muvofiq amalga oshiriladi. Bunda ishdan bo'shatish nafaqasining miqdori :

uch yilgacha ish stajiga ega xodimlar uchun – o'rtacha oylik ish haqining ellik foizidan;

uch yildan besh yilgacha ish stajiga ega xodimlar uchun – o'rtacha oylik ish haqining yetmish besh foizidan;

besh yildan o'n yilgacha ish stajiga ega xodimlar uchun — o'rtacha oylik ish haqining yuz foizidan;

o'n yildan o'n besh yilgacha ish stajiga ega xodimlar uchun — o'rtacha oylik ish haqining bir yuz ellik foizidan;

o'n besh yildan ortiq ish stajiga ega xodimlar uchun — o'rtacha oylik ish haqining ikki yuz foizidan kam bo'lishi mumkin emas.

⁴⁴ “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son// <https://lex.uz/docs/-5049511>.

⁴⁵ Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari // <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/menu/nogironligi-blgan-shaxslar-uulari>.

⁴⁶ O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 30.04.2023 // <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>.

⁴⁷ O'sha joyda.

Mehnat kodeksi 100-moddasiga ko'ra, xodim tibbiy xulosaga muvofiq yengilroq boshqa ishga o'tishni rad etgan yoki ish beruvchida yengilroq boshqa ish mavjud bo'lmaganda mehnat shartnomasi bekor qilinsa, ish qidirish davrida ikki oylik o'rtacha ish haqi saqlanib qolinishi kafolatlangan. Ya'ni, agar ish beruvchida sizning sog'lig'ingiz ko'taradigan ish o'rinlari bo'lmasa yoki shunday ish o'rni bo'lib, sizga taklif qilganda siz uni rad etsangiz mehnat shartnomasi bekor qilinadi. Lekin, ikki oygacha o'rtacha ish haqingiz saqlab qolinadi⁴⁸.

Mehnat kodeksining 167-moddasiga ko'ra korxona yoki muassasada texnologik yoki ishlab chiqarish jarayonlaridagi o'zgarishlar natijasida xodimlar sonini qisqartirish zarur bo'lganda, avvalo yuqori malaka va mehnat samaradorligiga ega bo'lgan ishchilarga ishda qolish huquqi beriladi⁴⁹. Masalan, korxonaga bir necha xodimning vazifasini bajaradigan zamonaviy uskuna olib kelinsa va bu ishni faqat bitta xodim kuzatib, boshqarsa yetarli bo'lsa, malakasi mos keladigan va samaradorligi yuqori bo'lgan xodimgina ushbu lavozimda saqlanib qolishi mumkin. Masalan, korxonada 2-guruh nogironligi mavjud xodim bo'lsa va korxonada xodimlar sonini qisqartirish jarayoni boshlangan bo'lsa, ish beruvchi avvalambor xodimlarni ularning kasbiy malakasi va mehnat samaradorligi asosida ishda saqlashga intilishi kerak. Bunda nogironlik holati ustunlik bermaydi. Ammo agar nogironligi mavjud xodim va boshqa xodimlarning malakasi hamda samaradorligi mutlaqo bir xil bo'lsa, nogironlik mavjudligi xodimga afzallik berishi mumkin.

Agar xodimlarning malakasi va mehnat samaradorligi teng darajada bo'lsa, moddaning ikkinchi bandida ko'zda tutilgan ayrim toifalarga ustunlik beriladi. Bunday toifalarga, jumladan, mazkur korxonada mehnat jarayonida jarohatlangan yoki kasbiy kasallikka duchor bo'lgan shaxslar, shuningdek nogironligi mavjud bo'lgan fuqarolar kiradi.

Konvensiyaga qo'shilgan davlatlar nogiron shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, mustaqil hayot kechirishi va ijtimoiy-siyosiy hayotda teng ishtirok etishi uchun imkoniyatlar yaratish, transport, axborot va aloqa tizimlaridan foydalanishni ta'minlash majburiyatlarini o'z zimmasiga oladi.

Nogiron shaxslar huquqlari turli ijtimoiy, siyosiy va madaniy sharoitlarda buzilishi tufayli murakkab xususiyatga ega. Eng keng tarqalgan to'siqlardan biri mehnatga joylashishdagi

qiyinchiliklardir. Ish beruvchilar ko'pincha nogiron shaxslarning samarali mehnat qilishi uchun zarur sharoitlarni ta'minlashdan qochadi, bu esa ularning ishga qabul qilinishini cheklaydi. Shuningdek, mehnat kodeksi 360-moddasiga muvofiq, nogironligi bo'lgan shaxslar dastlabki (mehnat shartnomasi tuzilayotganda) va davriy (mehnat faoliyati davomida) majburiy tibbiy ko'rikdan o'tkazilishi lozim. Ushbu kodeksning 426-moddasiga muvofiq, ular har yili majburiy tibbiy ko'rikdan o'tishlari lozim. Nogironligi bo'lgan shaxslarni majburiy tibbiy ko'rikdan o'tkazish xarajatlari ish beruvchining mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi⁵⁰.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning ish vaqti davomiyligi bo'yicha milliy qonunchiligida bir qator imtiyozlar belgilangan. Jumladan, mehnat kodeksining 427-moddasiga asosan, I va II guruh nogironligi bo'lgan xodimlar uchun ish vaqtining davomiyligi haftasiga o'ttiz olti soatdan oshmasligi belgilangan. I va II guruh nogironligi bo'lgan xodimlar uchun kunlik ishning (smenaning) davomiyligi tibbiy-ijtimoiy ekspert komissiyasining tavsiyalariga muvofiq belgilanadi. Lekin olti kunlik ish haftasida — kuniga olti soatdan, besh kunlik ish haftasida — kuniga yetti soat-u o'ttiz daqiqadan ortib ketmasligi kerak⁵¹.

Mehnatga oid munosabatlarda kamsitish amaliyoti uchun ish beruvchilarni javobgarlikka tortuvchi samarali ijro mexanizmlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu mexanizmlar ma'muriy organlar, tenglik yoki inson huquqlari bo'yicha ixtisoslashgan komissiyalar, odil sudlari yoki nizolarni hal qilishning boshqa mexanizmlarini o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu organlar shaxslarga shikoyat qilish va o'z huquqlarini himoya qilish yo'llarini taqdim etishi hamda fuqarolarning kamsitish haqidagi da'vo arizalarini ko'rib chiqishi, audit tekshiruvini o'tkazish orqali bandlik sohasida kamsitishlarni kamaytirishga erishish mumkin.

Mamlakatimizda mehnat munosabatlarida tengligini ta'minlash hamda nogironligi mavjud shaxslarga mehnat faoliyati bilan samarali shug'ullanishi uchun teng imkoniyat yaratib berish maqsadida nogiron xodimlarni ishga qabul qilish, ular bilan tuzilgan mehnat shartnomalarini o'zgartirish va bekor qilishga oid qoidalarni yanada takomillashtirish lozim. Jumladan, nogironligi bor xodimlarga masofaviy hamda moslashuvchan ish muhitini yaratib bergan ish beruvchiga imtiyozlar ro'yxatini kengaytirish lozim.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya // <https://lex.uz/docs/-5501227>.
2. Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita // <http://nhrc.uz/oz/menu/nogironlar-uulari-bjicha-mita>.
3. Nogironlar huquqlarini ta'minlash: Milliy va xalqaro yondashuvlardagi o'zaro mushtaraklik// <https://parliament.gov.uz/articles/310>.

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 30.04.2023 // <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>.

⁴⁹ O'sha joyda.

⁵⁰ O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 30.04.2023 // <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>.

⁵¹ O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi 30.04.2023 // <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>.

4. O'zbekistonda 1 mln nafardan ortiq nogironligi bo'lgan shaxslar bor// <https://www.gazeta.uz/oz/2025/04/15/disability/>.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 28.01.2022-yildagi PF–60-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-5841063>.
6. <https://parliament.gov.uz/articles/310>.
7. O'zbekiston Respublikasining **"Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"** 15.10.2020-yildagi O'RQ–641-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/-5049511>.
8. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari // <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/menu/nogironligi-blgan-shahslar-uulari>.
9. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi (30.04.2023) // <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>.

HAR KIM UCHUN TENG IMKONIYATLAR: INKLYUZIV JAMIYAT VA IJTIMOIIY ADOLAT

Nurullayeva Laylo Xayrulloevna,

Trnava universiteti (Slovakiya) Huquq fakulteti 4-bosqich talabasi

Telefon: +998 94 200 09 21

laylonur77@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada inklyuziv jamiyat qurish masalasi, alohida ehtiyojga ega shaxslarning huquqlari va ijtimoiy himoyasi masalalari keng qamrovda tahlil qilingan. 2025-yil birinchi choragi yakunlari bo'yicha mamlakatda kuzatilgan statistik ko'rsatkichlar, jumladan, nogironlikning asosiy sabablari, yosh-guruhlar kesimidagi taqsimot, hududlar bo'yicha farqlar batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, bandlikni ta'minlash, sog'liqni saqlash xizmatlarining sifatini oshirish hamda jamoat joylarini moslashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar yoritilgan. Muammolar sifatida huquqiy normalarning amaliyotga to'liq tatbiq etilmasligi, ayrim hududlarda infratuzilmaning yetarli darajada moslashtirilmaganligi, nogiron shaxslar uchun ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda to'siqlar mavjudligi qayd etilgan. Ilmiy tahlil davomida xalqaro tajribalar bilan solishtirish asosida mavjud kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari ko'rsatilib, xususan, davlat va nodavlat sektor hamkorligini kuchaytirish, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishda fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokini kengaytirish hamda ijtimoiy innovatsiyalarni tatbiq etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv jamiyat, teng imkoniyatlar, inson huquqlari, ijtimoiy adolat, ijtimoiy himoya, huquqiy asoslar.

АННОТАЦИЯ

В статье всесторонне анализируются вопросы построения инклюзивного общества, прав и социальной защиты лиц с особыми потребностями. На основе итогов первого квартала 2025 года подробно проанализированы статистические показатели по стране, включая основные причины инвалидности, распределение по возрастным группам и региональные различия.

Кроме того, в статье освещаются работы по развитию системы инклюзивного образования, обеспечению занятости, повышению качества медицинских услуг и адаптации общественных мест. В качестве проблем отмечаются неполное применение правовых норм на практике, недостаточная адаптация инфраструктуры в отдельных регионах, а также наличие барьеров в доступе лиц с инвалидностью к социальным услугам.

В ходе научного анализа, на основе сопоставления с международным опытом, предложены пути устранения существующих недостатков, в частности: усиление сотрудничества государства и негосударственного сектора, расширение участия институтов гражданского общества в защите прав лиц с инвалидностью, а также внедрение социальных инноваций.

Ключевые слова: инклюзивное общество, равные возможности, права человека, социальная справедливость, социальная защита.

ANNOTATION

The article provides a comprehensive analysis of the issues related to building an inclusive society, the rights, and social protection of people with special needs. Based on the results of the first quarter of 2025, statistical indicators observed in the country are analyzed in detail, including the main causes of disability, distribution by age groups, and regional differences.

Furthermore, the article highlights ongoing efforts to develop an inclusive education system, ensure employment, improve the quality of healthcare services, and adapt public spaces. Among the identified challenges are the incomplete implementation of legal norms in practice, insufficient infrastructure adaptation in certain regions, and barriers faced by persons with disabilities in accessing social services.

Through scientific analysis and comparison with international experience, the article suggests ways to address existing shortcomings, in particular: strengthening cooperation between the state and the non-governmental sector, expanding the role of civil society institutions in protecting the rights of persons with disabilities, and introducing social innovations.

Keywords: inclusive society, equal opportunities, human rights, social justice, social protection.

KIRISH (INTRODUCTION)

So'nggi yillarda inklyuziv jamiyatni barpo etish masalasi jahon hamjamiyati kun tartibidagi eng dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Chunki inson huquqlarini kafolatlash va teng imkoniyat yaratish demokratik jamiyatning asosiy tamoyilidir. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2006-yilda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiya

(CRPD) barcha davlatlardan nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini tan olish, diskriminatsiyani bartaraf etish va ularni ijtimoiy hayotga to'laqonli jalb etishni talab qiladi[1][2]. Mamlakatimizda ham mazkur hujjatni ratifikatsiya qilib, milliy qonunchilikka uyg'unlashtirish bo'yicha qator islohotlarni amalga oshirilmoqda.

Xususan, 2021-yilda “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi, 2023-yilda esa yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson sha’ni va qadr-qimmati oliy qadriyat sifatida belgilandi[3]. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish so‘nggi besh-yetti yilda faol bosqichga kirdi. Hukumatning “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash milliy dasturi” va 2021-yilda qabul qilingan “Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun muhim huquqiy asos bo‘ldi[4]. Ushbu huquqiy asoslar nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim, bandlik, sog‘liqni saqlash va transport sohalarida teng imkoniyatlardan foydalanishini ta’minlashga qaratilgan.

Masalaning ijtimoiy-falsafiy jihati ham muhim. Jamiyat taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy yutuqlar, balki adolat, inson qadr-qimmati va birdamlik tamoyillarining amal qilish darajasi bilan belgilanadi. Shuning uchun inklyuziv jamiyat qurish huquqiy kafolatlar bilan bir qatorda, ijtimoiy ong va madaniy-ma’naviy qadriyatlar uyg‘unligida rivojlanmoqda.

METODLAR (METHODS)

Tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligining 2025-yilning birinchi choragidagi ma’lumotlariga asoslanadi. Unda statistik tahlil, hududiy taqqoslash va demografik tahlil usullari qo‘llanildi. Statistik tahlil orqali nogironlik sabablari, yosh va ijtimoiy guruhlar kesimidagi taqsimot, shuningdek jins va nogironlik guruhlari bo‘yicha ko‘rsatkichlar foizlarda ifodalandi. Hududiy taqqoslash usuli yordamida viloyatlar kesimida nogironligi bo‘lgan shaxslarning taqsimlanishi solishtirildi va mintaqaviy tafovutlar aniqlandi. Demografik tahlil jarayonida esa nogironligi bo‘lgan shaxslarning yosh tarkibi, jamiyatdagi ulushi va ijtimoiy faollik darajasi o‘rganildi. Ushbu metodologiya nogironlik masalasining ijtimoiy, mintaqaviy va demografik jihatlarini kompleks tahlil qilish imkonini berdi.

NATIJALAR (RESULTS)

2025-yilning birinchi choragi yakunlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi tomonidan e’lon qilingan statistik ma’lumotlar mamlakatda nogironligi bo‘lgan shaxslarning soni, ularning demografik tarkibi va ijtimoiy ahvolini ko‘rsatib bermoqda. Ushbu ma’lumotlar aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari bo‘yicha mavjud vaziyatni chuqurroq tahlil qilish va inklyuziv siyosatni rivojlantirish uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi.

1-jadval.

2025-yil 1-chorak yakuni bo‘yicha nogironligi bo‘lgan shaxslarning asosiy ko‘rsatkichlari⁵²

Ko‘rsatkichlar	Soni	Ulushi (%)
Jami shaxslar	1 031 609	2,7 %
18 yoshgacha bolalar	173 285	16,8 %
I guruh	94 722	9,2 %
II guruh	695 372	67,4 %
III guruh	67 006	6,5 %
Ayollar	465 645	45 %
Erkaklar	565 964	55 %
30 yosh – pensiya yoshi	493 879	47,8 %

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, nogironligi bo‘lgan shaxslarning jami soni 1 031 609 nafarni tashkil etib, bu O‘zbekiston aholisi tarkibida 2,7 % ulushga ega. Bu ko‘rsatkich ijtimoiy hayotda katta qatlamni qamrab olayotganini ko‘rsatadi.

Nogironligi bo‘lgan shaxslarning katta qismi II guruh nogironlariga to‘g‘ri keladi. Bu shaxslarning ko‘pchiligi qisman mehnatga layoqatli bo‘lsa-da, bandlikka jalb etilish darajasi past.

Yosh taqsimoti shuni ko‘rsatadiki, nogironligi bo‘lgan shaxslarning deyarli yarmi mehnatga layoqatli yoshda. Bu mehnat bozorida inklyuziv siyosatni kuchaytirish va maxsus ish o‘rinlari yaratishni talab etadi. Shuningdek, 18 yoshgacha bo‘lgan bolalar sonining 16,8 % ni tashkil etishi ham alohida tashvish uyg‘otadi, chunki bu kelajak avlodning ta’lim va ijtimoiy integratsiyasi jarayonida qo‘shimcha muammolarni yuzaga chiqaradi. Bolalar ulushi ijtimoiy himoya va ta’lim tizimida inklyuzivlikni kengaytirishni talab etmoqda. Bu ta’lim tizimida inklyuzivlikni kuchaytirish zarurligini ta’kidlaydi.

Gender tafovutiga ko‘ra, erkaklar ayollarga nisbatan ustun. Bu esa gender asosida xizmatlarni turlicha yo‘naltirish zarurligini bildiradi.

Shaxslarning umumiy tarkibi va demografik ko‘rsatkichlari mamlakat miqyosidagi umumiy tendensiyalarni ochib beradi. Biroq, bu raqamlar hududlar kesimida sezilarli farqlanishi bilan ham ajralib turadi. Ya’ni, ayrim viloyatlarda nogironligi bo‘lgan shaxslar soni yuqori bo‘lsa, boshqalarida ancha past darajada qayd etilgan. Shu bois, masalaning hududiy taqsimotini tahlil qilish inklyuziv siyosatni manzilli tarzda amalga oshirish zarurligini ko‘rsatadi (2-jadval).

2-jadval.

Hududlar kesimidagi ko‘rsatkichlar⁵³

№	Viloyat	Shaxslar soni
1.	Samarqand	110 189
2.	Qashqadaryo	108 041
3.	Farg‘ona	94 395
4.	Andijon	88 470

⁵² Manba: Ijtimoiy himoya milliy agentligining 2025-yil birinchi choragi yakunlari bo‘yicha statistik ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

⁵³ Manba: Ijtimoiy himoya milliy agentligining 2025-yil birinchi choragi yakunlari bo‘yicha statistik ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

5.	Surxondaryo	88 470
6.	Sirdaryo	38 123
7.	Jizzax	44 496
8.	Navoiy	48 172
9.	Buxoro	60 446

Hududiy taqsimot ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, aholining nogironligi bo'lgan qismining soni barcha viloyatlarda bir xil emas va demografik hamda ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bevosita bog'liqdir.

Eng yuqori ko'rsatkichlar Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida qayd etilgan. Bu holat ushbu hududlarda aholining ko'pligi, shuningdek, surunkali kasalliklarning keng tarqalishi va mehnat sharoitlari bilan bog'liq bo'lishi asosiy sabab sifatida ko'rsatilishi mumkin. O'rta ko'rsatkichlar Farg'ona, Andijon va Surxondaryo viloyatlariga to'g'ri keladi. Bu esa ushbu mintaqalarda ham ijtimoiy himoya xizmatlari uchun yuqori ehtiyoj mavjudligini bildiradi. Ushbu viloyatlar yuqori aholi zichligi va mehnat migratsiyasi oqibatida tibbiy-ijtimoiy muammolarga duch kelmoqda. Eng past ko'rsatkichlar Sirdaryo, Jizzax va Navoiy viloyatlarida kuzatilgan. Buning asosiy sababi – aholining son jihatdan nisbatan kamligi bilan izohlanadi. Buxoro viloyati 60 446 nafar ko'rsatkich bilan o'rta pog'onada turib, hududlar kesimida farqlarning qanchalik sezilarli ekanini ko'rsatadi.

Hududlar kesimida Samarqand va Qashqadaryo yetakchilik qilmoqda, Sirdaryo va Jizzax esa eng past ko'rsatkichlarga ega. Bu tafovutlar:

- aholining soni,
- iqtisodiy rivojlanish darajasi,
- sog'liqni saqlash infratuzilmasi imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq.

Hududiy siyosatni ishlab chiqishda ushbu tafovutlarni hisobga olish zarur. Masalan, Janubiy Koreya tajribasida nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash hududiy dasturlar asosida amalga oshiriladi va aholisi ko'p mintaqalarga qo'shimcha moliyaviy resurslar yo'naltiriladi.

Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, aholining soni ko'p va ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan faol hududlarda ko'rsatkichlar yuqori, nisbatan kichik viloyatlarda esa past. Hududiy farqlar shuni anglatadiki, inklyuziv siyosatni amalga oshirishda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitidan kelib chiqib manzilli yondashuv zarur. Samarqand va Qashqadaryoda keng qamrovli reabilitatsiya xizmatlari talab qilinsa, Sirdaryo va Jizzaxda profilaktika va sog'lomlashtirish dasturlari muhimroqdir.

Ikkala jadvalning tahlili O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslar soni aholining sezilarli qismini tashkil etishini va hududiy tafovutlar

mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu esa davlat siyosatida kompleks, hududiy va demografik omillarga asoslangan inklyuziv strategiyalarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Statistik tahlil natijalariga ko'ra, bir nechta muammolar ajralib chiqadi. Birinchidan, mehnatga layoqatli yoshdagilar ko'pligiga qaramay, ularning ko'pchiligi iqtisodiy faoliyatga jalb etilmagan. Bu mehnat bozorida teng imkoniyatlarning yetarlicha ta'minlanmaganidan dalolat beradi. Ikkinchidan, hududlar kesimida sezilarli tafovut mavjud: Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida yuqori ko'rsatkichlar qayd etilgan bo'lsa, Sirdaryo va Jizzax viloyatlarida ancha past. Bu farqlar hududiy rivojlanishdagi nomutanosiblikni ko'rsatadi. Uchinchidan, nogironlikning asosiy sabablari orasida qon aylanish tizimi kasalliklari, suyak-mushak tizimi kasalliklari va tug'ma nuqsonlar yetakchi o'rinni egallamoqda. Bu esa profilaktika, erta tashxis va reabilitatsiya tizimining takomillashtirilishini talab etadi.

Statistik tahlil quyidagi muammolarni ochib bermoqda:

- nogironligi bo'lgan shaxslarning katta qismi mehnatga layoqatli yoshda bo'lsa-da, ularning bandligi past;
- hududlar o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud;
- inklyuziv ta'lim va reabilitatsiya tizimlari yetarli darajada rivojlanmagan;
- gender tafovutlari nogiron ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotda cheklanishiga olib kelmoqda.

Hududiy ko'rsatkichlar mamlakat bo'yicha nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash siyosati manzilli va hududlarning o'ziga xos demografik hamda iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqib amalga oshirilishi lozimligini anglatadi. Aholisi ko'p hududlarda qo'shimcha resurslar safarbar etilishi zarur, aholi soni kam hududlarda esa xizmatlarni sifat va samaradorlik nuqtayi nazaridan kuchaytirish muhimdir.

Xalqaro tajribaga murojaat etish mavjud muammolarni hal etishda samarali yondashuvlarni ko'rsatadi. Masalan: Germaniyada ish beruvchilar nogiron shaxslarni ishga qabul qilish kvotalariga rioya qilishi shart, aks holda ular maxsus jamg'armaga to'lov amalga oshiradi. Bu usul inklyuziv bandlikni rag'batlantirishda ijobiy natija bergan. Skandinaviya mamlakatlarida nogironlar uchun "yagona ijtimoiy paket" amalda bo'lib, ta'lim, sog'liqni saqlash, transport va bandlik integratsiyalashgan holda ta'minlanadi. Bu model inklyuziv jamiyatni barpo etishda muhim omil bo'lgan. Yaponiyada esa texnologiyalardan keng foydalanilib, nogiron bolalar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlari va maxsus infratuzilma joriy qilingan. Natijada, nogiron bolalarning 90 foizdan ortig'i umumta'lim maktablarida tahsil olmoqda.

Mazkur xorijiy tajribalar mamlakatimiz uchun ham dolzarb bo'lishi mumkin. Jumladan, Germaniya

modeliga o'xshash tarzda ish beruvchilar uchun inklyuziv bandlik kvotalarini belgilash, Skandinaviya tajribasi asosida ijtimoiy xizmatlarni yagona tizimga integratsiya qilish, Yaponiya amaliyotidan kelib chiqib esa maktablarda texnologik moslashtirishlarni keng joriy etish mamlakatda inklyuziv jamiyatni shakllantirishning samarali mexanizmlaridan biri bo'lishi mumkin. Shu orqali nafaqat ijtimoiy adolat ta'minlanadi, balki nogironligi bo'lgan shaxslarning iqtisodiy faoliyati va jamiyat hayotiga to'liq integratsiyasi ham amalga oshadi.

Xorijiy tajriba asosida takliflar

- Skandinaviya davlatlari tajribasi: nogironlar uchun "keng qamrovli ijtimoiy paket" joriy etilgan, bunda nafaqat moddiy yordam, balki sog'liqni saqlash, ta'lim, transport va mehnatga joylashtirish masalalari bir tizimda hal etiladi.

- Germaniya modeli: ish beruvchilar nogironligi bo'lgan shaxslarni ishga qabul qilish majburiyatiga ega va bunga amal qilmagan korxonalar maxsus jamg'armaga to'lov qiladi.

- Yaponiya tajribasi: nogironligi bo'lgan bolalar uchun zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lib, ular uchun maxsus texnologiyalar va moslashtirilgan o'quv dasturlari ishlab chiqiladi.

- O'zbekiston sharoitida nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash siyosatini yanada takomillashtirish uchun:

- mehnat bozorida inklyuziv siyosatni kuchaytirish,

- hududiy tafovutlarni kamaytirish maqsadida manzilli dasturlar ishlab chiqish,

- inklyuziv ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish,

- xorijiy tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish zarur.

Shu asosda nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtiroki va iqtisodiy faolligini ta'minlash mumkin.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

O'zbekiston sharoitida nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirok etishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolardan biri — ijtimoiy infratuzilmaning yetarli darajada inklyuziv emasligidir. Jumladan, jamoat joylari, transport vositalari, ta'lim muassasalari va sog'liqni saqlash tizimida universal dizayn va maxsus moslashtirilgan sharoitlar yetarlicha joriy etilmagan. Bu esa, inson huquqlarining to'liq ro'yobga chiqishini cheklaydi.

Falsafiy nuqtayi nazardan, adolatli jamiyat tushunchasi barcha a'zolarining teng imkoniyatlarga ega bo'lishini taqozo etadi. J. Rolzning adolat nazariyasiga ko'ra, "adolat – bu ijtimoiy institutlarning birinchi va eng muhim fazilati" bo'lib, u resurslar va imkoniyatlarning

adolatli taqsimlanishini ta'minlashni talab etadi [5]. Shu jihatdan, inklyuziv jamiyat g'oyasi faqat nogironligi bo'lgan shaxslar manfaatlariga emas, balki butun jamiyatning ijtimoiy birdamligi va barqarorligiga xizmat qiladi.

Muammoni bartaraf etish yo'llari quyidagilardan iborat:

1. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish. BMTning 2006-yilda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi" (CRPD) 24-moddasida barcha shaxslar uchun sifatli va inklyuziv ta'lim huquqi mustahkamlab qo'yilgan. Shu bois, umumta'lim muassasalarida qo'shimcha resurs markazlari va maxsus pedagogik yondashuvlarni kengaytirish muhim.

2. Mehnat bozorida qo'llab-quvvatlash. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) ma'lumotlariga ko'ra, nogironligi bo'lgan shaxslarning bandlik darajasi dunyo bo'yicha o'rtacha 36 % ni tashkil etsa, umumiy aholining bandlik darajasi 60 % dan yuqori. Bu tafovutni qisqartirish uchun kvotalar tizimi, maxsus ish o'rinlari va masofaviy mehnat imkoniyatlarini rivojlantirish zarur.

3. Tibbiy reabilitatsiya tizimini takomillashtirish. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) 2022-yilgi hisobotida reabilitatsiya xizmatlari sog'liqni saqlash tizimining ajralmas qismi sifatida barcha uchun ochiq va arzon bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi[6].

Xorijiy tajribaga murojaat qilsak, Skandinaviya davlatlari (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya) inklyuziv siyosatning ilg'or namunalari taqdim etadi. Masalan, Shvetsiyada ijtimoiy himoya tizimi "universal xizmatlar modeli" asosida tashkil etilgan bo'lib, nogironligi bo'lgan shaxslar uy sharoitida ham, jamoat joylarida ham to'liq qo'llab-quvvatlanadi[7]. Norvegiyada esa har bir shaxsning bandligi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanib, "faol ishtirok" tamoyili asosida maxsus kasb-hunar dasturlari ishlab chiqilgan.

Taqqoslash shuni ko'rsatadiki, Skandinaviya tajribasi ijtimoiy adolat va inklyuziya masalasini nafaqat huquqiy kafolatlar, balki moliyaviy, tashkiliy va institutsional mexanizmlar orqali ham mustahkamlashga asoslangan. Mamlakatimizda ushbu tajribani tatbiq etilishi, xususan, ijtimoiy xizmatlarni mahalliy darajada ham kengaytirish, davlat va nodavlat sektor o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish hamda raqamli texnologiyalarni qo'llash alohida ahamiyat kasb etadi.

XULOSA (CONCLUSION)

Inklyuziv jamiyat g'oyasi zamonaviy demokratik taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. Chunki, BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyada ta'kidlanganidek, har bir inson qadr-qimmat, erkinligi va huquqlari teng va ajralmas hisoblanadi. Shu ma'noda, inklyuzivlik nafaqat huquqiy

majburiyat, balki ijtimoiy adolat va falsafiy qadriyat sifatida ham qaralishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi tajribasi shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda qabul qilingan Konstitutsiya islohotlari hamda "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun ushbu sohada muhim normativ-huquqiy asos yaratdi[3][4]. Biroq statistik tahlillar mamlakat miqyosida muammo dolzarbligicha qolayotganini ko'rsatadi: 2025-yilning birinchi choragi yakunlariga ko'ra, 1 milliondan ortiq fuqaro ijtimoiy himoya tizimida ro'yxatga olingan bo'lib, ularning katta qismi mehnatga layoqatli yoshdagilarni tashkil etadi[8]. Bu esa, inklyuziv bandlik siyosatini kuchaytirishni taqozo etadi.

Jahon tajribasi ham ushbu yo'nalishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Masalan, Skandinaviya davlatlarida ijtimoiy inklyuziya siyosati huquqiy, iqtisodiy va madaniy mexanizmlar uyg'unligida amalga

oshiriladi. Norvegiyada "faol ishtirok" modeli asosida nogironligi bo'lgan shaxslar mehnat bozoriga integratsiya qilinsa, Shvetsiyada esa universal ijtimoiy xizmatlar modeli barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlarni kafolatlaydi[7].

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv jamiyat barpo etish uchun quyidagilarni uyg'unlashtirish muhim:

- huquqiy yondashuv – xalqaro normalar va milliy qonunchilikni to'liq amalga oshirish;

- ijtimoiy yondashuv – ta'lim, bandlik va rehabilitatsiya tizimlarini moslashtirish;

- falsafiy yondashuv – adolatli jamiyat g'oyasini, inson qadr-qimmatini va tenglik qadriyatlarini mustahkamlash.

Shunday qilib, inklyuziv jamiyat qurish demokratik taraqqiyotning poydevori bo'lib, u nafaqat nogironligi bo'lgan shaxslarning balki butun jamiyatning barqarorligi va farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Iqtiboslar/Snoski/References:

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) // New York: UN. 2006.
2. UNDP. Inclusive development and social protection in Central Asia // New York: United Nations Development Programme. 2023
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, 2023-yil tahriri.
4. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'RQ-641-son Qonuni, 2020. Toshkent sh.
5. Rawls, J. A Theory of Justice. Harvard University Press // Justice is the first virtue of social institutions, as truth is of systems of thought. 1971.
6. World Health Organization (WHO). *World Report on Disability*. Geneva: WHO, 2023.
7. Swedish Social Insurance Agency. *Disability Policy in Sweden: Annual Report*. Stockholm, 2021.
8. Ijtimoiy himoya milliy agentligi. *2025-yil I-chorak yakunlari bo'yicha statistik ma'lumotlar*. Toshkent, 2025.
9. OECD. *Social Inclusion of People with Disabilities: Policy Frameworks and Practices* // Paris: OECD Publishing, 2020.
10. Shakespeare, T. *Disability Rights and Wrongs* // 2nd Edition. London: Routledge, 2014.
11. Mitra, S. – The Capability Approach and Disability // *Journal of Disability Policy Studies*, vol. 16, no. 4, 2006, pp. 236 — 247.
12. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). *From Institutions to Community Living: EU Report on Disability Inclusion*. Vienna, 2022.
13. United Nations Development Programme (UNDP). *Disability Inclusive Development in Asia-Pacific*. Bangkok, 2018.

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXS TUSHUNCHASI VA UNING HUQUQDA TUTGAN O'RNI VA ROLI

Biz sizlarning bunday oliyjanob intilishlaringizni yuksak qadrlaymiz va ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizdagi faol ishtirokingiz uchun barchangizga chuqur minnatdorlik bildiramiz.
Shavkat Mirziyoyev

ANNOTATSIIYA

Ushbu maqolada "nogironligi bo'lgan shaxs" tushunchasi bo'yicha turli xil yondashishlar haqida va uning huquqda, huquqiy hujjatlardagi o'rni va roli haqida fikr yuritilgan. Maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning o'ziga xos jihatlari haqidagi fikrlar ilgari surilgan. Nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasi haqida yondashilgan fikrlar yuzasidan yakuniy to'xtamga kelingan. Muayyan taklif va tashabbuslar berilgan. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari va erkinliklari bo'yicha bir nechta xalqaro, milliy normativ hujjatlardan misollar keltirilgan. Nogironligi bo'lgan shaxslarga davlat tomonidan berilgan imtiyoz va imkoniyatlar haqida va ularni belgilash tizimi bo'yicha atroflicha yondashilgan. Yakunida nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasi va uning huquqdagi o'rni va roli bo'yicha yakuniy xulosalar qilingan.

Kalit so'zlar: Nogironligi bo'lgan shaxs, Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, deklaratsiya, inson huquqlari, sensor, kompensatsiya.

ANNOTATION

This article discusses various approaches to the concept of "person with disabilities" and its place and role in law and legal documents. The article puts forward ideas on the specific aspects of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of persons with disabilities. A final conclusion is made on the approaches to the concept of a person with disabilities. Specific proposals and initiatives are given. Examples from several international and national normative documents on the rights and freedoms of persons with disabilities are given. A comprehensive approach is taken to the privileges and opportunities provided by the state to persons with disabilities and the system for determining them. Finally, final conclusions are made on the concept of a person with disabilities and its place and role in law.

Key words: Person with disabilities, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, World Health Organization, Medical Labor Expertise Commission, Constitution of the Republic of Uzbekistan, declaration, human rights, sensor, compensation.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются различные подходы к понятию «человек с ограниченными возможностями», его место и роль в законодательстве и правовых документах. В статье излагаются соображения относительно особенностей обеспечения прав, свобод и законных интересов лиц с ограниченными возможностями. Сделан окончательный вывод о подходах к понятию человека с ограниченными возможностями. Даны конкретные предложения и инициативы. Приведены примеры из ряда международных и национальных нормативных документов о правах и свободах лиц с ограниченными возможностями. Комплексно рассматривается вопрос о льготах и возможностях, предоставляемых государством лицам с ограниченными возможностями, и системе их определения. В заключение сделаны окончательные выводы относительно понятия «человек с ограниченными возможностями», его места и роли в праве.

Ключевые слова: Инвалид, Конвенция о правах инвалидов, Всемирная организация здравоохранения, Врачебно-трудовая экспертная комиссия, Конституция Республики Узбекистан, декларация, права человека, цензура, компенсация.

Nogironligi bo'lgan shaxs. Jamiyatimizning ajralmas qismi ishtirokchilari bo'lgan shaxslardir ular. Bu doim ta'kidlangan va e'tirof etilgan. Hozir biz birinchi navbatda nogironligi bo'lgan shaxslarga emas, balki nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasi haqida to'xtalmoqchiman. Xususan, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti professori Ravshan Hakimov va shu soha tadqiqotchisi Sardor

Jalilov bu tushuncha haqida quyidagicha fikrdalar "Hozirgi zamonda nogironligi bo'lgan shaxslarning hayoti to'g'risida insoniyat nimaga ega? Savol qiyin, ammo shu bilan birga, turmush darajasi boy yoki kambag'al bo'lishidan qat'i nazar, barcha mamlakatlar uchun juda dolzarbdir. Noaniqlik zamonaviy yuridik fanlarda ham mavjud bo'lib, u yerda "nogiron" tushunchasining umumiy qabul qilingan ta'rifi hali

mavjud emas, bu borada xalqaro tashkilotlar (BMT, XMT, JSST va boshqa) va olimlarning nuqtai nazari xilma-xil va g'ayrioddiy, xuddi shu narsa xalqaro va milliy huquq normalariga ham tegishli". Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti esa bu tushunchaga quyidagicha ta'rif beradi: "Sog'liqni saqlash tajribasi nuqtai nazaridan, buzilish, psixologik, fiziologik yoki anatomik tuzilish yoki funksiyaning har qanday yo'qolishi yoki anormaligidir. Sog'liqni saqlash tajribasi nuqtai nazaridan, nogironlik – bu inson uchun odatiy deb hisoblangan tarzda yoki doirada faoliyatni amalga oshirish qobiliyatining har qanday cheklanishi yoki yetishmasligi hisoblanadi. Sog'liqni saqlash tajribasi kontekstida nogironlik – bu nogironlik yoki nogironlik natijasida yuzaga keladigan, normal bo'lgan rolni bajarishni cheklaydigan yoki to'sqinlik qiladigan kamchilikdir"⁵⁴.

O'zbekistonning O'zbekistonda esa nogironlik tibbiy va xayriya modellarining birlashuvidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Nogironligi bo'lgan shaxs – o'zining jismoniy yoki aqliy zaifliklari oqibatida mehnat qilishi cheklanganligi tufayli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj insondir. Inson ishlashining, mehnat qilishining cheklanishi ularning o'ziga o'zi xizmat qilish qobiliyati, atrofda harakatlanish, yo'nalishni aniqlash, muloqot qilish, o'zining xatti-harakatlarini nazorat qilish va ishlash, mehnat qilish salohiyatini to'liq yoki qisman yo'qotish bilan tavsiflanadi. Ushbu kamchiliklarga asoslangan rasmiy ta'rif "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiya (keyingi o'rinlarda Konvensiya)⁵⁵da mavjud bo'lgan nogironlikning ijtimoiy ta'rifidan farq qiladi. Konvensiyada berilgan ta'rif inson huquqlarini mustahkamlash, ta'minlash va kafolatlashga qaratilgan bo'lib, atrof-muhitni baholashni o'z ichiga oladi va yetarli darajada qo'llab-quvvatlanayotgan, o'z-o'ziga ishongan shaxsni ifodalaydi. Nogironlikning rasmiy aniqlanishi Konvensiyadagi ta'rif bilan uyg'un bo'lmagan tibbiy baholashga asoslanadi. Mavjud yondashuv bilan bog'liq protsessual tashvishlar mavjud. Mavjud kasalliklar ro'yxati cheklanishni emas, balki faqat kasallikni tasvirlaydi, lekin ko'pincha og'irlik darajasini aniqlashga urinadi. Shu bilan birga, jarayonning nisbatan soddaligiga qaramasdan, ular quyidagicha aniqlanadi:

1) kasalliklar ro'yxati to'liq emas;

2) dalillar kasallikning og'irligi va cheklanish darajasi o'rtasida hech qanday o'xshashlik yo'qligini ko'rsatmoqda;

3) o'rnatilgan metodologiya va maxsus vositalarning mavjud emasligi baholashda ixtiyoriy vakolatlariga imkon beradi;

4) madaniy va ekologik omillarni e'tiborga olmaydi.

"Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasida quyidagicha ta'rif keltiriladi: *Nogironlik* – bu tadrijiy rivojlanib boruvchi tushuncha, nogironlik buzilgan salomatlik hamda munosabat va muhit to'siqlari o'zaro munosabatlari natijasi bo'lib, va bu ularning jamiyat hayotida boshqalar bilan teng va samarali ishtirok etishiga xalaqit berishini tan olib, nogironlarga turli to'siqlar bilan o'zaro munosabatda ularning boshqalar bilan teng holda jamiyat hayotida to'la va samarali ishtirok etishiga xalaqit beradigan barqaror jismoniy, psixik, intellektual yoki sensor buzilishlari bo'lgan shaxslar taalluqlidir.

O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra esa ushbu quyidagicha ta'rif nogironlik tushunchasi uchun berib o'tilgan. Nogironligi bo'lgan shaxs – ijtimoiy yordam va himoyaga, jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to'liq va samarali ishtirok etish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxs. Yuqoridagilarni ko'rib bundan shunday xulosa qilishimiz mumkin, nogironligi bo'lgan shaxs hayot faoliyatida, harakatlanishda va jamiyat bilan muomalaga kirishishida cheklavlar mavjud bo'lgan shaxs hisoblanar ekan. Yana xuddi shu "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunga ko'ra shaxs hayotining cheklanganligi bo'yicha ham quyidagi ta'rif keltirilgan. Shaxs hayot faoliyatining cheklanganligi – shaxsning o'ziga o'zi xizmat qilish, harakatlanish, yo'lni topa olish, muloqot qilish, o'z xulq-atvorini nazorat qilish, shuningdek o'qish va mehnat faoliyati bilan shug'ullanish qobiliyatini yoki imkoniyatini to'liq yoxud qisman yo'qotganligidir.

Izlanishlar natijasi o'laroq, nogironlik tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: *"Nogironlik, invalidlik – kasallik, shikastlanish, mayib-majruhlik, baxsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma'lum*

⁵⁴ <https://www.who.int/ru>.

⁵⁵ Konvensiya Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 2006-yil 13-dekabrda qabul qilingan va 2007-yil 30-martda imzolash uchun ochilgan. 20 ta davlat tomonidan ratifikatsiya qilinganidan keyin 2008-yil 3-mayda kuchga kirgan. 2022-yil aprel holatiga ko'ra, 163 ta imzolovchi davlat va 185 ta a'zo bo'lgan davlat, ya'ni 184 ta davlat va Yevropa Ittifoqi (Yevropa Ittifoqi Konvensiyani 2010-yil 23-

dekabrda ratifikatsiya qilgan) // https://uz.wikipedia.org/wiki/Nogironlar_huquqlari_to'g'risidagi_Konvensiya. Konvensiya O'zbekiston Respublikasining 07.06.2021 yildagi O'RQ–695-son Qonuni bilan ratifikatsiya qilingan // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 08.06.2021-y., 03/21/695/0536-son. Konvensiya matni: URL.: <https://lex.uz/docs/-5501227>.

muddat mehnat qobiliyatini yo'qotish. Jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxs nogiron hisoblanadi".

Keyingi masala bu nogironlikni belgilash masalasi. O'zbekistonda nogironlikni belgilash Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi (TMEK) tomonidan amalga oshiriladi. Nogironlikni belgilash mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasiga qarab 3 guruhga bo'linib, asosiy 2 turda ya'ni vaqtincha (6-12 oy) yoki muddasiz qilib tayinlanadi. 1-guruh Nogironligiga mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan va boshqaning doimiy parvarishi, yordami, nazoratiga muhtoj bo'lgan shaxslar.

2-guruh nogironiga mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan, lekin boshqalarning doimiy parvarishiga muhtoj bo'lmagan, shuningdek, mehnat turidan qat'i nazar, unda uzoq muddat ishlay olmaydigan shaxslar. 3-guruh nogironligiga mehnat qobiliyati sezilarli darajada pasaygan shaxslar kiradi. Nogironligi bo'lgan shaxslar davlat nafaqasi bilan ta'minlanadi, zarur bo'lganda davolanadi, ularga protezlar beriladi, ishga, maxsus maktablarga joylashtirish uchun sharoit yaratiladi. Nogironlarni tibbiy, ijtimoiy va kasbiy rehabilitasiya qilish orqali faol hayotga, mehnatga jalb qilish dolzarb masala hisoblanadi. Ularni davolash, kasbiy rehabilitasiya qilish davlatning eng asosiy vazifasi bo'lib qoladi. Bu borada davlat rahbarining hurmatli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan bir necha harakatlar boshlangan. Xususan, nogironligi bo'lgan fuqarolarni qo'llab quvvatlash, ularning huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirish masalasiga alohida e'tibor qaratib kelmoqda.

Davlat rahbari o'z chiqishlarida nogironligi bo'lgan shaxslar jamiyatning to'laqonli a'zosi ekanligini ta'kidlab, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash zarurligini qayd etgan. O'zbekiston Prezidenti 3-dekabr – "Xalqaro nogironlar kuni" munosabati bilan qilgan murojaatida quyidagi taklif va tashabbuslarni ilgari surdi:

1. Uy-joy sharoitlarini yaxshilash: "Yangi O'zbekiston" massivlarida nogironligi bo'lgan shaxslarga subsidiya va imtiyozli kreditlar asosida uy-joylar ajratiladi.

2. Doimiy muloqot tizimi: Davlat idoralari va rahbarlar nogironligi bo'lgan shaxslarning muammolarini o'rganish va hal qilish bo'yicha doimiy muloqot tizimini yo'lga qo'yadi.

3. Ijtimoiy modelga o'tish: Nogironlikni belgilashda eskirgan tibbiy modeldan ijtimoiy modelga bosqichma-bosqich o'tish rejalashtirilgan.

4. To'siqsiz muhit yaratish: Bino va inshootlarni qurish, jamoat transporti va axborot

vositalarini ishlab chiqarishda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun to'siqsiz muhit yaratishga ustuvor ahamiyat beradi.

5. Rehabilitasiya markazlarini kengaytirish: Nogironligi bo'lgan shaxslarni rehabilitasiya qilish va protezlash markazlarining qamrov hajmi ikki baravar oshiriladi, mavjud markazlar zamonaviy uskunalar bilan jihozlanadi.

O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyevning bu tashabbuslari nogironligi bo'lgan fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash, ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga qaratilgan. Prezident shuningdek, har bir fuqaroning qadr-qimmatini va sha'nini ulug'lash, mehr-oqibat va g'amxo'rlik tamoyillarini jamiyat hayotining asosiy qoidasi sifatida belgilagan.

Keyingi masala, bu nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari tushunchasi va ta'rifi. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlariga to'xtaladigan bo'lsak, avvalo, ular inson ekanini inobatga olib, hamma qatori teng yashash huquqiga ega va bu davlat tomonidan kafolatlanganligini e'tirof etish lozim bo'ladi ya'ni bu avvalo inson huquqidir. Bunga dalil O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ma'lum belgilangan normasidir. Unga ko'ra, Konstitutsiyaning 25-moddasida quyidagicha belgilangan. "Yashash huquqi har bir insonning ajralmas huquqidir va u qonun bilan muhofaza qilinadi. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir. O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosi taqiqlanadi"⁵⁶. 26-moddasida esa "Insonning sha'ni va qadr-qimmatini daxlsizdir. Hech narsa ularni kamsitish uchun asos bo'lishi mumkin emas. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalaga yoxud jazoga duchor etilishi mumkin emas. Hech kimda uning roziligisiz tibbiy va ilmiy tajribalar o'tkazilishi mumkin emas" deb belgilangani ham bevosita va bilvosita bu normalar nogironligi bo'lgan shaxslarga bog'liqdir. 57-moddada "Mehnatga layoqatsiz va yolg'iz keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasidadir" deb belgilangan.

Davlat aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarining turmush sifatini oshirishga, jamiyat va davlat hayotida to'laqonli ishtirok etishi uchun ularga shart-sharoitlar yaratishga hamda ularning asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan choralarni ko'radi.

Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar obyektlari va xizmatlaridan to'laqonli foydalanishi uchun shart-

⁵⁶ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (25-modda) // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон. URL: <https://lex.uz/ru/docs/6445145>.

<http://lex.uz/docs/-5501227> Nogironlar huquqlari to'g'risida konvensiya.

sharoitlar yaratadi, ularning ishga joylashishiga, ta'lim olishiga ko'maklashadi, ularga zarur bo'lgan axborotni to'sqinliksiz olish imkoniyatini ta'minlaydi" deb belgilangan.

70-modda "O'zbekiston Respublikasida kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar tashkilotlari, faxriylar, yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar hamda fuqarolarning boshqa birlashmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi. Jamoat birlashmalarini tarqatib yuborish, ularning faoliyatini taqiqlab yoki cheklab qo'yish faqat sud qarori asosidagina amalga oshiriladi" deb belgilangan normada ham nogiron so'zini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek Konstitutsiyaning

115-moddasida ya'ni Vazirlar Mahkasining konstitutsiyaviy vakolatlari belgilangan moddaning 3-qismida "aholini, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish tizimining samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi" degan norma mavjud va bu shuni ko'rsatadiki, ularni ijtimoiy himoya qilish konstitutsiya darajasida belgilangan va hukumatning mutlaq konstitutsiyaviy vakolatiga kiradi. "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning 19-moddasida nogironlarning shaxsiy hayot daxlsizlik huquqi ham quyidagicha belgilangan. Nogironligi bo'lgan shaxslar qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda tajovuzlardan himoya qilinish, o'z shaxsiy hayoti, oilasi, uy-joyi yoki xat-xabarlari daxlsizligi, sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilinishi huquqiga ega.

Keyingi masalamiz bu nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqi va qonuniy manfaatlarini xalqaro va xorijiy qonunchilikda belgilanganidir. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari bo'yicha eng asosiy xalqaro hujjat – Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi" (UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities – CRPD) hisoblanadi. Yana "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" (1948) – barcha insonlar teng huquqlarga ega ekanligini e'lon qiladi. BMTning 1993-yildagi "Standart Qoidalar" – nogironlar uchun imkoniyatlarni tenglashtirishga doir qoidalar. "Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt" (1966) – nogironlar bu sohalarida ham teng huquqlarga ega ekanini tan oladi. Bu hujjatlardagi normalarni barcha davlatlar qo'llaydimi? Unda qo'llangan normalar har bir inson bolasi uchun qo'llanadimi? Degan savollar ko'plab uchraydi amaliyotda. Bu chuqur o'ylanadigan va tadqiq etiladigan savollardir. Lekin bizning javobimiz hozirda quyidagicha bo'ladi. "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya"ning 10-moddasida quyidagicha belgilangan. "Ishtirok etuvchi davlatlar har bir insonning yashash huquqi ajralmas huquqi ekanini yana bir bor tasdiqlaydi va nogironlar boshqalar bilan teng ravishda bu huquqni samarali amalga oshirishlarini ta'minlash

uchun barcha zarur choralarni ko'radi. Demak ishtirok etuvchi davlatlar ekan. Ha, xavotirga o'rin yo'q. O'zbekiston bu hujjatni 28-iyul 2021-yilda ratifikatsiya qilgan va hujjatda belgilangan shartlarga qo'shilgan. Bu degani bu xalqaro hujjatdagi barcha normalar O'zbekistonning har bir fuqarosiga to'g'ridan to'g'ri amal qiladi. Endigi masala bu xalqaro hujjatdagi nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari bo'yicha belgilangan bir necha normalarga qarashdir.

Yuqorida shaxsiy hayot daxlsizligi huquqi Konstitutsiya darajasida belgilanganidan misol keltirgan bo'lsak, endi xalqaro hujjatlardan misollar keltiramiz. Xususan, "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya"ning

22-moddasida nogironlarning shaxsiy hayot daxlsizlik huquqi quyidagicha belgilangan. "Birorta nogiron, yashash joyi yoki turar joy sharoitlaridan qat'i nazar, shaxsiy hayoti, oilasi, turar joyi yoki yozishmalari va boshqa muomala turlarining daxlsizligiga asossiz yoki noqonuniy tajovuz qilinishiga yoki uning sha'ni va obro'siga noqonuniy xurujlarga duchor bo'lmasligi kerak. Nogironlar bunday tajovuzlar yoki xurujlardan himoyalaniş huquqiga ega. Keyingi masala nogironligi bo'lgan shaxslarning tengligi va kamsitilishlarga yo'l qo'yilmasligidir". Konvensiyaning 5-moddasida tenglik va kamsitilish normasi belgilangan. Unga ko'ra, "ishtirok etuvchi davlatlar barcha shaxslar qonun oldida teng ekanligini va unga ko'ra qonun tomonidan biror kamsitishsiz teng himoyalaniş hamda undan teng foydalanish huquqiga egaligini tan oladi. Ishtirok etuvchi davlatlar nogironlik belgisi bo'yicha har qanday kamsitishni man etadi hamda nogironlarga har qanday asosda kamsitishdan teng va samarali huquqiy himoyani kafolatlaydi. Ishtirok etuvchi davlatlar tenglikni rag'batlantirish va kamsitishni bartaraf etishda oqilona moslashishni ta'minlash uchun barcha zarur choralarni ko'radi.

Endi yana milliy qonunchilikka qaytamiz. "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 5-moddasida nogironlarni kamsitish va tenglik prinsipi o'rin olgan. Xususan unda, "nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan har qanday ajratib qo'yish, istisno etish, chetlatish, cheklash yoki afzal ko'rish, shuningdek nogironligi bo'lgan shaxslarning obyektlar va xizmatlardan foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratishni rad etish taqiqlanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun imkoniyatlar tengligini ta'minlashga hamda ularni jamiyat va davlat hayotiga jalb etishga qaratilgan maxsus choralar boshqa fuqarolarga nisbatan kamsituvchi choralar hisoblanmaydi".

Keyingi masala nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ifodalovchi asosiy prinsiplarni xalqaro va milliy qonunchilik misolida ko'rish. Ya'ni misol Konvensiyada nogironlar huquqlarini ifodalovchi

asosiy prinsiplar sifatida quyidagilar belgilangan. Insonga xos bo'lgan qadr-qimmatni, uning shaxsiy mustaqilligi, shu jumladan mustaqil tanlovi erkinligini hamda mustaqilligini hurmat qilish, kamsitmaslik, jamiyatga to'la va samarali jalb etish va qo'shish, nogironlarning o'ziga xos xususiyatlarini hurmat qilish va buni insoniy turfa xillikning tarkibi va insoniyatning bir qismi sifatida qabul qilish, imkoniyatlarning tengligi, to'siqsiz foydalanish, erkaklar va ayollarning tengligi, nogiron bolalarning rivojlanayotgan qobiliyatlarini hurmat qilish va nogiron bolalarning o'z shaxsiy xususiyatlarini saqlab qolish huquqini hurmat qilish. Xuddi shuningdek, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasida ham shu prinsiplar o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat: nogironligi bo'lgan shaxslarning qadr-qimmatini, ularning mustaqilligini, tanlash erkinligini hurmat qilish, nogironlik belgisiga ko'ra kamsitilishga yo'l qo'ymaslik, insonning huquq va erkinliklarini amalga oshirishdagi imkoniyatlar tengligi, nogironligi bo'lgan bolalarning rivojlanayotgan qobiliyatini va o'z individualligini saqlab qolish huquqini hurmat qilish, obyektlar va xizmatlarning qulayligi, nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat va davlatning hayotiga jalb etish. Shuningdek, nogironligi kelib chiqish sababidan qat'iy nazar, u xoh tug'ma bo'lsin yoki baxsiz falokat yoxud og'ir mehnat qilish sababi, nima bo'lishidan qat'iy nazar, nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat va davlat ishlarida faol qatnashishini ta'minlash zarur deb hisoblaymiz.

Navbatdagi tadqiq etadigan masalamiz, bu – nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish, mehnat qilish, dam olish va boshqa ijtimoiy hayotdagi faoliyati bilan bog'liq masalalar bo'ladi. 1-masala – ta'lim. Ta'lim olish masalasida ham shu bugunga qadar 18 yoshga to'lmagan o'quvchi nogiron bolalar alohida tartibda, yakka tartibda o'qitib kelinayotgan edi. Bizningcha, bu maqbul ish emas. Ruhiy va psixologik holatiga qarab o'quvchi maktab yoshidagi nogiron bolalarni hamma qatori tengdoshlari bilan birga o'qitish tizimini qo'llash o'rinlidir. Bu borada Prezidentimizning ham taklif va fikrlari bildirilgan edi. Xususan, bular jumlasiga ko'rishida, eshitishida va harakatlanishida nuqsoni bor bolalarni tegishli shifokor va psixolog tavsiyasi bilan o'rta ta'lim maktablarida tengdoshlari bilan o'qitish o'rinli deb hisoblaymiz. Bundan maqsad nogironligi bo'lgan bolalarda jamoat bilan ishlash, faoliyat olib borish, tengdoshlari bilan muloqot qilish va hayotga bo'lgan ishtiyoq va kurashuvchanlikni oshirishdir. Shu bilan birga, qolgan o'quvchi yoshlarni ham shunga mos ruhda tarbiyalash, nogironligi bo'lgan bolani kamsitmaslik, ayirmaslik, tahqirlamaslik prinsiplarini muddao qilib aytganda, ushbu tushunchalarni tarbiyani o'rgatish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bizning

jamiyat nogironligi bo'lgan shaxslarni u xoh yosh yoki keksa xoh ayol yoxud erkak bo'lmasin uni o'z safida olib yurishi va g'amxo'rlik qilishi zarur. Nogironligi bo'lgan shaxslarga g'amxo'rlik va muruvvat qilish bo'yicha davlat o'ziga qator vazifa, majburiyat va vakolatlarni o'z zimmasiga oladi. Xususan, Konstitusiyaning 1-moddasida O'zbekiston ijtimoiy davlat ekanligi qayd etilgan. Davlat ushbu normadan kelib chiqib nogironlarni ijtimoiy himoya qiladi. Nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish – hayot faoliyatiga doir cheklavlarni yengib o'tish, ularning o'rmini qoplash (kompensatsiya qilish) uchun nogironligi bo'lgan shaxslarga shart-sharoitlarni ta'minlaydigan hamda ularga jamiyat va davlat hayotida ishtirok etishning boshqa fuqarolar bilan teng imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan, davlat tomonidan kafolatlangan iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy chora-tadbirlar tizimidir. Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarni ayirib qo'ymasdan, ularni davlat va jamiyat ishlariga jalb qilish o'rinlidir. Xususan, bu borada "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning 10-moddasida nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat va davlat hayotiga jalb etish prinsipi belgilangan. Xususan, unda nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat va davlat hayotiga jalb etish ularning ijtimoiy-siyosiy hayotda ishtirok etishini har tomonlama rag'batlantirish hamda cheklavlarning har qanday shakllariga yo'l qo'ymaslik orqali amalga oshiriladi.

Davlat organlari nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat va davlat hayotiga jalb etishni ta'minlashga doir chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Nogironligi bo'lgan shaxslarni ta'lim olish masalasi ham eng muhim dolzarb masala ekanini aytib o'tdik. Bu bo'yicha xalqaro hujjatdagi normadan misol. Ishtirok etuvchi davlatlar nogironlar kamsitilmasdan va boshqalar bilan teng ravishda oliy ta'lim, kasbiy ta'lim, kattalar uchun ta'lim olish va butun hayotlari davomida o'qitilish imkoniyatlariga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Ishtirok etuvchi davlatlar shu maqsadlarda nogironlar uchun oqilona moslashtirishni ta'minlaydi. Konvensiyaning yana bir normasida ham quyidagicha belgilanadi. Jumladan, "ishtirok etuvchi davlatlar nogironlarning ta'lim olish huquqini e'tirof etadi. Ishtirok etuvchi davlatlar ushbu huquqni kamsitmasdan va imkoniyatlar tengligi asosida amalga oshirish maqsadlarida barcha darajalarda inklyuziv ta'limni va butun umri davomida o'qitilishlarini ta'minlaydi. Nogironlarga erkin jamiyat hayotida samarali ishtirok etish imkoniyatini yaratish. Ishtirok etuvchi davlatlar ushbu huquqni amalga oshirishda quyidagilarni ta'minlaydi:

1. Nogironlar nogironligi sababiga ko'ra umumiy ta'lim tizimidan, nogiron bolalar esa bepul va majburiy boshlang'ich ta'lim yoki o'rta ta'lim tizimidan chiqarilmasligi.

2. Nogironlar boshqalar bilan teng ravishda o'z yashash joylarida inklyuziv, sifatli va bepul boshlang'ich ta'lim va o'rta ta'limni olish imkoniyatiga ega bo'lishi.

3. Nogironlar umumiy ta'lim tizimi doirasida samarali ta'lim olishlarini engillashtirish uchun talab qilinadigan qo'llab-quvvatlashga ega bo'lishi.

Shuningdek, qulay ta'limdan foydalanish maqsadida quyidagi sharoitlar ham yaratilishi zarur. Brayl alifbosi, muqobil shriftlarni, muomalani kuchaytiradigan va muqobil usullar, vositalar va shakllarni, shuningdek mo'ljal olish va harakatlanish ko'nikmalarini egallashlariga hamda tengdoshlari tomonidan qo'llab-quvvatlanishga va murabbiylikka ko'maklashadi. Ishorali tilni egallash va karlarning o'ziga xos tilini egallashga yordam beradi. Shaxslarni o'qitish, jumladan ko'zi ojizlar, karlar yoki ko'zi ojiz va kar bo'lgan bolalarni o'qitish ularga eng maqbul bo'lgan til va usullarda, muomala vositalarida hamda bilimlarni egallash va ijtimoiy rivojlanishga iloji boricha eng ko'p yordam beradigan vaziyatda amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida nogironligi bor bolalarga qulay shart sharoit yaratilmaganligi sababli 70 % ota-onalar o'z farzandlarini doimiy turar joyidan uzoqda maxsus maktablarda o'qitishga majbur bo'lmoqda. Ularni doimiy turarjoyidan oila a'zolaridan uzoqda bo'lishi ular uchun katta psixologik muammodir. Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarning atigi 3 % i reabilitatsiya bilan qamrab olingan. Bu borada Prezidentimiz tomonidan ularni ishga joylash, o'qitish, sportga jalb qilishda milliy tizim yaratish zarurligi taklif etilgan.

Yana bir masala. Nogironligi bo'lgan shaxslarni mehnat va bandlik masalasi. Fikrimizcha, hech qaysi nogironligi bo'lgan shaxs mehnat qilish imkoniyatidan ajratilmasligi zarur. To'g'ri, bu borada davlatning vazifalari mavjud. Lekin shu bilan bir qatorda nogironligi bor shaxslarga nafaqat mehnat qilish huquqi, balki bu borada etarli imkoniyatni ham yaratish zarur. Ularni faol hayotga jalb qilish va daromadli qilish, kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish shuningdek iqtidorini kashf etish ham asosiy vazifamiz bo'lib qoladi. Bu borada jamoat tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlarining ham o'rni va ro'li qo'shadigan hissasi va ishtiroki juda ham zarur. Muhimi, nogironligi bo'lgan shaxslarni iqtidorlarini kashf etish. Yaratgan zot nogironligi bo'lgan shaxslarni bir tomondan jismoniy yoki aqliy kamchilik bilan yaratgani bilan, uni ikkinchi tomondan juda iqtidorli qilib yaratgan bo'ladi. Ular nogironligi bo'lmagan shaxslarga qaraganda ham ancha muncha iqtidorliroq va irodaliroq bo'lishadi. Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat hayotiga faol jalb qilish va iqtidorlarini kashf etishda jamoat tashkilotlari

bilan birgalikda ommaviy axborot vositalarining roli va hissasi ham mavjud. Ommaviy axborot vositalari nogironligi bor shaxslarni faol hayotga jalb qilish, yuksak natijaga erishgan xuddi shunday shaxslar hayoti va faoliyati haqida videorolik va film tayyorlash zarur. Ibratli materiallar tayyorlash va uni jamoatchilikka faol targ'ib qilish lozim.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnat qilish masalasi va tadbirkorlar tomonidan ishga yo'llash, ularning aqliy va qo'l mehnatidan foydalanish qisqacha qilib aytganda ularni mehnat bozoriga faol jalb qilish masalasida davlatning tashabbusi ayni o'rindir. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxsni ishga olgan ish beruvchi 6 oy davomida subsidiya oladi. Kamida 50 % nogironligi bor shaxslardan iborat ishchisi bor ish beruvchi foyda va aylanma soliqdan ozod etiladi. Lekin shunga qaramasdan, 500 000 dan ortiq korxona va tashkilotlardan 9 % i yoxud 42 000 tasi nogironligi bor shaxslarni ish bilan ta'minlagan. Bu nihoyatda past ko'rsatgich. Davlat tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslarni ish bilan ta'minlamagan ish beruvchilarga bir talay imkoniyatlar berilgani bilan, bundan ko'zlangan maqsadlarimizga etolmayapmiz. Buning asosiy sababi sifatida nogironligi bo'lgan shaxslarning qobiliyati va iqtidorini, ta'limini, bilimni yuksak darajada tashkil etmayotganimiz bo'ladi. O'ylab ko'raylig-a, qaysi ish beruvchiga kuchli, etuk salohiyatli kadr kerak emas. Albatta, kerak. Kerak bo'lsa, ish beruvchining o'zi topadi bunaqa kadri. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, nogironligi bo'lgan shaxslarni yuksak o'rta va oliy ta'limini ta'minlash bilan birga, ularning iqtidorini kashf etib, salohiyatli kadr qilib yaratishimiz zarur. Keyingi alohida to'xtaladigan masalamiz bu nogironligi bor shaxslarni sport va san'atga keng jalb etishdir. Bu borada Sport vazirligi, Madaniyat vazirligi, shuningdek boshqa idora, ijro hokimiyat organlariga vakolatlarini kengaytirish lozim. Har bir hududda nogironligi bor shaxslarga alohida sport komplekslari yoki mavjud sport komplekslarida musiqa maktablari va madaniyat markazlarida ularga alohida burchaklar yani shart-sharoitlar yaratilishini ta'minlashimiz zarur. Nogironligi bo'lgan shaxslarning sportiga berilgan e'tiborining yorqin timsolini Parijda o'tkazilgan 2024-yilning yozgi paralimpiya o'yinlarida 10 ta oltin, 9 ta kumush, 7 ta bronza medalini qo'lga kiritib umumjamoa hisobida 13 o'rinni, Osiyo davlatlari orasida esa, Xitoy va Yaponiyadan so'ng 3 o'rinni, islom davlatlari, turkiy tilli davlatlar va Mustaqil davlatlar hamdo'stligida esa, faxrli birinchi o'rinni egallagani bu sohaga sportga ayniqsa nogironligi bor shaxslarning sportiga qanchalar e'tibor berilayotganing yorqin timsolidir.

Izlanishlar natijasida shu narsa aniqlandiki, turmush qurish yoshiga etgan nogironligi bo'lgan shaxslar taqdiri ham asosiy masala hisoblanadi. Bu

borada xorij tajribasi ham no‘noq ahvolda. Xorijiy tajribada shu narsa aniqlandiki, bu hatto ilg‘or fuqarolik jamiyati rivojlangan mamlakatlarda ham tartibsiz ahvolda. Xo‘sh, bizda-chi? Bu haqida atroflicha o‘ylab ko‘rish va masalaga real boqishimiz zarur. Bizningcha, bu masalada jamoatchilik, mahalla instituti va jamoatchilik tashkilotlari yanada faol bo‘lishi lozim. To‘g‘ri, biz milliy urf-odatlariga, an‘analarga tayanib ish ko‘radigan millatmiz. Lekin shu bilan birgalikda qo‘shimcha ravishda yana bitta narsani hisobga olishimiz darkor. Bu ham bo‘lsa nogironligi bo‘lgan shaxslarning yangi oilaga ko‘nikishi, oila qurish va turmush qiyinchiliklarini inobatga olishidir. Aksariyat holatlarda nogironligi bo‘lgan shaxs bilan faqat nogironligi bo‘lgan shaxsning turmush qurishi kerak, degan yoki amalda shunday bo‘layotgan holatlarga ko‘zimiz tushadi. Biz sog‘lom, ya‘ni ma‘nan sog‘lom fuqarolik jamiyatini barpo etar ekanmiz, bu masalani ham atroflicha o‘rganishimiz va jamiyatimizni shunga tayyorlash va moslashtirishimiz lozim. Bu, avvalo, tarbiya o‘rgatilayotgan tushuncha va olib borilayotgan targ‘ibot orqali bo‘ladi. Fikrimizcha, bu borada diniy ulamolar, imomlar, Diniy ishlar bo‘yicha qo‘mitaning faoliyatini ham yanada kuchaytirish lozim. Ular jamoatchilikka aynan yoshlarga nogironlarga qanday odob bilan muomala qilinishini, ularning jamiyatimizda tutgan o‘rni va roli qanchalar ahamiyatli ekanini boshqa fuqarolik institutlari bilan birgalikda tushuntirishlari zarur deb hisoblaymiz. Eng muhim va eng asosiy yuksak maqsadimiz erkin fuqarolik jamiyatini barpo etar ekanmiz, bu maqsadda har bir shaxs, har bir yurt farzandining hissasi va o‘rni naqadar muhim va zarur ekanini ta‘kidlaymiz.

Xulosa: Yakunda ushbu xulosani bildirishimiz mumkinki, nogironligi bo‘lgan shaxs huquqi va erkinligi maxsus huquqdan farqli o‘laroq avvalo inson huquqi ekanini ta‘kidlaymiz. Bu degani avvalo nogironligi bo‘lgan shaxsning yashash huquqi mavjudligi. Malakali tibbiy xizmatdan, ta‘lim olish, mehnat qilish va dam olish huquqidan erkin foydalanish zarurligidir. Jamiyatda erkin harakatlanishi uchun, ajratilmasligi uchun, qiynalmasligi uchun va farovon hayot kechirishi uchun davlat tomonidan ham ko‘plab maxsus erkinlik va imkoniyatlar berilgan. Nogironligi bo‘lgan shaxs eng muhimi faol hayotdan ajratilmasligi, boshqalar bilan teng mehnat qilishiga zamin yaratish, ta‘lim olishiga shart-sharoit yaratish zarurdir.

Erkin fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lida ildamlar ekanmiz, bu jamiyatda har bir shaxsning, xususan, nogironligi bo‘lgan shaxslarning ham o‘rni va roli naqadar katta va muhim ekanini bilamiz. Nogironligi bo‘lgan shaxslar bu sog‘lom jamiyatning qusurlari emas balki jamiyatning qanchalar sog‘lomligining, shuningdek, davlatning naqadar ijtimoiyligining bir ko‘rinishidir deb hisoblaymiz. Yana shuni qo‘shimcha

qilib bir nechta taklif va tashabbuslarimizni ham bildirib o‘tamiz. Eng birinchisi, bu nogironligi bo‘lgan shaxs tushunchasidagi farqni yo‘q qilib, yakdil bir qarorga kelib, maxsus aniq tushunchani qabul qilishimiz zarur deb hisoblaymiz. Keyingisi bu nogironlikni belgilash tizimini isloh etishdir. Amaliyotda nogironlikni belgilash ya‘ni mehnatga qobiliyasizlikni belgilash amalga oshirilgandan so‘ng mehnat qobiliyatini mehnatni amalga oshirish davomiyligida yo‘qotgan shaxsqa qaysidir mehnat yoki faoliyatga ruxsat berilishi mehnatga qobiliyasizlik varaqasida belgilanadi. Bu ko‘pincha 2-guruh nogironligi bo‘lgan shaxslarda uchraydi. Yani taklifimiz shu bo‘ladiki, davlat mehnat qobiliyatini yo‘qotgan shaxsga o‘sha mehnatga qobiliyasizlik varaqasida belgilangan, ruxsat berilgan faoliyatni amalga oshirishga zamin yaratib, qo‘llab-quvvatlab, shart-sharoit yaratishi zarur.

Amaliyotdan bir misol. 20 yillik davlat xizmatidagi tinimsiz mehnatdan so‘ng bir fuqaro mehnatga qobiliyasiz bo‘lib 2-guruh nogironligiga chiqqan. Uning mehnatga qobiliyasizlik varaqasida asalarichilik yo‘nalishi bilan shug‘ullanishiga ruxsat berilgan. Fuqaro bu faoliyat bilan shug‘ullanishi uchun shart-sharoit yaratish zarur. Ayniqsa mahalliy hokimiyat organlari buni nazoratga olib, shu fuqaroga ruxsat etilgan faoliyat bilan shug‘ullanishiga kerak bo‘lsa o‘z tashabbusi bilan imkoniyat yaratishi zarur. Bu davlatning nogironligi bo‘lgan shaxsni kasbiy reabilitasiya qilish vazifasining amaliyoti ham nogironligi bo‘lgan shaxsning jamiyatdan ajralmasligi uchun muhim amaliyot bo‘ladi. Taklif bu bo‘yicha yagona dastur yoki loyiha, grantlar tuzish zarur. Navbatdagi taklif bu nogironlikni belgilashni xorij tajribasi bilan solishtirgan holda o‘rganish. O‘zbekistonning xalqaro tashabbuslariga taklifimiz ham bo‘ladi – bu. Ya‘ni butun dunyoda kuni kelib, bir xil nogironlikni belgilash tizimi (bu tizim bitta emas, uni belgilash o‘xshashligini nazarda tutayapmiz) bo‘lishi zarur. Buning uchun eng ijtimoiy davlatda mavjud bo‘lgan nogironlikni belgilash tizimini o‘rganish va buni faol targ‘ib etish, xalqaro doiralarda taklif etish bo‘ladi. To‘g‘ri barcha davlatlar iqtisodiy va siyosiy holatiga qarab buni birxillashtirish qiyin bo‘lishi mumkindir ammo imkonsiz emas. Keyingi taklifimiz, nogironlikni keltirib chiqaradigan muammolarini bartaraf etishdir. Nogironlikni keltirib chiqaradigan sabablarga sabab bo‘layotgan havoning ifloslanishi, suv ta‘minoti taqchilligi, tibbiy xizmat kamchiligi va boshqa sabablar ham umumiy global sababimiz bo‘lib qoladi. Umumiy sabablardan farqli ravishda, maxsus sabablarni ham bartaraf etish mumkin qadar osonroq bo‘lgan muammo va sabablarni ham bartaraf etishimiz zarur. Bularga mehnat qilish, sport sohasi, xizmat sohasidagi kamchiliklar asos bo‘ladi. Mehnat qilish qiyinligi yoki noqulayligidan nogironlik kelib chiqqan shaxslar talaygina amaliyotda.

Umuman olganda, jamiyatimiz oldida bu sohada turgan masalalar talaygina. Biz avvalo inson huquqini, inson qadrini ulug'laymiz, maxsus ravishda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari va qonuniy manfaatlarini qadrlaymiz va e'tirof etamiz. Biz barchamiz u xoh nogironligi bo'lgan shaxs yoki bo'lmagan shaxs bo'lsin

biz bir jamiyatmiz, fuqarolik jamiyatini qurish yo'lida farovon jamiyat qurish yo'lida ildamlayotgan jamiyatmiz. Bu degani nogironligi bo'lgan shaxslar bizning ajralmas, ajratib bo'lmaz qismimiz, bo'lagimizdir va shunday bo'lib qoladi.

Иқтибослар/Сноски/References:

- 1.R.T.Xakimov, S.Sh.Djalilov Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari [Matn]: O'quv qo'llanma /. – T.: Komron Press nashriyoti, 2024, 160 b.
- 2.O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi 938-XII son Qonuni // <https://lex.uz/acts/-112314>.
- 3.O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuniga sharhlar. – Toshkent: 1996.
- 4.O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
- 5.O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi // <https://lex.uz/docs/-6445145>.
- 6.O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi // <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>.
- 7.BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasi // <https://lex.uz/acts/-5501227>.
- 8.O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslar to'g'risida"gi O'RQ-641-son Qonuni // <https://lex.uz/acts/-5049511>.

НОГИРОНЛАР ҲУҚУҚЛАРИ: ҚОНУНЧИЛИК ТРАНСФОРМАЦИЯСИ

Саидакмал Мамасолиев,

Тошкент давлат юридик университети
Хусусий ҳуқуқ факултети 1-босқич талабаси

АННОТАЦИЯ

Мақолада ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлашда миллий қонунчилик ва халқаро стандартлар ўртасидаги трансформация жараёнлари таҳлил этилган. Хусусан, БМТнинг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси ва Ўзбекистон қонунчилигидаги асосий принциплар қиёсий ўрганилган. Миллий қонунларда Конвенция талабларининг акс эттирилиши, айрим ҳолларда уларнинг модификация қилингани ёритиб берилган. Муаллиф ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини таъминлашда қонунчилик трансформациясининг ижтимоий адолат ва инсонпарварлик тамойилларини ҳаётга татбиқ этишдаги ўрнини кўрсатиб берган.

Калит сўзлар: Ногиронлар ҳуқуқлари, қонунчилик трансформацияси, БМТ Конвенцияси, ижтимоий ҳимоя, инклюзив жамият, тенг имкониятлар, дискриминацияга йўл қўймаслик, халқаро ҳуқуқий стандартлар.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются процессы трансформации национального законодательства и международных стандартов в обеспечении прав лиц с инвалидностью. В частности, проводится сравнительное исследование Конвенции ООН о правах инвалидов и основных принципов законодательства Узбекистана. Освещено отражение требований Конвенции в национальном законодательстве, а в некоторых случаях и их модификация. Автор показывает роль законодательной трансформации в обеспечении прав лиц с инвалидностью, в реализации принципов социальной справедливости и гуманности.

Ключевые слова: Права лиц с инвалидностью, законодательная трансформация, Конвенция ООН, социальная защита, инклюзивное общество, равные возможности, недискриминация, международно-правовые стандарты.

ANNOTATION

The article analyzes the transformation processes between national legislation and international standards in ensuring the rights of persons with disabilities. In particular, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the main principles of Uzbek legislation are studied comparatively. The reflection of the requirements of the Convention in national laws, and in some cases their modification, is highlighted. The author shows the role of legislative transformation in ensuring the rights of persons with disabilities in implementing the principles of social justice and humanity.

Keywords: Rights of persons with disabilities, legislative transformation, UN Convention, social protection, inclusive society, equal opportunities, non-discrimination, international legal standards.

Жамият тараққиётининг муҳим мезонларидан бири — инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиш даражасидир. Айниқса, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш, уларни ижтимоий ҳаётнинг тўлақонли иштирокчисига айлантириш масаласи замонавий ҳуқуқий давлат концепциясининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Сўнгги йилларда дунё миқёсида ногиронлар ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида кенг қонунчилик ислохотлари амалга оширилмоқда. Хусусан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси (2006) глобал ҳуқуқий ислохотларнинг пойдевори сифатида хизмат қилмоқда. Ушбу халқаро ҳужжат ногиронликни жисмоний чекланиш эмас, балки ҳуқуқий ва ижтимоий тенглик нуқтаи назаридан баҳолашга асос бўлди. Ўзбекистонда ҳам ногиронлар ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида тизимли ўзгаришлар кузатишмоқда. Янги қонунлар қабул қилиниши, миллий дастурлар ишлаб чиқилиши ва халқаро

стандартларни миллий ҳуқуқ тизимига интеграция қилиш жараёнлари ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳаёт сифати ва имкониятларини оширишга қаратилган. Шу билан бирга, қонунчилик трансформацияси нафақат ҳуқуқий кафолатларни мустаҳкамлайди, балки ижтимоий адолат ва инсонпарварлик тамойилларини ҳаётга татбиқ этишга хизмат қилади.

Жаҳон қонунчилик амалётида жуда кўплаб Халқаро ҳужжатлар бугунги кунда ўз долзарблиги билан аҳамиятли. Ўзбекистон ҳукумати БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини 2009 йил 27 февралда имзолаган. Ўшанда мамлакатимиз конвенцияни келгусида ратификация қилишга ишонч билдирган. Афсуски, Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўлган айти ратификация масаласи чўзилиб кетди. Шу маънода кейинги йилларда бу борадаги амалий ишлар шиддатли тус олгани диққатга лойиқ. Ўзбекистон Республикасининг Ногиронлар ҳуқуқлари

тўғрисидаги конвенцияга қўшилишига оид масала давлат раҳбарининг қуйидаги дастурий ҳужжатларида:

биринчидан, “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида (2017 йил 1 декабрда қабул қилинган);

иккинчидан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганининг 70 йиллигига бағишланган тадбирлар дастурида (2018 йил 5 майдаги фармон билан тасдиқланган);

учинчидан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясида (2020 йил 22 июндаги фармон билан тасдиқланган);

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг 2021 йил 22 февралда бўлиб ўтган 46-сессиясидаги нутқида назарда тутилган .

Шу жиҳатдан, ратификация кечикса-да, унинг ортидан амалга оширилган қонунчилик трансформацияси ва институционал ислохотлар бу жараёни мустаҳкам пойдевор билан таъминлади. Бу эса ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини нафақат ҳуқуқий, балки амалий жиҳатдан ҳам ҳимоя қилиш имкониятини яратилди. БМТ Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясининг халқаро стандартлари ва талаблари, энг муҳими, асосий фалсафасини ҳисобга олиш, шунингдек, “ногирон” сўзи ўрнига “ногиронлиги бўлган шахс” атамасидан фойдаланишга эътибор қаратсак. Ушбу сўз чет тилларида ҳар хил эшитилсада, бир маънони англатади. Ўзбекистонда қабул қилинган, “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари” тўғрисидаги қонунда, “ногиронлиги бўлган шахс” деб “ижтимоий ёрдам ва ҳимояга, жамият ва давлатнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳаётида бошқалар билан бирга тенг бўлиқ ва самарали иштирок этиш учун шарт-шароитлар яратилишига муҳтож барқарор жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган шахс ” тушунилади. Қомусий лугатларда, “ жисмоний ва ақлий нуқсонлари туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан ижтимоий ёрдам ва ҳимояга муҳтож бўлган шахс- ногиронлиги бўлган шахс ”деб юритилган. Мазкур таърифдан келиб чиқиб, ногиронлиги бўлган шахслар-ҳуқуқий макоми уларнинг алоҳида эҳтиёжлари ва имкониятларини инобатга олган ҳолда белгиланади. Бу ҳолатда эътибор қаратиладиган асосий йўналишлар қуйидагилардан иборат:

◆ Ижтимоий ҳимоя – ногиронлиги бўлган шахсларни моддий қўллаб-қувватлаш, тиббий ва ижтимоий реабилитация хизматлари билан

таъминлаш, уларнинг турмуш сифати яхшиланишига шароит яратиш.

◆ Тенг ҳуқуқлар кафолати – таълим олиш, меҳнат қилиш, соғлиқни сақлаш, турли маданий ва спорт тадбирларида иштирок этиш имкониятларининг бошқаларники каби бўлиқ таъминланиши.

◆ Инклюзив жамият – давлат ва жамият томонидан ногиронлиги бўлган шахсларнинг тўсиқсиз ҳаракатланиши, ахборот ва коммуникация воситаларига эркин кириши учун шароитлар яратилиши.

◆ Дискриминацияга йўл қўймаслик – ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан турли хил камситишларнинг олдини олиш, уларнинг шахсий кадр-қимматини ҳурмат қилиш.

Конвенция ва қонун ўртасида жуда кўплаб ўзгаришлар учрайди. Бу бевосита трансформацион ҳолатни юзага келтиради. Трансформация-бирор нарсанинг кўриниши, шакли, муҳим хусусиятлари ўзгариши маъноси билан ҳамоҳанг. Қонунчиликда халқаро ҳужжатни миллат нормаларга тадбиқ этиш кўп учрайди. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясининг 3-моддасида, “Ушбу Конвенциянинг принциплари қуйидагилардан иборат:

а) инсонга хос бўлган кадр-қимматни, унинг шахсий мустақиллиги, шу жумладан мустақил танлови эркинлигини ҳамда мустақиллигини ҳурмат қилиш;

б) камситмаслик;

с) жамиятга бўла ва самарали жалб этиш ва қўшиш;

д) ногиронларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳурмат қилиш ва буни инсоний турфа хилликнинг таркиби ва инсониятнинг бир қисми сифатида қабул қилиш;

е) имкониятларнинг тенглиги;

ф) тўсиқсиз фойдаланиш;

г) эркалар ва аёлларнинг тенглиги;

ҳ) ногирон болаларнинг ривожланаётган қобилиятларини ҳурмат қилиш ва ногирон болаларнинг ўз шахсий хусусиятларини сақлаб қолиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш”, деб белгиланган. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги қонуннинг 4-моддасида, “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлашнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

ногиронлиги бўлган шахсларнинг кадр-қимматини, уларнинг мустақиллигини, танлаш эркинлигини ҳурмат қилиш;

ногиронлик белгисига кўра камситилишга йўл қўймаслик;

инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишдаги имкониятлар тенглиги;
ногиронлиги бўлган болаларнинг ривожланаётган қобилятини ва ўз индивидуаллигини сақлаб қолиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш;

объектлар ва хизматларнинг қулайлиги;
ногиронлиги бўлган шахсларни жамият ва давлатнинг ҳаётига жалб этиш” деб келтирилган.

Миллий қонун тузилганда Конвенция тамойиллари асос сифатида олинган. Бу ерда қонунчилик трансформацияси яққол кўринади.

Асосий ўхшашликлар сифатида, Иккаласида ҳам инсон шаъни, кадр-қиммати, танлаш эркинлиги ва мустақиллиги биринчи принцип сифатида белгиланган. Иккаласи ҳам камситишни қатъиян рад этади. Имкониятлар тенглиги жихатдан, Иккаласида тенг ҳуқуқ ва имкониятлар тамойили асосий ўринда.

Миллий қонуннинг трансформация хусусиятлари сифатида, конвенцияда инсоният турфа хиллигини ҳурмат қилиш (ногиронликни жамиятнинг табиий қисми сифатида қабул қилиш) алоҳида принцип сифатида белгиланган. Миллий қонун матнида бу тамойил алоҳида келтирилмаган, балки умумий кадр-қиммат ва тенглик ичида ифода этилган. Конвенцияда гендер тенглиги (эркаклар ва аёлларнинг тенглиги) алоҳида принцип сифатида бор. Қонунда бу мустақил принцип сифатида акс этмаган. Конвенцияда барқарор ривожланишга боғлиқ ҳолда тўлиқ ижтимоий интеграция кенгрок маънода олинган. Қонунда эса асосий эътибор “жамият ва давлат ҳаётида иштирок”га қаратилади. Бу биргина мисол.

Амалёт нуқтаий назардан олганда, Ногиронлари ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция қоидаларини амалга ошириш орқали ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида замонавий усуллар ва халқаро стандартларни жорий этиш имкони ортади. Бу, шунингдек Барқарор ривожланиш мақсадларининг Ҳеч қимми ортда қолдирманг» тамойилини амалга оширишга ёрдам беради. Академик А.Саидовнинг фикрича, “Конвенция қоидаларини амалга ошириш натижасида;

биринчидан, ногиронлиги бўлган шахсларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини халқаро норма ва стандартларга мувофиқлаштириш;

иккинчидан, ногиронлиги бўлган шахсларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш бўйича халқаро ташкилотларнинг мақсадли ресурсларини жалб қилиш имкониятини кенгайтириш мумкин бўлад”. Шуниси муҳимки, халқаро стандартнинг бажарилиши мамлакатимизнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишдаги ижобий халқаро имиджини янада юксалишига тўртки беради. Ногиронларни

ижтимоий ҳимоя қилиш борасида миллий қонунчилигимиздан, 2008 йилда қабул қилинган 2021 йил 17-январдан кучга кирган “ Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунни мисол қилиб келтириш мумкин. Қонунда, “ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш – ногиронларга турмуш фаолияти чекланганлигини бартараф этиши, қоплаши (компенсация қилиши) учун шарт-шароитларни таъминловчи ҳамда уларга жамият ҳаётида бошқа фуқаролар билан тенг иштирок этиш имкониятларини яратишга қаратилган, давлат томонидан кафолатланган иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий чора-тадбирлар тизими” сифатида эътироф этилади. Бу эса бевосита халқаро стандартларга тўла мос келади. Бу дегани фақат ногиронларни “айнаб қўйиш” эмас, балки уларнинг ҳақиқий тенг фуқаро бўлиб яшашлари учун зарур барча шарт-шароитларни яратиш – ижтимоий ҳимоянинг асосий мақсадидир. Бу жараёнда давлат қандай мажбурият олади деган савол туғилиши мумкин. Қонуннинг 5-моддасида, “ Давлат ногиронлар турмуш фаолиятининг чекланганлигини баҳолаш асосида уларнинг ижтимоий ёрдам ҳамда ҳимоя чора-тадбирларига бўлган эҳтиёжлари ҳисобга олиниши таъминланишини, ногиронларни реабилитация қилиш ва ижтимоий ҳимоя қилишнинг қонун ҳужжатларида назарда тутилган турларидаги дастурлар амалга оширилишини, ногиронларнинг жамият билан уйғунлашиши учун шароитлар яратилишини, ногиронларни камситишнинг барча шаклларида ҳимоя қилишни таъминлаш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўрилишини кафолатлайди. ” Қонуннинг ушбу қисми конвенция нормаларига интеграция қилинган десак муболаға бўлмайди. Конвенцияда мажбуриятлар умумий келтирилган бўлиб, давлатга вазифа юклайди. Халқаро ҳужжатнинг 4-моддасида, “Иштирок этувчи давлатлар барча ногиронлар томонидан ногиронлик белгиси бўйича ҳеч қандай камситишсиз инсоннинг барча ҳуқуқларини амалга ошириш ва асосий эркинликларини тўла таъминлаш ва рағбатлантириш мажбуриятини олади. Шу мақсадда иштирок этувчи давлатлар қуйидаги мажбуриятларни олади:

а) ушбу Конвенцияда эътироф этиладиган ҳуқуқларни амалга ошириш учун барча зарур қонунчилик, маъмурий ва бошқа чораларни кўриш;

б) ногиронларга нисбатан камситиш хусусиятига эга мавжуд қонунлар, қарорлар, урф-одатларни ўзгартириш ёки бекор қилиш учун барча зарур чораларни, шу жумладан қонунчилик чораларини кўриш;

с) барча стратегиялар ва дастурларда ногиронлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантиришни ҳисобга олиш;

d) Ушбу Конвенцияга тўғри келмайдиган ҳар қандай ҳаракатлар ёки усуллардан тийилиш ҳамда давлат органлари ва муассасалари ушбу Конвенцияга мувофиқ иш тутишларини таъминлаш;

e) ҳар қандай шахс, ташкилот ёки хусусий корхона томонидан ногиронлик белгиси бўйича камситишни бартараф этиш учун зарур чораларни кўриш;

f) ногиронларнинг аниқ эҳтиёжлари учун мослаштириш иложи борида кам ўзгартириш ва харажат талаб қиладиган товарлар, хизматлар, жиҳозлар ва универсал дизайн объектларининг (ушбу Конвенциянинг 2-моддасида белгилаб қўйиладиган) илмий-тадқиқот ва конструкторлик ишланмаларини олиб бориш ёки рағбатлантириш, уларнинг мавжуд бўлишига ва улардан фойдаланишга ёрдам бериш, шунингдек стандартлар ва кўрсаткич мўлжалларини ишлаб чиқишда универсал дизайн ғоясини илгари суриш;

g) ногиронлар учун мос тушадиган янги технологиялар, шу жумладан ахборот-коммуникация технологиялари, ҳаракатчанлик, қурилмалар ва ассистив технологияларни енгиллаштирадиган воситаларнинг илмий-тадқиқот ва конструкторлик ишланмаларини олиб бориш ёки рағбатлантириш, бунда арзон технологияларга биринчи даражали эътибор бериш;

h) ҳаракатчанлик, қурилмалар ва ассистив технологияларни енгиллаштирадиган воситалар, шу жумладан янги технологиялар, шунингдек ёрдам кўрсатиш, қўшимча хизматлар ва объектлар тўғрисида фойдаланиш имконияти бўлган ахборотларни ногиронларга тақдим этиш;

i) ушбу Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларни мазкур ҳуқуқларда қафолатланган ёрдам ва хизматларни тақдим этишни такомиллаштириш учун мутахассислар ва ногиронлар билан иш олиб борадиган персонални ўқитишни рағбатлантириш.”

БМТнинг Ўзбекистондаги доимий вакили, С. Приснер фикри билан айтганда, “Конвенция нафақат давлатлар томонидан ногиронлиги бор одамларни камситилмасликларини аниқлаштириб беради, балки улар жамиятда кадр-қиммати билан ҳаётдан завқлана олишлари учун қулай шароитлар яратиб беришда кўплаб қадамларни баён қилади. Шундай қилиб, Конвенция, бошқа инсон ҳуқуқлари шартномаларидан фарқли ўлароқ, давлатлар томонидан камситилишни тақиқлаш ва ҳамма учун тенг ҳуқуқликка эришиш борасида чора-тадбирларни ўрнатиш йўлида янада чуқурроқ ёндошишга имкон яратиб беради”.

Юқоридаги таҳлилдан кўриниб турибдики, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини

таъминлаш ва уларнинг жамият ҳаётида тўлақонли иштирокини қафолатлаш – замонавий ҳуқуқий давлат концепциясининг ажралмас қисми ҳисобланади. Ўзбекистонда БМТнинг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси қоидаларини миллий қонунчиликка тадбиқ этиш жараёнида қатор ижобий натижаларга эришилди. Хусусан, янги қонунлар қабул қилиниши, давлат дастурларининг ишлаб чиқиши ва ижтимоий ҳимоя тизимининг такомиллашиши ногиронлиги бўлган шахслар ҳаёт сифатини яхшилашга хизмат қилмоқда. Бироқ, амалиёт шунини кўрсатмоқдаки, қонунчилик трансформацияси билан бирга, унинг самарали ижросини таъминлайдиган институционал механизмларни кучайтириш зарур. Шу боис қуйидаги таклифларни илгари суришимиз мумкин:

1. Институционал механизмларни кучайтириш – Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари бўйича миллий мониторинг тизимини мустақил ва шаффоф фаолият юритадиган орган сифатида шакллантириш.

2. Инклюзив муҳитни кенгайтириш – таълим муассасалари, иш жойлари, маданий ва спорт объектларини тўлиқ инклюзив талабларга мослаштириш, айниқса рақамли муҳитда тўсиқсиз кириш имкониятларини яратиш.

3. Жамоатчилик назорати – фуқаролик жамияти институтлари ва ННТларнинг ногиронлар ҳуқуқлари соҳасидаги давлат сиёсатини мониторинг қилишдаги иштирокини кучайтириш.

4. Ижтимоий стереотипларни енгиллаш – оммавий ахборот воситалари орқали ногиронлиги бўлган шахсларнинг тенг фуқаро сифатидаги мақомини кенг тарғиб қилиш, жамиятда дискриминация ва камситиш ҳолатларини бартараф этиш.

5. Халқаро ҳамкорликни ривожлантириш – БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда инновацион реабилитация технологиялари ва ижтимоий хизматларни жорий этиш.

6. Қонунчиликдаги бўшлиқларни тўлдириш – Конвенцияда алоҳида қайд этилган гендер тенглиги ва ногиронликнинг инсоният турфа хиллигининг бир қисми сифатида эътироф этилиши масалаларини миллий қонунчиликда ҳам мустақил принцип сифатида мустаҳкамлаш.

Шундай қилиб, қонунчилик трансформацияси ва институционал ислохотларни изчил давом эттириш, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлашда нафақат ҳуқуқий, балки ижтимоий ва маънавий адолат мезонларини амалга оширишга хизмат қилади.

- 1.<http://pravacheloveka.uz/uz/news/ozbekiston-va-nogironlar-huquqlari-togrisidagi-konvensiya>.
- 2.Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.10.2020 й., 03/20/641/1389-сон.
- 3.Юридик атамалар қомусий луғати / Маъсул муҳаррир: Ҳ.Р.Раҳмонқулов; Адабий муҳаррир: Б.А.Эшпўлатов. – Тошкент: Шарқ, 2003. 432-б.
- 4.Давлат бошқарувига оид терминлар изоҳли луғати / Ўқув қўлланма. Тўхтасинов Н. – Тошкент: ТДЮУ, 2025. 94-б.
- 5.lex.uz/acts/5501227 <https://share.google/1Euvq1O91ZtBer8nc>.
- 6.Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.10.2020 й., 03/20/641/1389-сон.
- 7.А.Саидов. Инсон қадри учун (Юридик публицистика). – Тошкент: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2022. 105-б.
- 8.Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 29-30-сон, 277-модда.
- 9.Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция. – Toshkent: Baktria press, 2013. – В/17-18.
10. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция тўпламига сўз боши. – Toshkent: Baktria press, 2013. 10-б.

TAXRIRIYAT | EDITORIAL STAFF

Abdumannop TULYAGANOV	Javlon ABDULLAYEV	Davron MIRAZOV
Jo‘raboy TOSHQULOV	Dilshod ARIPOV	Mirzatilla TILLABOYEV
Ra‘no TURDIBOEVA	Sobir XOLBAYEV	Asqar G‘OFUROV
Nig‘monjon AZIZOV	Gulchexra TULAGANOVA	Kamola XUJAMOVA
Omonboy OQYULOV	Ahror XUDAYBERDIYEV	Dildora UMARXANOVA
Mirodiljon BOROTOV	Ixtiyor Jo‘RAYEV	Umidjon SAYDAHMEDOV
Akbarshox TESHABOYEV	Baxritdin TALAPOV	Luqmon ISOQOV
Muzaffar MAMASIDDIQOV	Olim NARZULLAYEV	Erkin RUSTAMOV
Oybek ISOQOV	Abrorjon OTAJONOV	Saodat GULYAMOVA
Jumanazar XOLMUMINOV	Akrom TOSHPO‘LATOV	Zarnigora XOKIMJONOVA
		Shavkatjon RAXMATULLAYEV

Nogironlik: jamiyat va huquq, 1/2025

Materiallar “Nogironlik: jamiyat va huquq” jurnalidan ko‘chirib olinganda jurnal nomi ko‘rsatilishi shart.

E‘lon qilingan materiallarda keltirilgan fakt va raqamlar, ko‘chirmalar, iqtisodiy-statistik ma‘lumotlar rostligi va aniqligi uchun mualliflar javob beradi. Muallif fikri tahririyat nuqtai nazaridan farq qilishi mumkin. Tahririyatga kelgan qo‘lyozma taqriz qilinmaydi va qaytarilmaydi.

Tahririyat manzili:

Toshkent shahri Mirzo Ulug‘bek tumani, Mirzo Ulug‘bek ko‘chasi, 81-uy. Tel: +998973439898

Veb-sayt: quvvatlov.uz

islas.academy.uz

Elektron pochta:

info@islas.uz

Jurnal elektron tarzda tayyorlanib taqdim etiladi.